

2021/2

XXX. évfolyam

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és a Társadalomtudományi Kutatóközpont –
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, MTA Kiváló Kutatóhely
referált folyóirata

© Társadalomtudományi Kutatóközpont
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, 2021
© A folyóiratban publikáló szerzők, 2021

Kiadja a TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
A kiadásért felel a Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

Társadalomtudományi Kutatóközpont
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.

ISSN 1216-1438 (Nyomtatott)
ISSN 2064-6550 (Online)

Megjelenik a Compositio Libri Kft. gondozásában
Tördelő- és olvasószerkesztő: Kardos Gábor

Nyomdai munkák: Séd Nyomda Kft.
Felelős vezető: Dránovits Anna

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@tk.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit
Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

ELKH
Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

TARTALOM

KÖZPOLITIKA

- *Farkas Eszter*: Közpolitikai témák szerepe a pártválasztásban
kampány előtt és után – egy longitudinális megközelítés eredményei 7

POLITIKAELEMÉLET

- *Illés Gábor*: Blairtól Periklészhez. A politikai ítélőképesség
kortárs realista felfogása és a „görög realisták” 27
- *Balogh László Levente*: Hannah Arendt Platónról
és a politikai filozófia hagyományáról 47
- *Horváth Szilvia*: A klasszikus eszméje: A kortárs politikaelmélet
egyik forrásáról 65

KITEKINTŐ

- *Árpási Botond*: A politikai vezetés narratív konstrukciója. A magyarországi
politikai vezetéskutatási munkák konstruktivista olvasata 87

RECENZÍÓ

- *Laki Mihály*: A Nemzeti Együttműködés Rendszere a világvárvány előtt
(*Brave New Hungary Mapping the „System of National Cooperation”*) 115
- *Zsiger Ádám*: A velünk maradó ellenség
(*Horváth Szilvia–Gyulai Attila (szerk.): Dialógus, vita, diskurzus:
Tanulmányok Szabó Márton diszkurzív politikatudományáról*) 123
- *Csizmadia Ervin*: Lehet-e megítélés nélkül beszélni a politikai vezetésről?
(*Metz Rudolf: A politikai vezetés három arca. A vezetés értelmezési lehetőségei
és gyakorlatai a demokráciában*) 131

KÖNYVFIGYELŐ 141

ABSTRACTS 145

Szerkesztők:

Szabó Andrea, (2014–, főszerkesztő 2019–)

Arató Krisztina (2019–)

Szűcs Zoltán Gábor (2014–)

Szerkesztőbizottság:

Szabó Márton (elnök)

Ágh Attila

Balogh István

Balogh László Levente

Bayer József

Boda Zsolt

Bozóki András

Csizmadia Ervin

Enyedi Zsolt

Ilonszki Gabriella

Körösényi András

Kurtán Sándor

Lánczi András

Pálné Kovács Ilona

Szabó Máté

Tóka Gábor

A folyóirat szerkesztői voltak:

Alapító szerkesztők:

Bozóki András (1992–1999)

Szabó Márton (1992–1994)

Szabó Máté (1992–1999)

Balázs Zoltán (2011–2012)

Boda Zsolt (2008–2018)

Csizmadia Ervin (2000–2013)

Fricz Tamás (1994–2013)

Kurtán Sándor (2000–2010)

Lánczi András (2000–2002)

KÖZPOLITIKA

Farkas Eszter

Közpolitikai témák szerepe a pártválasztásban kampány előtt és után
Egy longitudinális megközelítés eredményei

KÖZPOLITIKAI TÉMÁK SZEREPE A PÁRTVÁLASZTÁSBAN KAMPÁNY ELŐTT ÉS UTÁN

Egy longitudinális megközelítés eredményei

Farkas Eszter

(Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet
Közép-európai Egyetem, Politikatudományi Doktori Iskola)

*A tanulmány beérkezett: 2021. január 28., opponálás: 2021. február 24. – március 17.,
véglegesítve: 2021. április 9.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy az egyes közpolitikai ügyek milyen szerepet kapnak a pártpreferencia kialakításában egy választási kampány során, illetve, hogy a médiafogyasztási szokások hogyan befolyásolhatják ezt az összefüggést. Az elemzés tárgya a 2018-as országgyűlési választási kampány, ezen belül kiemelt figyelmet fordít a bevándorlás témakörére. Az elemzéshez a *Részvétel, képviselet, pártosság. Választáskutatás 2018 (NKFI K-119603)* című kutatás longitudinális adatait használom fel. Az adatelemzés legfontosabb eredményei, hogy a pártválasztók számára a bevándorlás fontossága jelentősen megnőtt a választási kampányt, illetve magát a választást követően, elsősorban a Fidesz-szavazók számára bírt a téma kiemelt jelentőséggel, valamint a bevándorlást fontosnak ítéelő válaszadók számára a televízió és a rádió kiemelten fontos információforrásnak számít. Az elemzésben külön hangsúlyt helyezek az oksági mechanizmusok feltárásának lehetőségeire és korlátjaira a longitudinális kérdőíves kutatások kapcsán.

Kulcsszavak: ügyek mentén való szavazás ■ napirend-formálás ■ longitudinális survey adatok

Befolyásolják-e a nagy létszámú tüntetések a közpolitika-alkotás folyamatát? A közösségi média hatására valóban fogékonyabbak lesznek az emberek az hírekre? A politikusokat érintő bojtányok a népszerűségük csökkenését eredményezik? Számos politikatudományi kutatás fókuszál a különböző hatásmechanizmusok feltárására, ok-okozati relációk empirikus igazolására, noha az ilyen típusú kérdések vizsgálata az egyik legnagyobb kihívást jelentik a kutatók számára. Minden kutatási módszertanról szóló tankönyv körültekintő óvatosságra int azzal kapcsolatban, milyen feltételek mellett lehet magabiztosan társadalmi és politikai jelenségek között oksági összefüggésekről beszélni. A választási kampányok ebből a szempontból kiemelt jelentőséggel bírnak, hiszen esetükben különösen érdekes, hogy az egyes kampányelemek, politikai üzene-

tek, a médiahasználat és -fogyasztás, a jelöltek személye *milyen hatással lehet* az egyes pártok iránti szimpátiára vagy azokkal szembeni ellenszenvre, a választási részvételi hajlandóságra, illetve legfőképp egy bizonyos pártra leadott szavazatra. Mivel a politikai kampányok közvetlenül megelőzik és erősen kapcsolódnak a választási procedúrához, elvben joggal feltételezhetjük, hogy a választási eredmények a politikai kampányok egyfajta következményének tekinthetők.

Jelen tanulmányban az egyes közpolitikai témák fontosságának megítélését vizsgálom a pártpreferencia kialakításakor a 2018-as országgyűlési választás kampány előtt és után a médiafogyasztási szokások tükrében. A tanulmány három elméleti megközelítést alkalmaz. Egyrészt az egyes közpolitikai témák jelenlétét a közéleti diskurzusban (*issue salience*), az egyes ügyek kapcsán kialakított vélemények jelentőségét a pártpreferenciák szempontjából (*issue voting*), valamint a pártok napirend formáló képességét (*agenda-setting*). Az elemzés során kifejezett hangsúlyt helyezek majd azon válaszadók elemzésére, akik a bevándorlást jelölték meg mint a legfontosabb téma, amit a pártválasztásukkor mérlegeltek, ezen válaszadók médiafogyasztási szokásaira, valamint ennek kapcsán a Fidesz migrációellenes választási kampányának tartalmára és volumenére a választási kampány során. Kevés olyan közpolitikai téma akad, amely olyan mértékben tematizálta a politikai diskurzust és a közvéleményt, mint a Fidesz 2015-ben a migrációs válság idején kezdődött, bevándorlókkal kapcsolatos elutasító kommunikációja. Ellentétben számos más európai országgal, ahol a bevándorlás kérdésének napirenden tartását az országba érkező menedékkérők száma és az így keletkezett adminisztratív, munkaerőpiaci, valamint szociokulturális kihívások is indokolták, Magyarországra 2016 után már csak elhanyagolható számú menedékkérő érkezett, a téma azonban ekkor sem tűnt el a közbeszédből (és különösen a kormány kommunikációjából).

Noha a Fidesz-kormány migrációellenes kommunikációjáról és annak választói viselkedésre gyakorolt hatásáról számos tanulmány született (lásd például Barna–Koltai, 2019; Bíró–Nagy, 2021; Messing–Ságvári, 2019), a kutatás hozzáadott értékét meglátásom szerint három dolog adja. Egyrészt a vizsgált adatok longitudinális jellege olyan összefüggések feltárására enged lehetőséget (az egyes válaszadók véleményének alakulása a kampány előtt és a választást követően), amely keresztmetszeti és kvalitatív módszerekkel csak korlátozott mértékben vizsgálható. Másrészt, noha a bevándorlással kapcsolatos politikai kommunikáció intenzitása csökkent, de mivel a Fidesz politikai kommunikációjában a mai napig gyakran hivatkozik a migráció veszélyeire (nem beszélve arról, hogy az európai migrációs válságnak koránt sincs vége), fontos minél pontosabb képet kapni ennek a közpolitikai témának a jelentőségéről. Továbbá a szelektív kitettség folytán, azaz hogy a hírfogyasztók a meggyőződéssel egyező politikai irányultságú forrásokból tájékozódnak (Kósa, 2019) fontos látni, hogyan befolyásolhatják a médiafogyasztási szokások az egyes közpolitikai témák prioritizálását a választók szemében.

VÁLASZTÁSI KAMPÁNY ÉS A VÉLEMÉNYEK ALAKULÁSA

A politikai kampányokat vizsgáló kutatások jelentős része amellett érvel, hogy azok kizárólag a már korábban rögzült (pártos) prediszpozíciók, politikai álláspontok és preferenciák megerősítésére, illetve a választók mobilizálására alkalmasak, arra azonban nem, hogy érdemben befolyásolni tudják a választók véleményét bizonyos közpolitikai témák kapcsán (Stiff–Mongeau, 2016). Ennek megfelelően alacsony annak a valószínűsége, hogy a választók mérlegelik véleményüket és álláspontjukat a kampányüzenetek hatására, hiszen amennyiben a véleményükkel ellentétes tartalommal, üzenetekkel találkoznak, azt jó eséllyel a politikai meggyőződésükkel nem egyező médiaforrások közvetítik, így nem fogják megfontolásra érdemesnek tartani az érveket, hanem komolyabb átgondolás nélkül elutasítják azokat. Számos kutatás igazolja azonban ennek az ellenkezőjét, azaz hogy a kampányüzenetek hatására érdemben változhat a választók kialakult véleménye bizonyos közpolitikai témák kapcsán (Iyengar–Simon, 2000).

Ahhoz, hogy jobban megértsük a politikai kampányok, a média és a választói preferenciák kölcsönhatásait, három fogalom bevezetésére van feltétlen szükség: egy közpolitikai téma elterjedtsége, ismertsége (*issue salience*); a pártok napirend-formáló képessége (*agenda-setting*), valamint a választói pártpreferenciák egy adott közpolitika mentén való kialakítása, „tematikus szavazás” (*issue voting*).¹

Az *issue salience*, azaz egy téma elterjedtsége elsősorban a médiareprezentáció vagy választási kampány intenzitásának függvényében alakul. Bélanger és Meguid kutatásukban (2008) igazolják, hogy egy adott téma birtoklása csak abban az esetben eredményez szavazat növekedést egy párt számára, ha a választók az adott témát fontosnak is gondolják. Azaz egy politikai pártnak a kampány során ajánlatos olyan témákkal kapcsolatos üzeneteket megfogalmaznia, amely a választói számára fontos, azonban azoknak a témáknak a napirenden tartása is szükséges, amikkel a pártot elsősorban azonosítják, és amelyekben kompetensnek tartják (Sides, 2007). Ezek értelemszerűen nem egymást kizáró, hanem lehetőség szerint egymást átfedő kategóriák, azaz a pártok olyan kampánytémákkal foglalkoznak elsősorban, amelyek fontosak a választóik számára, és amelyekben a választóik kompetensnek tartják őket.

Annak ellenére, hogy az *issue salience* számos választói viselkedéssel foglalkozó irodalom elméleti koncepciójában megjelenik, Dennison szerint – aki pár éve megjelent tanulmányában kifejezetten a vonatkozó elemzések összefoglalására, *state of the art* jellegű bemutatására vállalkozott – kevés olyan elemzés akad, amely valóban érdemben belevenné azt függő és/vagy független változóként modelljeibe, és emiatt a fogalomhoz köthető elméleti koncepció is valamelyest kidolgozatlan marad. Az egyéni viselkedés kapcsán kétféle megközelítést szokás kiemelni: a pszichológiai értelmezés szerint az *issue salience* azt jelenti, hogy egy adott közpolitikai téma mennyire fontos általánosságban az egyén számára, a

politikai viselkedési megközelítés szerint pedig, hogy az egyén mennyire tartja fontosnak az adott közpolitikai kérdést akkor, amikor a pártválasztás kapcsán döntést hoz (Dennison, 2019). Jelen elemzés az utóbbi megközelítést követi.

A pártok szempontjából az úgynevezett napirend-formáló (agenda-setting) elmélet kiindulópontja, hogy az egyének olyan információk alapján alkotnak véleményt az egyes politikai kérdésekről, amelyeket a legkönnyebben fel tudnak idézni, azaz amivel a leggyakrabban szembesülnek hétköznapjaik során. Ebből következhet, hogy a legnagyobb figyelmet kapó választási téma lesz az, amely elsősorban motiválja a választópolgárokat a pártpreferenciájuk kialakításában. A fennmaradó kérdés, hogy vajon minden közpolitikai témára egyformán érvényesíthető-e ez a megközelítés? Ezzel kapcsolatban az eredmények igencsak ellentmondásosak. Kratz és Shoen kutatása a választópolgárok személyiségjegyei és az agenda-setting között is talált összefüggést, amelyet szintén befolyásol az, hogy milyen politikai és általános értékek fontosak alapvetően az egyének számára (2017). Arra pedig már szintén számos kutatás rámutatott, hogy a pártok közpolitikai álláspontjának változása a szavazóik álláspontját is érdemben befolyásolja, már amennyiben a változás miatt vagy annak ellenére kitartanak a párt mellett vagy éppen átpártolnak hozzá (Harteveld et al., 2017). Ismeretes továbbá az is, hogy azok, akik szélsőséges véleményt képviselnek egy adott téma kapcsán (például a bevándorlás kérdésében), azt nagyobb valószínűséggel tartják fontosnak (Hatton, 2017).

A fenti koncepciók operacionalizálása, bár számos kutatásban megegyezik és így azok eredményei könnyebben összehasonlíthatóvá válnak, összességében többféle gyakorlatot követnek a témát vizsgáló kutatók. Az *issue voting* szerint a pártválasztásban elsősorban a pártok egyes közpolitikai témák kapcsán kialakított álláspontja játszik szerepet, mely nagyban függ attól, mennyire ismert és világos ez a közpolitikai pozíció a pártok részéről (Tóka, 2002). Számszerűsítéséhez leggyakrabban arra kérdeznak rá az egyes kérdőívek (habár ennek a megközelítésnek is akadnak kritikussai – Wlezien, 2005), hogy melyik közpolitikai témát tartják adott pillanatban a legfontosabbnak a nemzetállam/Európai Unió/globalis világ szempontjából a kérdezettek. Ahogy arra a vizsgált adatokra vonatkozó résznél még részletesebben kitérek, jelen elemzés által vizsgált kérdőívben nem az általánosságban fontosnak tartott témát jelölik meg a kérdőívet kitöltők, hanem amelyet a *pártválasztásuk szempontjából* fontosnak tartanak.

AZ OK-OKOZATISÁG MIBENLÉTE ÉS MÉRÉSI LEHETŐSÉGEI

Az ekvifinalitás fogalmával írható le a társadalomtudományok azon komplexitása, miszerint egy eredményváltozó számos jelenség következményeként értelmezhető, és ez jelentősen megnehezíti a vonatkozó érvényes hatásmechanizmusok beazonosítását (King et al., 1994). A változók eme bonyolult rend-

szerében a hatás vagy oksági mechanizmus szemléltetése és bizonyítása gyakran rendkívül nehéz feladat. Amikor a különböző politikai jelenségek mögötti okokat keressük, voltaképpen olyan lehetetlen kérdésekre kísérünk meg választ adni, mint hogy „elment-e volna XY szavazni akkor is, ha Z párt aktivistája *nem* kopogtat be hozzá a kampány során?”, illetve a jelen kutatás kérdésfeltevéséből kiindulva, „akkor is a migrációt jelölte volna a legfontosabb témának, ha a kampány során többet tájékozódik egy bizonyos médiaforrásból?”. Noha egyre komolyabb teret nyerne a „mi lett volna ha” típusú kérdésfeltevések a humán tudományokban (lásd pl. Evans, 2014), könnyen belátható, hogy rendkívül körülményes módon lehet csak ezekre a kérdésekre választ adni. Még akkor is, ha John Stuart Mill klasszikus megközelítését követjük, aki három minimálisan szükséges feltételt határoz meg az ok-okozatiság fennállásának megállapításához: (1) az oknak logikailag összefüggésben kell lennie az okozattal, (2) az oknak időben meg kell előznie az okozatot, (3) a két jelenség közötti összefüggés kapcsán nem adható más észszerű magyarázat (2011).

A fenntartások ellenére a változók közötti okozatiság azonosítására számos társadalomtudományi módszert dolgoztak ki, habár mindegyik esetén érdemes azok korlátait is figyelembe venni. Ezek közül (1) a panel vagy longitudinális adatok vizsgálata, (2) a kísérleti kutatások, illetve (3) a különböző kutatási módszerek egyidejű, kevert alkalmazása (*mixed-methodology*) a legelterjedtebbek. A kísérleti kutatások előnye, hogy a feltételezett oksági kapcsolat közvetlen tesztelésére biztosítanak lehetőséget; hátrányaként a kérdőíves kontextust mint mesterséges, a „való élet” hatásait modellezni képtelen környezetet szokás bemutatni, és így az alacsony külső érvényességet (*external validity*) említik leggyakoribb kritikaként, azaz hogy a kérdőíves kísérleti kutatások eredményeinek a vizsgált populációra való általánosítása csak jelentős fenntartásokkal lehetséges. A kevert módszertanú kutatások alkalmazása során első lépésként a változók közötti kapcsolat feltárására kerül sor, leggyakrabban keresztmetszeti adatok elemzésével. Az így kimutatott korrelációs hatások mögött feltételezett hatásmechanizmusok bizonyítása általában kvalitatív módszertanok alkalmazásával történik. Noha ilyen módon valóban hatékonyan mutathatók ki oksági mechanizmusok, a kevert módszertanú kutatások egyik elsődleges hátránya, hogy kivitelezésük bonyolult és jelentős erőforrásokat igényel, továbbá csak fenntartásokkal és nem közvetlenül tud rámutatni a feltételezett oksági viszony fennállására (Halperin–Heath, 2020).

Jelen tanulmány a felsorolt három közül az első módszerre, tehát a longitudinális adatok elemzésére vállalkozik és azok segítségével kíván válaszolni a feltett kutatási kérdésre, azaz vajon milyen hatással volt a választási kampány és a médiafogyasztási szokások arra, hogy mely témákat tartottak fontosnak a választópolgárok a pártválasztásuk mérlegelésekor. Noha a rendelkezésre álló longitudinális adatok lehetőséget biztosítanak a vélemények változásának azonosítására, a változások mögött álló okok továbbra sem állapíthatók meg teljes

bizonyossággal. Hiába látunk egy adott dinamikát a médiadiskurzusban, a kampány üzeneteinek tartalmában és intenzitásában, illetve mindezzel párhuzamosan az egyéni szintű véleményalkotásban, az ezek közötti direkt összefüggés nem garantált. Egyrészt persze joggal valószínűsíthető, hogy a két adatfelvétel között lezajlott választási kampány befolyásolta az egyének egyes közpolitikai kérdések kapcsán kialakult véleményét, akár pártpreferenciáját is. Másrészt azonban, hogy egészen pontosan mi okozta, mi magyarázza az esetlegesen megfigyelhető hatást, a kampánynak melyik eleme, milyen politikusi nyilatkozat, politikai döntés, vagy éppen egy közeli ismerős, családtag, hozzátartozó meggyőző érvelése, azt a longitudinális adatokból sem lehet megállapítani. A longitudinális adatok mindössze az okozatisággal kapcsolatos elméletek időbeli előfeltevését biztosítják, amennyiben az ok szükségszerűen megelőzi időben az okozatot.

A MIGRÁCIÓ TÉMÁJÁNAK KERETEZÉSE A 2018-AS VÁLASZTÁSI KAMPÁNY SORÁN

Korábban számos tanulmány született arról, milyen mértékben dominálta a migráció témaköre a 2018-as választási kampányt (Varga, 2018), illetve, hogy a magyar választók mekkora jelentőséget (és fenyegetettséget) tulajdonítottak a migrációnak, függetlenül attól, hogy a Magyarországra érkező bevándorlók száma ebben az időszakban már elenyésző volt (Bíró-Nagy, 2021). A nemzetközi szakirodalom sokáig valóban a bevándorlókról szerzett személyes tapasztalatokat, interakciókat tekintette a bevándorlással kapcsolatos attitűdök elsődleges mozgatórugójának. Különösen gyakran vizsgálták Gordon Allport kontaktushipotézisét (1954), miszerint megfelelő gyakoriságú kontaktus jelentősen javítja az eltérő kisebbségi csoportok iránti el- és befogadó attitűdöt. Ezt az elméletet számos, többek között a bevándorlókkal való viszony minőségét (Farkas-Kovarek, 2020), illetve a média befolyását is vizsgáló kutatás árnyalta. Utóbbi alapján az állampolgárok bevándorlókkal szembeni attitűdje szempontjából sok esetben fontosabb, milyen típusú információkat milyen hangnemben közölnek a különböző médiumok a bevándorlókról, mint az, hogy valójában ismernek-e bevándorlókat személyesen és milyen a velük való viszonyuk (Gravelle, 2016; Rustenbach, 2010). Számos kutatás mutatott rá, hogy a Fidesz-kormány 2015-ben kezdődő migrációellenes kommunikációs kampányának hatására a már meglévőnél is intenzívebbé vált a magyarok idegenellenessége (Messing-Ságvári, 2019). Azt azonban érdemes hozzátenni, hogy noha a 2018-as választási kampány egyik meghatározó témája a migráció volt, bizonyos kutatások szerint a pártpreferenciákat vélhetően még így is főként a választópolgárok társadalmi státusza befolyásolta elsősorban (Scoggins, 2020).

Mivel a kormány bevándorlásellenes üzeneteit az óriásplakát-kampányon túl elsősorban televíziós reklámok, „spotok” formájában közvetítette, a kam-

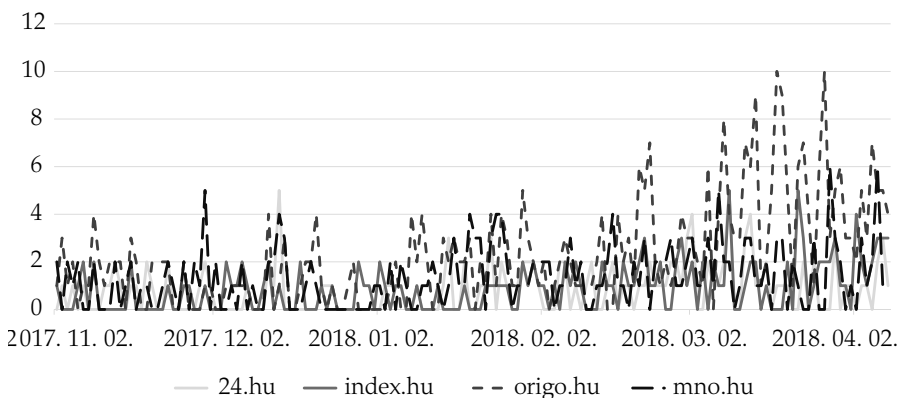
pány vélhetően legfőképpen azok véleményét befolyásolta, akik számára a televízió számít elsődleges politikai hírforrásnak. Ennek kapcsán fontos megjegyezni, hogy annak ellenére, hogy az online hírfogyasztás egyre elterjedtebb Magyarországon, még mindig a televízió számít a legnépszerűbb hírforrásnak (Mérték Médiaelemző Műhely, 2020). Szintén ismeretes, hogy az egyének médiafogyasztási szokásait nagyban befolyásolják szociodemográfiai jellemzőik (életkoruk, iskolázottságuk, lakóhelyük típusa, jövedelmi szintjük, családi állapotuk), így a televíziós csatorna dominanciája valószínűsíti, hogy az üzenet kevésbé a magas jövedelmi státusszal bíró, városban élő embereket éri majd el elsősorban (Győri–Timár, 2017).

Noha adathiány miatt jelen kutatásnak nem célja, hogy a bevándorlásellenes plakátkampánynak a közvéleményre gyakorolt hatását megítélje (nincs ugyanis pontos információnk a plakátok országos lefedettségéről, „kitettségről”, az üzenetek rögzüléséről, így azok véleménybefolyásoló hatását mérni egy külön kutatás tárgyát képezné), annyit érdemes leszögezni, hogy mivel jelentős közönséget ért el és műfajából adódóan világos, direkt kommunikációt követel meg, az óriásplakát-kampány a migrációs téma általános keretezésében (*framing*) segítette a Fideszt. Függetlenül attól, hogy a befogadó egyetértett-e az óriásplakátok üzenetével, mivel gyakran szembesült velük, azok megalapozták a kognitív asszociációit a migrációs kérdés kapcsán. A bevándorlásellenes plakátok tartalmát összefoglalóan a magyarul kissé idegenül hangzó biztonságiasítás (angolul *securitization*) fogalmával szokás leírni. A plakátokon keresztül átadni kívánt üzenet elsősorban arra vonatkozott, milyen módokon veszélyeztetik a Magyarországra érkező bevándorlók az itt élő állampolgárok biztonságát (Glied, 2020). Érdekes, hogy az egyik, számos felületen elhelyezett plakát, amely a rossz anyagi helyzetben lévő, Európán kívülről érkező, vélhetően muszlim vallású bevándorlókat kigyózó sorban menetelve ábrázolja, az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja (*United Kingdom Independence Party, UKIP*) Európai Unióból való kilépésre buzdító plakátjának másolata volt a Brexit kampány idején.²

A bevándorlással kapcsolatos vélemények, attitűdök vizsgálatakor gyakran felmerül, hogy a Fidesz médiafőlénye eleve ellehetetleníti az alternatív vélemények szélesebb körben való megismertetését, és ez az elsődleges oka annak, hogy a bevándorlóellenes kommunikáció ilyen mértékben teret nyert a közbeszédben. Míg számos elemzés mutat rá a kormány túlsúlyára a médiatulajdonosok körében (Mérték Médiaelemző Műhely, 2020), Kiss Balázs és Szabó Gabriella tanulmányukban megkérdőjelezi, egyáltalán lehet-e a Fidesz (vagy bármelyik politikai erő) médiafőlényéről beszélni Magyarországon (2019). Fontos azt is látnunk, hogy a bevándorlás általános elutasítottsága folytán a magyar lakosság körében, az ellenzéki pártok és a kormánytól független médiumok is inkább óvatosabban kommunikálnak a migrációval kapcsolatosan, de egy-két kivételtől eltekintve az ellenzéki pártok politikai kommunikációjára nem jellemző a bevándorlók befogadása, integrálása melletti nyílt kiállás (Boros,

2019). A migrációról szóló médiadiskurzus intenzitásának szemléltetésére az 1. ábra a migrációról szóló cikkek számát mutatja a legolvasottabb online hírportálokon 2017. november 1-je és 2018. április 8-a között, azaz az adatfelvételt megelőzően egészen a választások napjáig. Láthatjuk, hogy a választást megelőző nagyjából egy hónapban jelentősen megnőtt a migrációval kapcsolatos cikkek száma főként a kormányhoz közeli online hírportálokon, azaz a kampány előrehaladtával a migrációval kapcsolatos médiadiskurzus is erősödött.

1. ábra. A migrációról szóló cikkek száma a legolvasottabb online hírportálokon, 2017. november 1. – 2018. április 8.

Forrás: mediacloud.org. Saját készítés.

Kutatási kérdésként az ismertetett elméletek és a rendelkezésre álló adatok alapján az adatelemzés során az alábbi hipotéziseket vizsgálom:

H1: A választást követően jelentősen megnőtt azok aránya, akik a bevándorlást jelölték meg, mint a legfontosabb szempontot a pártválasztásuk mérlegelésekor.

H2: Pártpreferencia szempontjából főként a Fidesz-szavazók számára volt kiemelt jelentősége a bevándorlás kérdésének a pártválasztásban, mind a kampány előtt, mind a választást követően.

H3: Azon médiaforrások gyakori fogyasztása, amelyek rendszeresen közvetítették a kormány migrációval kapcsolatos üzeneteit (televízió, rádió), a migráció fontosságának felértékelődését eredményezte a pártválasztásban.

A VIZSGÁLT ADATOK

Hogyan változott az egyes közpolitikai témák pártválasztásban való megítélése a választási kampány során, illetve a választást követően, és milyen szerepet

játszott ebben a válaszadók médiafogyasztása? A *Részvétel, képviselet, pártosság. Választáskutatás 2018 (NKFI K-119603)* című választáskutatás longitudinális adatai Magyarországon egyedülálló lehetőséget biztosítanak a választók véleményváltozásának vizsgálatára, hiszen egyazon válaszadót három hullám alkalmával (a választást megelőzően két, a választást követően egy alkalommal³) keresték fel a kérdezőbiztosok. A minta lemorzsolódása, azaz a mintából válaszmegtagadás, illetve elérhetetlenség folytán való kiesés esélye természetesen fennáll, ráadásul a lemorzsolódás bizonyos társadalmi csoportok esetén (alacsony jövedelmi helyzetben lévők, kisebbséghez tartozók, alacsony iskolázottságúak) jellemzően nagyobb valószínűséggel következik be, ami szisztematikus torzulást okozhat a longitudinális kérdőíves adatokban (Farkas-Susánszky, 2019). Ezzel együtt a kérdőív adatai fontos többlettudáshoz segíthetik hozzá a politikatudománnyal foglalkozó elemzőket, kutatókat. Összesen 3018 válaszadó töltötte ki a kérdőívet a három hullám bármelyikében; 2033 válaszadó az első, 1512 a második és 1581 kitöltő a harmadik lekérdezés során, beleértve a többszöri és egyszeri kitöltőket is (az egyes hullámok között lemorzsolódott paneltagokat újabb válaszadókkal helyettesítették). 604 olyan válaszadó volt, akik mind az első, mind pedig a harmadik hullám alkalmával jelölték, hogy a pártválasztásukban melyik közpolitikai téma játszott döntő szerepet.

A kérdőív kitér arra is, melyik két téma volt a legfontosabb a szavazók pártválasztásának mérlegelésekor, azaz hogy mi alapján választották ki az adott pártot, melyik területen tartják azt a legfelkészültebbnek. Az olyan klasszikus témák mellett, mint az egészségügy, a gazdaság vagy az oktatás, a bevándorlás kérdését is megjelölhették a válaszadók, mint számukra a legfontosabb (illetve második legfontosabb) szempontot.⁴ Így a kérdőív nem a bevándorlással kapcsolatos véleményeket, attitűdöket vizsgálja (vö. nem azt, hogy mit gondolnak a migrációról, az országba érkező bevándorlókról), hanem azt kívánja feltárni, milyen erős motivációt jelentett a válaszadó számára a pártválasztásban annak mérlegelése, az adott pártnak milyen víziója és cselekvési terve van a bevándorlás kezelését illetően.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a felsorolt témák közül a bevándorlás kérdése volt az egyetlen, amely a 2018-as választási kampány speciális témájának tekinthető, minden más közpolitikai téma a korábbi kampányok alkalmával is felmerülhetett. Persze hogy a válaszadók pontosan mit értenek a „bevándorlás kérdése” vagy bármelyik másik közpolitikai témának a fontossága alatt, annak melyik aspektusát mérlegelik kiemelten a pártválasztáskor, csak spekulálni lehet, leginkább a választott párt politikai üzenetei ismeretének fényében. Így tehát a válaszadók egy része vélhetően azért gondolja jelentősnek a bevándorlást, mert a kormány kommunikációjával egyetértve úgy vélik, „Magyarországot meg kell védeni az ide érkező bevándorló tömegektől”, míg akadhatnak olyanok, akiket aggaszt a folyamatosan növekvő idegenellenesség az országban. A pártválasztás motivációját firtató kérdést két alkalommal tették

fel, az első lekérdezési hullám alkalmával a választási kampány kezdetén, 2017 decemberében, majd a harmadik lekérdezési hullám alkalmával, a választást követően, 2018 májusában.

EREDMÉNYEK

Jelen fejezet az adatelemzés eredményeit ismerteti, és igyekszik feltárni a rendelkezésre álló longitudinális információk alapján az ügy mentén való szavazás, a médiafogyasztás és a kampány hatása közötti összefüggéseket, különös figyelmet szentelve a bevándorlás témakörének.

Az 1. táblázat azt vizsgálja, hogy milyen arányban említették az egyes közpolitikai témákat a megkérdezettek a választási kampány kezdete előtt, majd a választást követően, mint a legfontosabbat, amely a pártválasztásukban szerepet játszott. Ahogy az látható, a bevándorlás kérdése az egyetlen olyan téma, amely esetén 2017 decembere és 2018 májusa között jelentősen nőtt azon válaszadók aránya, akik elsődleges fontosságúnak említették a témát. Minden más téma esetén vagy körülbelül változatlan (egészségügy, munkaerő külföldre áramlása, közbiztonság, korrupció), vagy alacsonyabb (bérek, szegénység, gazdaság, nemzeti ügyek, oktatás, szociális kérdések) említési arány volt tapasztalható. A kiugróan szembetűnő különbségek alapján feltételezhetjük, hogy a különbségeket – legalábbis részben – a kormány intenzív migrációellenes kampánya, valamint a kapcsolódó médiadiskurzus intenzitása eredményezte.

1. táblázat. A legfontosabbnak ítélt közpolitikai témák a pártválasztáskor.

	2017 december	2018 május	Változás
Bérek	25%	21%	-4%
Bevándorlás kérdése	12%	21%	+9%
Egészségügy	24%	24%	0%
Szegénység	12%	11%	-1%
Gazdaság	6%	5%	-1%
Munkaerő külföldre vándorlása	3%	3%	0%
Korrupció	7%	7%	0%
Közbiztonság	2%	2%	0%
Nemzeti ügyek	2%	1%	-1%
Oktatás	2%	1%	-1%
Szociális kérdések	3%	2%	-1%

Forrás: Részvétel, képviselet, pártosság. Választáskutatás 2018 (NKFI K-119603). Saját készítés.

A 2. táblázat azt szemlélteti, hogy az első hullám kitöltőinek válaszaiban hogyan oszlottak meg a harmadik hullám válaszaiban között. A vastagon szedett értékek azon válaszadók arányát jelzik, akik ugyanazt a témát jelölték meg legfontosabbnak a harmadik hullám alkalmával, mint amit az első lekérdezéskor említettek. Láthatjuk, hogy a bevándorlás kérdése volt az, amelyet a legnagyobb arányban említettek konzekvensen az első és a harmadik lekérdezés alkalmával is: a 2017 decemberében a bevándorlás kérdését a legfontosabb témának jelölő válaszadók 46 százaléka 2018 májusában is ezt tartotta a legfontosabb témának a pártválasztás mérlegelésekor. Rendkívül alacsony, 10 százalék alatti volt ez az arány a gazdaság, a közbiztonság esetén, illetve azon megkérdezettek, akik a nemzeti ügyeket, az oktatást vagy a szociális kérdéseket tartották a kampány kezdetekor a pártválasztásuk szempontjából legfontosabbnak, a választást követően egyikük sem jelölte meg ugyanazt a témát; jellemzően a bérek, a bevándorlás, az egészségügy, vagy a szegénység kérdését választották helyette.

2. táblázat. A legfontosabbnak ítélt közpolitikai témák a pártválasztáskor az első és második panelhullám idején.

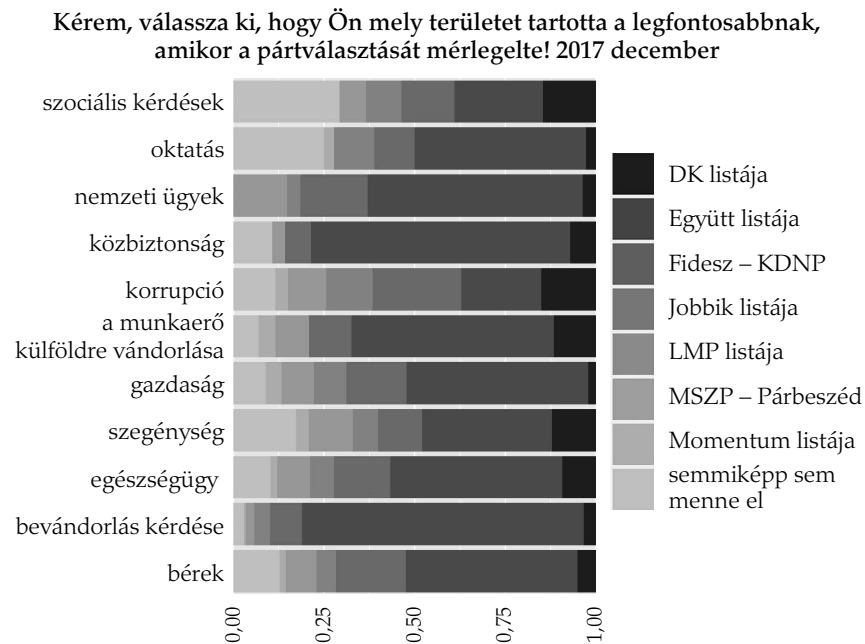
2017 december	2018 május										
	Bérek	Bevándorlás	Egészségügy	Szegénység	Gazdaság	Emigráció	Korrupció	Közbiztonság	Nemzeti ügyek	Oktatás	Szociális kérdések
Bérek	32%	20%	23%	9%	6%	1%	3%	0%	1%	1%	0%
Bevándorlás	18%	46%	15%	7%	6%	0%	4%	1%	2%	0%	0%
Egészségügy	20%	18%	32%	11%	5%	3%	4%	1%	0%	1%	4%
Szegénység	20%	13%	22%	21%	4%	3%	9%	4%	0%	1%	1%
Gazdaság	26%	10%	23%	6%	6%	6%	10%	3%	6%	0%	3%
Emigráció ⁵	0%	38%	31%	6%	6%	13%	6%	0%	0%	0%	0%
Korrupció	16%	11%	20%	5%	7%	2%	25%	2%	0%	2%	2%
Közbiztonság	9%	18%	18%	18%	0%	9%	0%	9%	0%	0%	9%
Nemzeti ügyek	7%	29%	21%	14%	0%	0%	14%	0%	0%	7%	7%
Oktatás	13%	20%	27%	20%	13%	0%	7%	0%	0%	0%	0%
Szociális kérdések	19%	6%	38%	19%	6%	0%	0%	0%	6%	6%	0%

Forrás: Részvétel, képviselő, pártosság. Választáskutatás 2018 (NKFI K-119603). Saját készítés.

Az tehát az adatok alapján megállapítható, hogy a bevándorlás kérdése a magyar választópolgárok körében kiemelt jelentőséggel bírt a pártválasztás mérlegelésekor, amely tendencia a választási kampány során és a választást követően csak tovább erősödött. Továbbá a bevándorlás kérdése volt az a szempont, amelyet a legkonzekvensebben jelöltek meg a válaszadók a közpolitikai témák közül a választási kampány során, mint ami a pártválasztásuk mérlegelésére jelentős hatással bírt.

A fejezet hátralévő részében a közpolitikai témák megítélése és a pártválasztás, valamint a médiafogyasztási szokások közötti összefüggések vizsgálatára kerül sor. A következő két ábra azt mutatja, hogyan oszlik meg pártpreferenciák szerint az egyes témák fontosságának megítélése a választási kampányt megelőzően (2. ábra), majd a választást követően (3. ábra).

2. ábra. Az egyes témák fontosságának megítélése a pártpreferenciák tükrében, 2017 december.

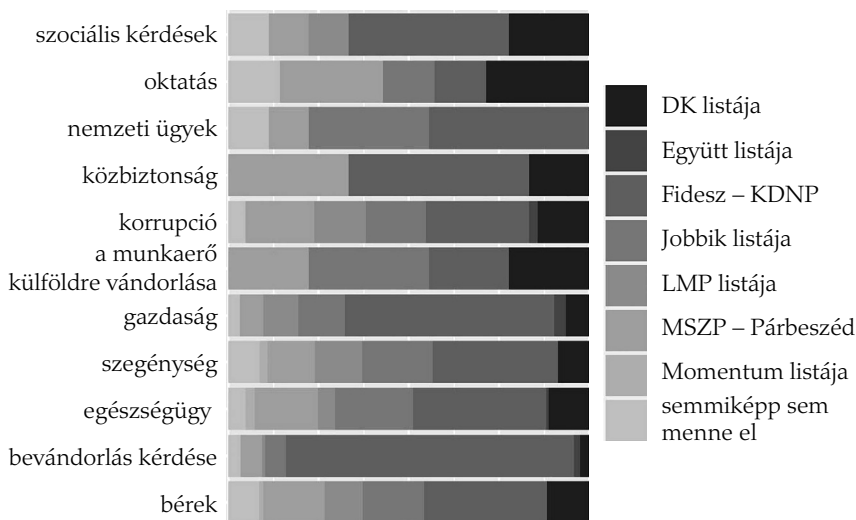
Forrás: Részvétel, képviselő, pártosság. Választáskutatás 2018 (NKFI K-119603). Saját készítés.

Nem okoz meglepetést az a megfigyelhető összefüggés, miszerint azok a válaszadók, akik a migráció kérdését nevezték meg mint a számukra legfontosabb témát a pártválasztás mérlegeléskor, többségükben a Fideszre adták vagy tervezték adni a szavazatukat. A Fidesz szimpatizánsaihoz képest más pártok támogatói jelentéktelen arányban említették a bevándorlás kérdését,

mind a kampányt megelőzően, mind pedig a választást követően. Az ellenzéki pártra szavazók, a pártválasztásukban bizonytalanok és arról nem nyilatkozik a választási kampányt megelőzően és a választást követően is kiemelt fontosságú témának tekintették a korrupció kérdését, amelyet viszont a Fidesz szavazói említettek a legkisebb arányban. Továbbá az ellenzéki szavazók a választást követően jelentős arányban választották az oktatás kérdését.

3. ábra. Az egyes témák fontosságának megítélése a pártpreferenciák tükrében, 2018 május.

Kérem, válassza ki, hogy Ön mely területet tartotta a legfontosabbnak, amikor a pártválasztását mérlegelte! 2018 május

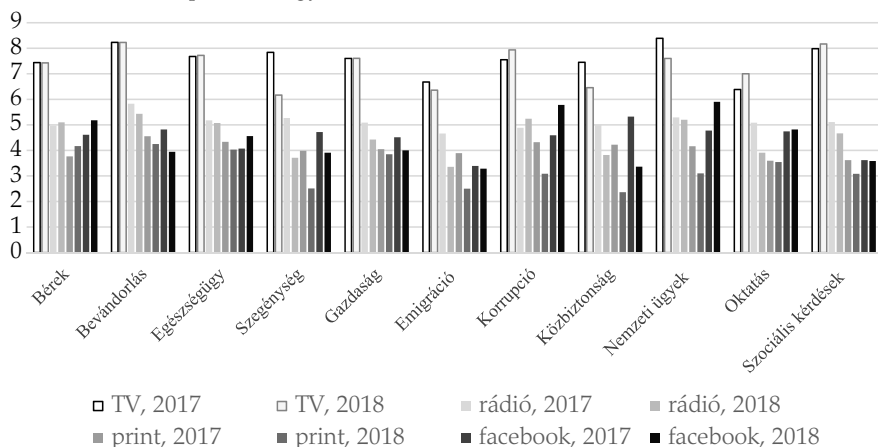

Forrás: Részvétel, képviselet, pártosság. Választáskutatás 2018 (NKFI K-119603). Saját készítés.

A következőkben a médiafogyasztási szokások és a közpolitikai témák kapcsolatát vizsgálom. A 4. ábra, valamint a 3. táblázat azt mutatják, átlagosan mennyire játszanak szerepet az egyes információforrások a politikai tájékozódásban azon válaszadók esetén, akik az adott közpolitikai témát jelölték a legfontosabbnak a pártválasztásuk mérlegelésekor. A hírforrások jelentőségét 0-tól 10-ig terjedő skála mérte, ahol a 0 jelentése az, hogy az adott hírforrás egyáltalán nem játszott szerepet, a 10 jelentése pedig, hogy nagy szerepet játszott a válaszadó politikai hírekről való tájékozódásában. Az ábra a médiaforrások közötti különbségek tendenciáit kívánja érzékeltetni, a táblázatból a pontos számadatok olvashatók ki, illetve az egyes átlagok közötti különbségek statisztikai összehasonlításához az ANOVA-teszthez tartozó F-érték, valamint annak szignifikanciaszintje is szerepel. Így láthatjuk, hogy 2017 novemberében a rádiót és a nyom-

tatott sajtót kivéve az egyes információforrások jelentőségének átlagos megítélése szignifikánsan eltér a különböző közpolitikai témák kategóriáiban.

4. ábra. A politikai információforrások jelentőségének átlaga a pártválasztásban legfontosabbnak ítélt közpolitikai ügyek tükrében.

Forrás: Részvétel, képviselet, pártosság. Választáskutatás 2018 (NKFI K-119603). Saját készítés.

3. táblázat. A politikai információforrások jelentőségének átlaga a pártválasztásban legfontosabbnak ítélt közpolitikai ügyek tükrében. $p < 0.01^{***}$, $p < 0.05^{**}$, $p < 0.1^*$

	TV, 2017	TV, 2018	rádió, 2017	rádió, 2018	print, 2017	print, 2018	Fb, 2017	Fb, 2018
Bérek	7,44	7,43	4,97	5,10	3,77	4,17	4,61	5,18
Bevándorlás	8,23	8,23	5,83	5,43	4,55	4,25	4,82	3,94
Egészségügy	7,68	7,72	5,18	5,07	4,34	4,03	4,07	4,56
Szegénység	7,84	6,16	5,27	3,71	3,98	2,51	4,72	3,91
Gazdaság	7,60	7,61	5,09	4,42	4,05	3,85	4,51	4,00
Emigráció	6,68	6,36	4,66	3,36	3,89	2,50	3,39	3,29
Korrupció	7,55	7,93	4,88	5,24	4,32	3,09	4,59	5,78
Közbiztonság	7,45	6,45	5,00	3,82	4,23	2,36	5,33	3,36
Nemzeti ügyek	8,39	7,60	5,29	5,20	4,16	3,10	4,77	5,90
Oktatás	6,38	7,00	5,09	3,91	3,60	3,55	4,74	4,82
Szociális kérdések	7,98	8,17	5,11	4,67	3,62	3,08	3,62	3,58
ANOVA F-érték	2,454***	2,373***	1,173	1,707*	1,387	2,056**	2,08*	1,976*

Forrás: Részvétel, képviselet, pártosság. Választáskutatás 2018 (NKFI K-119603). Saját készítés.

Ahogy azt már korábban is említettem, a televízió jelenti a legfőbb információforrást a magyar lakosság többsége számára, és ez a 4. ábra, valamint a 3. táblázat adataiból is jól leolvasható. Azon válaszadók jelölték legjelentősebbnek a televíziót mint információforrást politikai és közéleti kérdésekkel kapcsolatos tájékozódásban, akik a bevándorlást és a nemzeti ügyeket nevezték meg a legfontosabb témának a pártválasztásuk mérlegelésekor. Szintén a bevándorlást fontosnak jelölők körében a legmagasabb a rádióhallgatók aránya a kampány kezdete előtt és a választást követően is, és ugyanez igaz a nyomtatott sajtó fogyasztására is. A Facebookot átlagosan legjelentősebb hírfogyasztásnak azok a válaszadók nevezték meg, akik számára a korrupció és a nemzeti ügyek számítanak elsődlegesnek a pártválasztásuk mérlegelésekor. Összességében az adatok legalább egy további fontos összefüggésre is rávilágítanak, miszerint a bevándorlást a pártválasztásukban jelentős tényezőnek tartó válaszadókra vélhetően intenzívebb médiafogyasztás is jellemző, és ez a tendencia a választási kampány ideje alatt tovább növekedett.

ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen tanulmányban arra a kérdésre kerestem a választ, milyen közpolitikai témáknak volt kiemelt jelentősége a pártválasztás szempontjából a 2018-as országgyűlési választás kampányidőszakában, majd a választást követően, illetve, hogy a különböző médiafogyasztási szokások befolyásolták-e ezeket az összefüggéseket. Valóban beszélhetünk ügyek mentén való szavazásról (*issue voting*) a bevándorlás témaköre és a Fideszre való szavazás közötti összefüggés kapcsán? A fenti longitudinális adatelemzés a kutatás három feltételezését (a bevándorlás mint téma jelentőségének növekedése a választási kampány során, a Fidesz-szavazók számára a téma fontossága, valamint a médiafogyasztás szerepe) megerősítette. Ezek alapján a korábbi kutatási eredményekhez hasonlóan elmondható, hogy a Fidesz bevándorlókkal kapcsolatos kampánya saját szavazói számára megfelelő hatékonysággal és mobilizációs erővel bírt, hiszen kiemelt fontosságúnak kezelték az ügyet, és ez a megítélésük kifejezetten stabilnak tekinthető. A Fidesz bevándorlásellenes politikai kommunikációja pedig megfelelő példája a napirend-formálás (*agenda-setting*) jelenségre: a kormánypárt sikeresen tematizálta a közbeszédet a bevándorlókkal kapcsolatos üzeneteivel.

A „kampány- és választáshatás” mérésére a különböző kísérleti és kevert módszereken túl a fent alkalmazott longitudinális kérdőíves elemzéssel nyílik lehetőség. Minél több ilyen típusú adatfelvételre kerül sor a jövőben is, annál jobban finomodhat a mérési módszer, és annál több összehasonlítható adathoz férhetünk hozzá. Összességében azt gondolom, a jövőben érdemes lehet a korábbinál több figyelmet és erőforrást fektetni ennek a kutatási módszernek a minél szélesebb körű hazai alkalmazására.

JEGYZETEK

- ¹ Mindhárom fogalomra jellemző, hogy bevett angol elnevezéssel és kevésbé elterjedt magyar fordításokkal rendelkeznek (habár az angol nyelvű szakirodalmak sem egységesek ezen fogalmak értelmezését illetően), így a fenti magyar nyelvű körülírások tőlem származnak.
- ² Forrás: <https://hu.euronews.com/2018/03/29/nigel-farage-brex-it-plakatjat-masolja-a-magyar-kormany>, letöltve 2021. január 15.
- ³ Az első, úgynevezett „benchmark survey” lekérdezésére 2017 december és 2018 január folyamán került sor, a második, „pre-election survey” lekérdezése az országgyűlési választásokat megelőző hónapban, 2018 márciusában zajlott, míg a harmadik hullám („post-election survey”) lekérdezése 2018 májusában, tehát nagyjából egy hónappal a választások után zajlott.
- ⁴ A kérdés pontos megfogalmazása a kérdőívben: A választási kampány során a szavazók különböző területeken vethették egybe a pártok felkészültségét, törekvéseit. Kérem, válassza ki, hogy Ön mely területet tartotta ezek közül a legfontosabbnak, mikor a pártokat mérlegelte!
- ⁵ Az emigráció eredeti megfogalmazása a kérdőívben: Munkaerő külföldre vándorlása.

IRODALOM

- Allport, G. W. (1954): *The nature of prejudice*. Addison–Wesley. <https://doi.org/10.4324/9781912282401>
- Barna, I.–Koltai, J. (2019): Attitude Changes towards Immigrants in the Turbulent Years of the “Migrant Crisis” and Anti-Immigrant Campaign in Hungary. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 5(1), 48–70. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v5i1.501>
- Bélanger, É.–Meguid, B. M. (2008): Issue salience, issue ownership, and issue-based vote choice. *Electoral Studies*, 27(3), 477–491. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2008.01.001>
- Bíró-Nagy, A. (2021): Orbán’s political jackpot: Migration and the Hungarian electorate. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1–20. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1853905>
- Boros, T. (2019): Hungary: A no-go zone for migrants. In: *European Public Opinion and Migration: Achieving common Progressive Narratives*. Foundation for European Progressive Studies, Brussels, 15.
- Dennison, J. (2019): A Review of Public Issue Salience: Concepts, Determinants and Effects on Voting. *Political Studies Review*, 17(4), 436–446. <https://doi.org/10.1177/1478929918819264>
- Evans, R. J. (2014): *Altered Pasts: Counterfactuals in History*. Brandeis University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv102bd9b.3>
- Farkas A.–Kovarek D. (2020): A csoportközi kontaktus biztonságérzetre gyakorolt hatása: Egy közép-magyarországi kísérlet eredményei a menekültválság árnyékában. *Szociológiai Szemle*, 30(3), 4–26. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2020.3.1>
- Farkas E.–Susánszky P. (2019): Hazai és nemzetközi választáskutatási panelvizsgálatok. *Politikatudományi Szemle*, 4(28), 119–134. <https://doi.org/10.30718/poltud.hu.2019.4.119>
- Glied, V. (2020): *Az európai migráció két arca*. Ad Librum Kiadó.

- Gravelle, T. B. (2016): Party Identification, Contact, Contexts, and Public Attitudes toward Illegal Immigration. *Public Opinion Quarterly*, 80(1), 1–25. <https://doi.org/10.1093/poq/nfv054>
- Gyóri A.–Timár J. (2017): *Adatok az Online Hírfogyasztásról–Mérték Médiaombudsman*. Mérték Médiaelemző Műhely. https://mertek.eu/wp-content/uploads/2018/02/online_hirfogyasztas.pdf
- Halperin, S.–Heath, O. (2020): *Political Research: Methods and Practical Skills*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/hepl/9780198820628.001.0001>
- Harteveld, E.–Kokkonen, A.–Dahlberg, S. (2017): Adapting to party lines: The effect of party affiliation on attitudes to immigration. *West European Politics*, 40(6), 1177–1197. <https://doi.org/10.1080/01402382.2017.1328889>
- Hatton, T. J. (2017): *Public Opinion on Immigration in Europe: Preference Versus Salience*. Social Science Research Network. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2020.101969>
- Iyengar, S.–Simon, A. F. (2000): New Perspectives and Evidence on Political Communication and Campaign Effects. *Annual Review of Psychology*, 51(1), 149–169. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.51.1.149>
- King, G.–Keohane, R.–Verba, S. (1994): *Designing Social Inquiry*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400821211-001>
- Kiss B.–Szabó G. (2019): A médiafölénnyről. *Politikatudományi Szemle*, 28(4), 65–86. <https://doi.org/10.30718/poltud.hu.2019.4.65>
- Kósa I. (2019): *Mikor válnak nyitottá politikai ellenfeleink üzeneteire?* Média kutató, Budapest. 20(1).
- Kratz, A.–Schoen, H. (2017): Just Like Leaves in the Wind? Exploring the Effect of the Interplay of Media Coverage and Personal Characteristics on Issue Salience. In: *Voters & Voting in Context. Multiple Contexts & the Heterogeneous German Electorate*. Oxford University Press. 43–70. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198792130.003.0003>
- Mérték Médiaelemző Műhely. (2020): *A politikai tájékozódás forrásai Magyarországon 2020 – Megfertőzött médiarendszer*. <https://mertek.eu/2020/11/17/a-politikai-tajekozodas-forrasai-magyarorszagon-2020-megfertozott-mediarendszer/>
- Messing, V.–Ságvári, B. (2019): *Still divided but more open*. Friedrich Ebert Foundation, Budapest.
- Mill, J. S. (2011): *A System of Logic, Ratiocinative and Inductive. Being a Connected View of the Principles of Evidence, and the Methods of Scientific Investigation* (Vol. 1). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139149839>
- Rustenbach, E. (2010): Sources of Negative Attitudes toward Immigrants in Europe: A Multi-Level Analysis. *International Migration Review*, 44(1), 53–77. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2009.00798.x>
- Scoggins, B. (2020): Identity Politics or Economics? Explaining Voter Support for Hungary’s Illiberal FIDESZ. *East European Politics and Societies*, 0888325420954535. <https://doi.org/10.1177/0888325420954535>
- Sides, J. (2007): The Consequences of Campaign Agendas. *American Politics Research*, 35(4), 465–488. <https://doi.org/10.1177/1532673X07300648>
- Stiff, J. B.–Mongeau, P. A. (2016): *Persuasive Communication*. Guilford Publications.
- Tóka, G. (2002): Issue Voting and Party Systems in Central and Eastern Europe. In: Fuchs, D.–Roller, E.–Wessels, B. (Eds): *Bürger und Demokratie in Ost und West. Studien zur politischen Kultur*

und zum politischen Prozess. Westdeutscher Verlag, 169–185. https://doi.org/10.1007/978-3-322-89596-7_9

Varga M. (2018): Kampány a média tükrében. Politikai napirendkutatás a 2018-as választásról. In: Szabó, A.–Böcskei, B. (Eds): *Várakozások és Valóságok. Parlamenti választás 2018.* MTA TK Politikatudományi Intézet–Napvilág Kiadó, 483–499.

Wlezien, C. (2005): On the salience of political issues: The problem with ‘most important problem.’ *Electoral Studies*, 24(4), 555–579. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2005.01.009>

POLITIKAELEMÉLET

Illés Gábor

Blairtól Periklészhez. A politikai ítélőképesség kortárs realista felfogása
és a „görög realisták”

Balogh László Levente

Hannah Arendt Platónról és a politikai filozófia hagyományáról

Horváth Szilvia

A klasszikus eszméje: A kortárs politikaelmélet egyik forrásáról

BLAIRTÓL PERIKLÉSZHEZ

A politikai ítélőképesség kortárs realista felfogása és a „görög realisták”¹

Illés Gábor

(ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet, TK Politikatudományi Intézet)

*A tanulmány beérkezett: 2020. december 18., opponálás: 2021. január 5. – február 22.,
véglegesítve: 2021. február 28.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a politikai ítélőképesség működését vizsgálja demokratikus környezetben, válságszituációkban, amellet érvelve, hogy a kortárs politikai realizmus legkidolgozottabb, Raymond Geuss nevéhez fűződő ítélőképesség-fogalma két ponton is módosításra szorul ahhoz, hogy egy ilyen elemzésre alkalmassá váljon. Ezen módosítások közül az első a célok és körülmények viszonyának leírása, a második pedig az ítélőképesség látásként való metaforizálása. A szöveg a politikai realizmus két antik görög klasszikusának, Arisztotelésznek és Thuküdidésznek a műveiből kiindulva kísérel meg kiegészíteni az ítélőképesség Geuss-féle fogalmát, amellet érvelve, hogy a gyakorlati mérlegelés arisztotelészi sémája, illetve a tapogatózás metaforája segíthet megragadni az ítélőképesség válsághelyzetekben való működését. A szöveg a szerző reményei szerint tágabb relevanciával is bír, mivel a politikai moralizmus elleni vita középpontba helyezése helyett a pozitív, empirikus relevanciára is igényt tartó realista elemzés példáját szolgáltatja.

Kulcsszavak: politikai ítélőképesség ■ politikai realizmus ■ Raymond Geuss ■
Thuküdidész ■ Arisztotelész

A konkrét helyzetek, partikuláris kontextusok követelményei iránti érzékenység, azaz politikai ítélőképesség (*political judgement*) felértékelése a széleskörű (akár univerzális) érvényességre igényt tartó szabályokkal szemben a kortárs realista politikaelmélet egyik legfontosabb sajátossága (Galston, 2010; Rossi és Sleat, 2014; Szűcs, 2017: 34–43.). Ez a benyomásunk csak erősödik akkor, ha szemügyre vesszük, mennyi részprobléma kapcsán foglalkoznak a realisták a politikai ítélőképességgel (illetve annak tökéletlenségeivel). Csak néhány, fontosabb példát említve az elmúlt évtizedek realistának mondható szerzőitől: milyen esetekben érdemes az alapvető emberi jogok megsértéséről beszélnünk (Williams, 2005a: kül. 69–74.), mikor nevezhető politikai erénynek a lojalitás (Philp, 2007: 117–140.), hogyan oldhatóak fel az értékek konfliktusai (Berlin, 2013), mikor mondhatjuk, hogy egy politikus kellő körültekintéssel cselekedett

(Philp, 2010; Geuss, 2009), vagy éppen, hogy miért is létezik politika egyáltalán (Dunn, 2000). Ahogy a példákból látszik, az ítélőképesség megfelelő gyakorlása a realisták szemében mind az elméletalkotókkal, mind a gyakorló politikusokkal szemben elvárás. Bár azt illetően, hogy az elméletalkotás maga is politikai tevékenység-e, eltérő realista álláspontokat találhatunk, a két tevékenységforma közötti különbség az ítélőképesség vonatkozásában semmiképpen sem kategorikus: a politikusnak ugyanúgy figyelemmel kell lennie a konkrét körülményekre, mint az elméletalkotónak (vö. Geuss, 2008: 23–30.; Philp, 2010).

Jelen tanulmány ennek a rendkívül gazdag tárgykörnek egy szűk szeletével kíván foglalkozni, abban a reményben, hogy képes lesz néhány hasznos kiegészítést fűzni az ítélőképesség körül kialakult kortárs realista diskurzushoz. Ez a szűkebb szelet a gyakorló politikusok ítélőképessége, még konkrétabban az a kérdés, hogy miként ragadható meg annak működése akkor, amikor demokráciák politikusai olyan rendkívüli helyzetekkel, válságszituációkkal szembesülnek, amelyek felvetik politikai vállalkozásaik (vö. Williams, 1981; Jenkins, 2006: 29–34.) feladásának szükségességét. Ilyen helyzetekben a politikai cselekvés megnövekedett tétje és a nagymértékű bizonytalanság miatt még élesebben rajzolódik ki a politikai ítélőképesség szerepe, mint a politika „hétköznapijaiban”.

Amellett fogok érvelni, hogy a politikai ítélőképesség legkidolgozottabb kortárs realista koncepciója, Raymond Geussé, legalább két ponton módosításra szorul annak érdekében, hogy az ítélőképesség működését képes legyen megragadni ilyen helyzetekben. Ez a két pont az instrumentális mérlegelés problémája, illetve a politikai ítélőképesség előrelátásként való metaforizálása. Bár a tanulmány Geuss írásaira fókuszál, mindazonáltal reményeim szerint a realizmus egy karakteres felfogása is kirajzolódik belőle, amely nagyobb hangsúlyt helyez a kialakított fogalmak empirikus alkalmazására, mint Geuss megközelítése (utóbbi sokkal nagyobb figyelmet fordít a „moralista” ítéletalkotás kritikájára, mint arra, hogyan is működik az ítélőképesség különböző helyzetekben). Az empiriához való viszony tekintetében érvelésem közelebb áll Michael Freeden (2013) vagy Andrew Sabl (2002) egyes munkáinak realizmusához, mint Geusséhoz.²

A szöveg célja megmutatni, hogy a Geuss-féle koncepció hiányosságainak megragadásában és az azokat orvosló kiegészítések kidolgozásában haszonnal fordulhatunk Thuküdidész és Arisztotelész egyes szöveghelyeihez. A két klasszikus szerző közül előbbit konszenzusosan a politikai realizmus egyik klasszikusának tekintik, utóbbi realizmushoz való viszonya pedig, bár sokkal komplexebb kérdés, nem nehéz amellet érvelni, hogy gondolatai számtalan ponton affinitást mutatnak a kortárs realista programmal (vö. pl. Sabl, 2002; Galston, 2005; Szűcs, 2018). Emiatt nevezem őket, némileg leegyszerűsítően, „görög realistáknak”.

GEUSS ÍTÉLŐKÉPESSÉGRŐL ALKOTOTT FELFOGÁSA

„De hát Szaddám gonosz, vagy nem?” – állítólag ezzel a – Raymond Geuss által előszeretettel idézett – mondattal torkolta le Tony Blair újra és újra azokat a Közel-Kelet-szakértőket, akik egy Irak elleni háború potenciális veszélyeire, az ország és a térség problémáinak komplexitására akarták felhívni figyelmét (idézi: Geuss, 2010: 32.; Geuss, 2016: 35.). Az idézet Blairt a konkrét körülmények iránt teljességgel érzéketlen, kérlelhetetlen moralistaként láttatja, akinek a szemében a jó és a gonosz szempontjai minden egyéb megfontolást felülírnak – annak a „moralista” ítéletalkotásnak a példájaként, amelyet Geuss élesen bírál. Sokatmondó azonban, hogy ő maga is elismeri (Geuss, 2016: 35–38.), ez alapján az egy mondat alapján aligha lehetséges megérteni Blair iraki háborúval kapcsolatos cselekedeteit. Érdemes közelebbről megismerkednünk Geussnak az ítélőképességről alkotott felfogásával, hogy megértsük, pontosan milyen nézőpontból is kritizálja az ominózus blairi mondatot.

Bár Geuss vállaltan nem rendszeralkotó gondolkodó, esszéiből az ítélőképesség egy karakteres felfogása rajzolódik ki, amelyet alább négy pontban kísérek meg összefoglalni, majd ezután két ponton problematizálni.

1.) *„moralista” séma alkalmazatlan modellje a politikai ítélőképességnek.* Szövegeiben (Bourke és Geuss, 2009; Geuss, 2008; Geuss, 2009; Geuss, 2010; Geuss, 2016) több felfogás ellen is érvel, előkerülnek például a politikai ítélőképességet a deliberáció vagy az akadémiai vita mintájára elképzelő felfogások, vagy éppen Platón Szókratésze. Mindazonáltal fő ellenségképe a kantianus alapokra felépülő „moralizmus”. Ez a felfogás Geuss szerint (2016: 25–35.) azért problémás, mert az ítélőképességet valami egyszerűvé és abszolúttá változtatja, azáltal, hogy a megítélés egyetlen, minden mást felülíró dimenziójává a jó és a gonosz kérdését teszi. Mindez az ítélet körülményei iránti érzéketlenséghez vezet: „Az embernek bizonyos értelemben meg kell tanulnia figyelmen kívül hagyni a kontextust, hogy az igazán lényegesen figyelhessen. [...] a moralizmus kognitív tunyasághoz vezet a világhoz való viszonyulásban” (Geuss, 2016: 27., 34.). Az ítélőképesség nem lesz más, mint az esetek besorolása egy előzetesen adott univerzális erkölcsi törvény kategóriái alá (vö. Bourke és Geuss, 2009: 4.).³ Mindez egy elméletalkotónál kárhoztatandó, egy döntési pozícióban lévő politikusnál pedig egyenesen veszélyes. Blair idézett mondata pedig éppen az ítéletalkotás ilyen modelljét példázza Geuss szerint.

2.) *A politikai ítélőképesség általában differenciális, nem kategorikus.* Azaz: X-et sok esetben nem önmagáért választják, hanem Y vagy Z helyett (Geuss, 2014a: 55.). A körülmények lehatárolják a lehetséges cselekvési alternatívákat: az, amit a cselekvő magától választana, a legritkább esetben opció. Geuss ezen állítása voltaképpen a reálpolitika klasszikus bismarcki toposzának („a politika a lehetséges művészete”) megidézése. Ehhez a toposzhoz kapcsolható az időér-

zék, a megfelelő pillanat (*kairosz*) kiválasztásának képessége is, amelyet szintén érint (Geuss, 2008: 31–32.). Mindazonáltal fontos leszögezni, hogy Geuss nem *kairosz*-gondolkodó, és egy ponton karakteresen szemben áll a „lehetséges művészete” toposzával: kritikai realizmusában központi fontosságú gondolat, hogy a lehetséges és a lehetetlen határai sokszor nem egyértelműek, a konformizmus, vagy éppen az ideológiai status quo sok lehetőséget elrejt előlünk: „sok opció nem elérhető, amíg valaki nem kísérel meg őket” (Geuss, 2016: 44.).⁴

3.) A *politikai ítélőképesség egyedi esetekre keres egyedi megoldásokat*. Geuss egész politikafelfogását meghatározza a politika „szabályközpontú” szemléletének elutasítása. Ahogy írja: „a politika a hatalom bizonyos célok elérése érdekében való gyakorlásáról szól; nem inherensen szabályvezérelt tevékenység, inkább úgy érthetjük meg, mint különböző, kontextusspecifikus ítéleteket alkotó, váratlan lehetőségeket kihasználó és újító cselekvők összetalálkozását” (Geuss, 2010b: 51.). Az idézetből látszik: Geuss álláspontja radikálisabb annál az állításnál, hogy mindenfajta szabályalkalmazásban helyet követel magának az ítélőképesség.⁵ Sokkal inkább azt hangsúlyozza, hogy egy probléma megoldása adott esetben teljességgel egyedi szingularitás is lehet, amelyben nincs helye szabályok alkalmazásának. Max Weber kádi-igazságszolgáltatással kapcsolatos példájában, amelyre hivatkozik, a kádi ítélete nem egy írott jogi szabályrendszeren alapult, amelyet alkalmazott, sokkal inkább „gyakorlati képességek széles repertoárját használta, amelyet évek tapasztalatával szerzett, hogy olyan problémákat kezeljen, amelyek gyakran egyértelműen különleges és megismételhetetlen helyzetek voltak, és úgy változtassa meg őket, hogy kielégítsék az érintett feleket” (Geuss, 2010a: 41.). A politikai ítélőképesség további analógiájaként kerül elő írásaiban az egyedi eseteket kezelő házassági tanácsadó és a *vocal coach* (Geuss, 2008: 15.), illetve érdemes megemlíteni a részben általa szerkesztett *Political Judgement* című kötet (Bourke és Geuss, 2009) borítóját, amelyen Poussin Salamon ítélete című festménye látható. A politikai ítélőképesség legfontosabb része tehát a cselekvés egyedi kontextusa iránti figyelem,⁶ illetve – írja Geuss, Thuküdidészre hivatkozva – a körülményekből következő lehetséges fejlemények előrelátása (mi fog történni?), és értékelése (számomra mit fog mindez jelenteni?) (Geuss, 2009: 44–45.).⁷

4.) A *politikai ítélet elsődlegesen cselekvés, amely kapcsolódhat ugyan nyelvi megjelenési formákhoz, utóbbiak azonban nem mindig szükségszerű feltételei az ítéletalkotásnak*. Azaz, Geuss szerint léteznek a nyelvi megformálás előtti primitív ítéletek (például ahhoz hasonlóak, ahogy a macska ellenségként kezel valakit), ebből adódóan cselekvés és nyelv között laza az illeszkedés. Annak feltételezése, hogy bizonyos meggyőződések, indokok nyelvileg formált léte feltétlenül szükséges lenne az ítéletalkotáshoz, az emberi viselkedés és a politikai ítélőképesség túlintellektualizálása (Geuss, 2009: 34.). Ebből adódóan önmagában

problémás egy személy ítéleteit egymással konzisztensnek vagy inkonzisztensnek nevezni: az ítélet ugyanis elsődlegesen cselekvés (csak másodlagosan szól gondolatokról, indítékokról, elképzelésekről), a cselekedeteket pedig előbb fogalmilag „ki kell preparálni” ahhoz, hogy egymással konzisztensnek vagy inkonzisztensnek tekinthessük őket (Uo. 34–35).

A fenti négy pont megítélésem szerint jól összefoglalja Geuss ítélőképességről alkotott felfogását, azonban érdemes ezeket a megjegyzéseket beilleszteni a gyakorló politikusról alkotott általános felfogásába: számára a politikai cselekvő *bricoleur*, aki „a keze ügyében lévő gyakorlati és fogalmi eszközöket használja, az aktuális célokhoz igazítva azokat, alkalmanként (vagy talán inkább ritkán) megpróbálva alkotni valami újat” (Geuss, 2001: 160.). A *bricoleur*, szemben a mérnökkel, nem rendelkezik a cselekvést megelőzően „tervrajzzal”, sokkal inkább a keze ügyében lévő, rendelkezésére álló dolgok határozzák meg, mit is fog alkotni.⁸ Ez egybecseng a fentebb idézett meglátással, hogy X-et sok esetben nem önmagáért választják, hanem Y vagy Z helyett. Ha pedig tekintetbe vesszük Geuss kritikai gondolkodásának tágabb keretét, a kapitalizmusban működő, adott célokot meg nem kérdőjelező instrumentális racionalitás bírálatát (Geuss, 2014b), akkor a *bricolage* akár célok és eszközök dialektikus viszonyaként is értelmezhető, amely a rendelkezésre álló eszközök, „nyersanyagok” fényében gondolja újra állandóan a célt, a „művet”.⁹

Azonban még ha Geuss ítélőképesség-fogalmát be is illesztjük tágabb munkásságába, két problémás pont megmarad. Az egyik a célok és körülmények kapcsolatáról (és ezen belül a cél-eszköz viszonyrendszeréről) festett kép, amely két szempontból is bírálható. Egyfelől, úgy tűnik, hogy a *bricolage* esztétikai analógiája nem tulajdonít kellő súlyt annak, hogy bizonyos célokhoz, „politikai vállalkozásokhoz” való ragaszkodásnak egy demokráciában kifejezetten politikai jelentősége is van (az etikain túl), mivel ez teszi legalább minimális mértékben előre kalkulálhatóvá a politikusok cselekvését választóik számára. Éppen ezért, ha a bevezetőben kijelölt problémát, demokráciák politikusainak válsághelyzetben való cselekvését akarjuk elemezni, Williams (1981) vállalkozásokkal vagy Sabl (2002) állhatatossággal kapcsolatos fejtegetései érdemben egészíthetnék ki Geuss felfogását. Másfelől, van egy belső feszültség Geuss írásaiban: azok az analógiák, amelyeket az ítélőképesség kapcsán használ, feszültségben állnak a *bricoleur* képével, és – alighanem Geuss elméletalkotói céljaival ellentétesen – az ítélőképesség pusztán instrumentális mérlegelésként való felfogása felé mutatnak.

A másik problémás pont pedig az ítélőképesség előrelátásként való metaforizálása, amelyet Geuss is alkalmaz. Utóbbi megítélésem szerint félrevezető képet fest az ítélőképesség válsághelyzetekben való működéséről. A továbbiakban bővebben kifejtem ezen problémák mibenlétét, és megkísérellek javaslatokat tenni megoldásukra.

ARISZTOTELÉSZ ÉS AZ INSTRUMENTÁLIS MÉRLEGELÉS PROBLÉMÁJA

Geuss ítélőképességhez kapcsolódó analógiái, bár rendkívül szemléletesek, bizonyos mértékig félrevezetőek. Azokban ugyanis a cselekvő egy jól körülhatárolt, világos célokkal rendelkező tevékenységformán belül működik, ahol maga a tevékenységforma követeli meg az esetek egyediségéhez való alkalmazkodást. (Salamon ítélete, a kádi és a házassági tanácsadó mediációs esetek, a cél a felek kibékítése; a *vocal coach* esetében pedig egyedi adottságokkal rendelkező tanítványok éneklési technikájának fejlesztése). Bár Geussnak ez aligha célja, analógiái alapján azt gondolhatnánk, hogy az ítélőképesség voltaképpen egy korlátozott tevékenységforma rögzített céljaihoz eszközöket kereső instrumentális mérlegelés, amely egyszerre rendkívül rugalmas (az eszközök megtalálásában) és felettebb statikus (a tevékenység rögzített célja miatt). A politikai ítélőképesség ilyen felfogása két szempontból is problémás.

Egyfelől, a politikai cselekvést problémás lenne „belegyömöszölni” ebbe a keretbe, ugyanis céljai tekintetében sokkal kevésbé lehatárolt, mint Geuss analógiái.¹⁰ Míg egy házassági tanácsadó egy adott eset releváns sajátosságait a házassági tanácsadó nézőpontjából mérlegeli, addig egy politikus számtalan perspektívából szemlélhet egy politikai helyzetet. Ebből következően Geuss azon állítása, hogy a politikai ítélőképesség egyedi helyzetekre keres egyedi megoldásokat – amennyiben nem egy jól körülírható, korlátozott tevékenységekre alkalmazzuk – zavarossá válik: miben áll egy politikai helyzet „megoldása” egy politikus számára? Ha nem magából a tevékenységformából, akkor honnan származnak azok a „bizonyos célok”, amelyekre Geuss utal (lásd a 3. pontot fentebb)? Ezen a ponton felfogását jól kiegészítené a cselekvők politikai vállalkozásainak bevonása a képbe. Utóbbiak különös jelentőséggel bírnak demokratikus keretek között, amelyet a kortárs politikai realizmus is felismert: az állampolgárok által ismert, nyilvános megszólalásokban megjelenő, és adott esetben politikai programban is rögzített politikai vállalkozásokhoz való állhatatos ragaszkodás a demokratikus stabilitás előfeltétele. Ahogy Andrew Sabl fogalmaz: „a karakter konzisztenciája lehetővé teszi másoknak, hogy számíthassanak arra: az ember elvégzi a maga dolgát az ilyen [azaz demokratikus – I. G.] kapcsolatokban” (Sabl, 2002: 46.).¹¹

A fentiekén túl Geuss analógiái egy másik szempontból is félrevezetőek, mivel nem képesek számot adni célok és rendelkezésre álló eszközök (körülmények) interakciójáról. Egy abszurd, de talán szemléletes példával leírva: a házassági tanácsadó, látva egy házasság megmentésének reménytelenségét, aligha fogja a körülmények fényében átértékelni tevékenysége célját, és elkezdeni társkeresési javaslatokat adni a válasz előtt álló házaspár tagjainak (vagy ha mégis, onnantól fogva már biztosan nem neveznék házassági tanácsadónak). Ezzel szemben politikai cselekvőknél találkozhatunk ilyen „fordulatokkal”, amikor a helyzet sajátosságai miatt a cselekvőnek át kell gondolnia tevé-

kenysége céljának, politikai vállalkozásának feladását. Bár a *bricolage* Geuss által használt fogalma implikálja célok és eszközök interakcióját, arról, hogy ez pontosabban hogyan is zajlana, nem sokat tudunk meg írásaiból.

Ezen a ponton érdemes Arisztotelészhez és értelmezőihez fordulnunk. A gyakorlati okosság (*phronészisz*) arisztotelészi fogalmát illető filozófiai kérdéseket, amelyek jócskán meghaladnák e tanulmány kereteit, ehelyütt zárójelbe teszem. Korlátozott céломhoz elegendő a gyakorlati okosság működési sémáját, a gyakorlati mérlegelést (*bouleusisz*) tárgyalnunk. Amellett fogok érvelni, hogy a gyakorlati mérlegelés ún. partikularista olvasatai úgy képesek elkerülni a Geuss által bírált „moralista” ítéletalkotás problémáit, hogy közben a Geuss szövegeiben megjelenő, némileg félrevezető analógiák által sugallt képet is korrigálják, pontosabb képet adva célok és eszközök interakciójáról, a körülmények politikai cselekvőkre gyakorolt hatásáról.

Arisztotelész a *Nikomakhoszi Etika phronészisz*ről szóló hatodik könyve előtti oldalakon, a méltányosságról beszélve hozza az alábbi példát: „Tehát a méltányosság lényege: a törvényt [*nomosz*] helyesbíti ott, ahol abban az általánosítás miatt hézag mutatkozik. Ebben kell keresnünk annak az okát is, hogy miért nincs mindenre törvény: bizonyos dolgokat lehetetlen törvénnyel szabályozni, tehát ily esetben népgyűlési határozatra [*pszéphiszma*] van szükség. Mert ami határozatlan, annak a mérővesszője is határozatlan, mint az ún. lesboszói építészetben az ólom mérővessző: ez a kötömbök alakjához idomul, s nem marad meg változatlan formában; így a néphatározat is az egyes helyzetekhez alkalmazkodik.” (Arisztotelész, 1987: 1137b)¹²

Ez az idézet a hajlítható mérőeszközzel kulcsszerepet játszik az arisztotelészi gyakorlati mérlegelés partikularista olvasataiban (Wiggins, 1975/76; McDowell, 1979; 2009; Frede, 2016; vö. Gadamer, 1984: 228.). Ezen olvasatok számunkra fontos elemét – zárójelbe téve az egyes szerzők közötti különbségeket – úgy foglalhatjuk össze, hogy a gyakorlati mérlegelés nem azonosítható sem pusztán előre rögzített célok eléréséhez alkalmas eszközök keresésével (azaz instrumentális mérlegeléssel), sem pedig egy előzetesen adott szabály konkrét helyzetekre való mechanikus alkalmazásával. Az arisztotelészi gyakorlati mérlegelésben az első lépés (logikai terminussal: a gyakorlati szillogizmus első premisszája) valamilyen jó azonosítása, a második lépés (a szillogizmus második premisszája) pedig ezen jó adott körülmények között lehetséges megvalósításának meghatározása. Az említett jónak egyáltalán nem szükséges szabálynak lennie – lehet az adott cselekvő jó étellel kapcsolatos felfogása (McDowell), a cselekvő valamilyen konkrét célja (Wiggins), vagy akár – a korábban bevezetett terminológiánál maradva – a cselekvő politikai vállalkozása is. Nem kell *szükségképpen* jelen lennie valamilyen szabálynak a cselekvő gyakorlati mérlegelésében – ahogy az idézetben szereplő határozatok esetében sincs feltétlenül törvény, amelyek kiigazítására születnek. Továbbá, Gadamer nyomán mondhatjuk, hogy a gyakorlati mérlegelés két lépése legfeljebb ana-

litikus céllal különíthető el egymástól, a valóságban szorosan összefonódnak: a politikai cselekvő számára csak az adott körülmények között válik világossá vállalkozása pontos tartalma, csak ekkor érti azt meg ténylegesen. Az arisztotelészi gyakorlati mérlegelés ilyen olvasata elkerüli azt a problémát, amelyet Geuss tárgyal, a konkrét helyzetekben való cselekvés mechanikus szabályalkalmazásként való felfogását. Szemben az általa bírált moralista ítéletalkotással, az arisztotelészi szemléletmód központi eleme, hogy „a legjobb általánosítások arra vonatkozóan, hogyan kellene viselkednünk, csak az esetek többségében érvényesek”, ha pedig a helyes cselekvés követelményeit egy szabályrendszerre akarnánk egyszerűsíteni, „elkerülhetetlenül olyan esetek bukannának fel, amelyekben a szabályok mechanikus alkalmazása helytelennek tűnne számunkra” (McDowell, 1978: 336).

Ez a felfogás egyúttal azonban többet is mond Geussnál. Egyfelől, meghatározza, hogyan is kerülnek kiválasztásra egy szituáció releváns tényei a rendelkezésre álló tények parttalan sokaságából: a releváns tények kiválogatása a cselekvő által követett konkrét cél, a politikai vállalkozás szempontja alapján történik. A komplex helyzet tényeinek sokaságából azok kerülnek előtérbe, amelyek ezen jó elérése, megvalósítása (vagy éppen megvalósíthatatlansága) szempontjából relevánsak. Analogikusan érvelve: olyasmiről van szó, amiről a kortárs kísérleti pszichológusok beszélnek az emberi vizuális percepció erőteljes szelektivitása, a célok fókuszált követésekor gyakran fellépő „csőlátás” avagy „figyelmetlenségi vakság” kapcsán (Chabris–Simons, 2010: 1–42.). Ennek nyomán mondhatjuk, a jó ítélőképesség kritériuma az is, hogy szelektálás közben ne szűkítse le *túlzottan* a figyelembe vett tények körét.

Másfelől, ez a felfogás képes számot adni célok (vállalkozások) és körülmények interakciójáról: a körülmények felmérése *visszahat* a cselekvő céljára, jó étellel kapcsolatos felfogására, gazdagabb tartalommal töltve meg azt: a gyakorlati mérlegelés sem McDowell, sem Wiggins, sem Gadamer felfogásában nem egyirányú, deduktív vagy szubszumáló folyamat, amely teljességgel rögzített célokhoz keres eszközöket. A konkrét helyzet tényei interakcióba kerülnek a cselekvő céljával, vállalkozásával, az általa kijelölt jóval, az adott helyzetnek megfelelően *specifikálva* azt. Mindez túlmutat a pusztán instrumentális mérlegelésen, egyúttal pedig pontosabb leírást ad célok és eszközök interakciójáról, mint Geuss szövegei, ezáltal pedig alkalmasabb empirikus esetek elemzésére.

De marad egy fontos kérdés: meddig terjed a körülmények ereje? Mi a helyzet például akkor, ha céljainknak nem találunk megfelelő specifikációt az adott helyzetben? Ha nincsen megfelelő válasz a „hogyan” kérdésre? Egy arisztotelészi alapon lehetséges válasz: fel kell, hogy adjuk az adott célt. A konkrétizálás határesetete a megtagadás.¹³ De mit is jelent az pontosan, hogy nincsen megfelelő „hogyan”? Jelentheti például azt, hogy a céloom bármilyen specifikációja *túlzottan* költséges lenne az adott helyzetben, vagy számomra elfo-

gadhatatlan cselekedetet követelne (Price, 2005: 270.), például, egy tervezett nagylelkű cselekedetem másnak okozott igazságtalansággal járna együtt (Russell, 2009: 9). Politikai esetekben nyilván a politikai közösségnek okozott túlzott költségek merülnek fel: ha évek óta az adócsökkentés a célom (amivel ráadásul még kampányoltam is), de az időközben beálló gazdasági válság miatt akár egy komoly, akár egy kisebb mértékű adócsökkentés előreláthatólag az országom fizetéseképtelenségét vonná maga után, észszerű és helyes feladni célokat, és akár átmenetileg adót is emelni. Ezek a példák jól mutatják a gyakorlati mérlegelés arisztotelészi sémájának integrálhatóságát politikai etikai megfontolások tágabb körével.

De visszatérhetünk a Geuss által hivatkozott Blair-példára is: az arisztotelészi séma felől nézve újféle választ kaphatunk arra, miért volt problémás Blair magatartása. Nem „moralizmusa” miatt (ahogy azt a Geuss által többször idézett Blair-mondat sugallja), hanem mert túlzottan korán, a körülmények mérlegelése előtt specifikált egy számára fontos politikai vállalkozást, az Egyesült Államokkal való különleges kapcsolat fenntartását (a különleges kapcsolat fenntartása = Bush Irak-politikájának feltétel nélküli támogatása). Ehhez a konkretizációhoz való ragaszkodása pedig a későbbiekben megakadályozta őt abban, hogy a tömegpusztító fegyverek léteire vonatkozó bizonyítékok hiányosságait észrevegye (azaz, hogy a körülmények ténylegesen interakcióba kerülhessenek vállalkozásával).¹⁴

A politikai ítélőképességről így kirajzolódó kép alapvetően összefér Geuss korábbi felfogásával, azonban egy tágabb mérlegelési séma keretei közé helyezi azt, pontosabb leírást adva arról, hogyan is hat vissza az ítélőképesség a cselekvés céljára. Mindez nem csak az ítélőképesség működésének pontosabb megértésében segít, hanem egyúttal összekapcsolhatóvá teszi azt a politikai vállalkozásokkal. Mindez megítélésem szerint jobban megfelel az eredeti realista programnak is, amely a politikai cselekvésre vonatkozó megfontolások minél tágabb körének figyelembevételét tűzte ki célul (vö. Williams, 2005a: 73.; 2005b: 12.; ill. Geuss, 2008: 1.).

THUKÜDIDÉSZ ÉS AZ ELŐRELÁTÁS PROBLÉMÁJA

Periklész hasonló szerepet tölt be a „görög realistáknál”, mint Blair Geussnál, csak éppen ellentétes előjellel: míg Blair az ítélőképesség egyik patológiáját hivatott példázni, addig Periklész a kiemelkedő ítélőképesség megtestesítője. Arisztotelész az okosság, a gyakorlati mérlegelés megfelelő működésének példaként említi az athéni politikust (Arisztotelész, 1987: 1140b). Bár említése meglehetősen szűkszavú, Thuküdidész *Peloponnészosi háborújából* világossá válhat, miért is írhatta ezt: Periklész Thuküdidész által visszaadott beszédei egy előzetes politikai vállalkozás (Athén hatalmának és befolyásának megőr-

zése) konkretizálásaként (érdemes vállalni a háborút a rivális Lakedaimónnal) értelmezhetőek, amely a körülményekről adott alapos elemzésre épült. Periklész a két fél gazdasági erőforrásainak, katonai lehetőségeinek, politikai szervezetének részletes elemzése alapján mutatja ki, hogy az athéniak az erősebbek; számos esetlegességgel előre számolva győzi meg őket a háború vállalásának észszerűségéről (Thuküdidész, 2006: I. 140–144.). Később, amikor az athéniakon erőt vesz a háborús fásultság, Periklész nem enged eredeti stratégiájából, és lebeszéli őket a lakedaimóniakkal való béketárgyalásokról. Rendíthetetlenységét, állhatatosságát a körülmények változatlanóságára alapozza: a háború megnyerésére továbbra is az athéniaknak van jobb esélye (II. 60–62.). Thuküdidész pedig megerősíti Periklész helyzetértékelését: „Annyi – még Periklész számítását is meghaladó – segélyforrás állt az állam rendelkezésére, amelyeknek birtokában, mint ő előre megmondta, nagyon könnyen legyőzhettek volna a peloponnészosziakat ebben a háborúban” (II. 65.). Ez a leírás önmagában is pozitív képet fest Periklészről, azonban utódaival, Kleónnal és Alkibiadésszal szembeállítva még inkább megmutatkozik kiváló politikai ítélőképessége (vö. Edmunds, 1975; Ober, 1998; 2001; Farrar, 1988; Illés, 2016; *pace* Hawthorn, 2009 és 2014: 62–67.).

A kulcskategória, amelyet Thuküdidész Periklésszel kapcsolatban visszatérően használ, a *gnómé*, amely *A peloponnészoszi háború* két központi antitézisében is szerepel: egyfelől, szemben áll a mérlegelést nélkülöző szenvedélyként, vágyként vagy indulatként értett *orgéval*; másfelől pedig a változásként, meghatározatlanságként értett *tükhével* (Edmunds, 1975; Connor, 1984: 55.). A *gnómé* a külső kontingencia megzabolázását hivatott elvégezni: akaratereje, kitartása által uralkodik a népgyűlés szenvedélyein; stratégiájával pedig a háborús szerencsén. Másképp megfogalmazva: egyszerre van akarat dimenziója, amely a vállalkozásokhoz való ragaszkodásban áll; és intellektuális oldala, amely elsősorban kalkulációs képességét jelent. A *gnómé* egyaránt magában foglalja a demokratikus stabilitást biztosító állhatatosságot, és a rendkívüli helyzetekben különösen fontos ítélőképességet. Emellett Thuküdidész Periklész-jellemzéséből még több, az ítélőképességgel kapcsolatba hozható elem emelhető ki: a körülmények gondos mérlegelése (amely első, a háborút megelőző beszédében mutatkozik meg a legtisztábban); a stratégiaalkotással szorosán összekapcsolódó előrelátás (*pronoia* – Ober, 1998; *xiüneszisz* – Edmunds, 1975; Geuss, 2005: 226.) képessége, amely az erőforrásokkal való kalkuláció mellett az ellenség terveinek előre látását, és az azokkal kapcsolatos ellenintézkedések megtételét is magában foglalja.¹⁵

Úgy tűnhet tehát, hogy Periklész a kiváló ítélőképesség mintapéldája, és Geuss joggal hivatkozik Thuküdidészre, amikor az ítélőképességet az előrelátással kapcsolja össze (Geuss, 2009: 44.). Mindazonáltal ez a Thuküdidész-értelmezés figyelmen kívül hagy egy döntő fontosságú pontot: azt tudniillik, hogy minden kiválósága ellenére Thuküdidész egyvalamiben mégis elmarasz-

talni látszik Periklést. Mégpedig abban, hogy túlbecsülte saját ítélőképességének és cselekvésének hatalmát a meghatározatlanság, a véletlen, nem kiszámítható események felett. Túl optimista volt, amikor azt gondolta, *gnóméjával* képes teljességgel uralni a *tükhét* (Edmunds, 1975: 17., 208–214.; Williams, 1993: 150.; Orwin, 1994: 205.), és túl kevés teret hagyott stratégiájában a bizonytalansági tényezőknek. Így például nem kalkulált azzal, hogy az Athénban kitörő járvány őt is elragadhatja, nélküle pedig – méltó utód híján – stratégiája könnyen összeomolhat (vö. Ober, 2001: 291–292.).

Mi a politikaelméleti tanulsága ennek a finom thuküdidészi bírálatnak? Úgy vélem, egy lehetséges következtetés, hogy szélsőségesen bizonytalan körülmények között a politikai ítélőképesség és az előrelátás metaforikus összekapcsolása túlzott episztemológiai optimizmust sugároz és teljesíthetetlen elvárásokat támaszthat a cselekvőkkel szemben. A látás-metafora alkalmazása visszatérően megjelenik Geussnál, a már idézett helyeken túl például akkor, amikor a politikai látótér (*political vision*) Blair általi beszűkítéséről (Geuss, 2016: 37.) beszél.¹⁶ Azonban nem csak nála, hanem az ítélőképességgel foglalkozó angolszász politikaelméleti irodalomban is visszatérően találkozhatunk ilyen metaforizálással.¹⁷ Persze, sem általában az érzékeléssel való összekapcsolás, sem pedig konkrétan a látás kiemelt szerepe nem meglepő: éppen Arisztotelész feltételezett szoros kapcsolatot az érzékelés (*aiszthészisz*) és a gyakorlati okosság (*phronészisz*) között. Ahogy pedig arra Gadamer felhívja a figyelmet, a *Metafizika* legelején a látást a többi érzék fölé helyezi, mondván, hogy ez tárja fel a legtöbb különbséget (Gadamer, 2000: 25.).¹⁸

Mindazonáltal, a Periklész-példa alapján legalábbis megkérdőjelezhetőnek tűnik, hogy minden helyzetben a látás lenne a politikai ítélőképesség legmegfelelőbb metaforája. Nem egyértelmű ugyanis, hogy szélsőségesen bizonytalan szituációkban, válsághelyzetekben mindig képes-e a politikai ítélőképesség annyi különbséget feltárni, és olyan messzire tájékozódni, mint azt a látás-metafora sugallja. Metaforikusan: kérdéses, hogy elvárható-e a politikusoktól, hogy tisztán lássanak a „háború ködében”. Amennyiben a tanulmányt érdeklő cselekvési problémát (demokráciák politikusainak válsághelyzetben való tevékenységét) akarjuk elemezni, a látás helyett egy másik metaforával kell megragadnunk az ítélőképesség működését.

A kiegészítésre a legjobb jelölt megítélésem szerint egy másik érzékelési metafora, a tapintásé. A kortárs szerzők közül például Frank Ankersmit hangsúlyozta a tapintás fontosságát Arisztotelésznél (Ankersmit, 2005: 248. skk.), és gondolatai segíthetnek a politikai ítélőképesség realista fogalmának továbbgondolásában.¹⁹ Ankersmit *A lélekről* című műben kifejtett arisztotelészi felfogást az episztemológia „interakciós variánsá”-nak nevezi. A tapintás, szemben a többi érzékszervvel, ténylegesen kapcsolatba kerül azzal, amit megismer: ha kitapintjuk egy váza alakját, a tenyerünk által felvett alak is megváltozik, a tárgy mintegy formál minket. Ehhez hasonló irányba mutatnak Richard Kearney

megjegyzései, amelyeket a tapintásban rejlő kölcsönösség kapcsán tesz. Megérinteni valamit egyidejűleg jelenti, hogy minket is megérint az a valami: a tapintás „az az érzék, amely a leginkább »érzékennyé« tesz a világra”, mely „nyitva tart minket a világ felé” (Kearney, 2015: 20.).

Nem nehéz felfedezni, hogy ezek a leírások jól illeszkednek az ítélőképesség egyik realista kritériumához: a körülmények, a konkrét helyzet adottságai iránti érzékenység a helyzet adottságaival való interakcióként is leírható. Amennyiben ez az interakció végbemegy (mint Periklésznél), beszélhetünk az ítélőképesség megfelelő működéséről; amennyiben nem (mint Blairnél), akkor az ítélőképesség patológiájával van dolgunk. Ennek az interakciónak pedig ugyanúgy formálnia kell a cselekvőt, szerepet kapnia vállalkozásai specifikálásában, mint ahogy tapintó kezünk átveszi a megtapintott váza alakját.

Annak is van jelentősége, hogy tapogatózásról, és nem pusztán tapintásról beszélek. Rendkívüli helyzetben, amikor felgyorsulnak az események, az ítélőképességnek egyfajta meghosszabbított jelen időben kell működnie, újra és újra értékelve a gyorsan változó helyzetet. Ez más időstruktúrát implicál, mint az egyszeri cselekedetet sugalló tapintás; és még inkább különbözött a racionális tervezéstől és az előrelátástól, amelyek feltételezik a lineáris időt, az események kalkulálható alakulását (vö. Palonen, 2003).

Végül, a tapogatózás metaforája még egy fontos ponton lehet hasznos a realisták számára a látás-metafora kiegészítőjeként. Ahogy Geussnál láthattuk, a lehetséges és a lehetetlen közötti határvonal elmosódó, sok esetben nem lehet előzetesen felmérni, hol is húzódik. Nem *látható* előre (vagy éppen optikai csatlódásként jelenhet meg), viszont cselekvés közben ki lehet *tapogatni*. Amennyiben elfogadjuk ezt az érvelést, úgy az ítélőképesség javasolt metaforizálása egy köztes helyet tölthet be Geuss két fogalma, a korlátokat érzékelő előrelátás, illetve a cselekvési kereteket felforgató képzelőerő között. A tapogatózás-ként felfogott ítélőképesség úgy lehet képes a cselekvő mozgásterét növelni, hogy közben nem alakítja át alapvetően környezetét.

Egy közismert modern történelmi példa, Churchill kitarása a náci Németországgal szemben talán segíthet megvilágítani ez utóbbi pontot. 1940 májusában, ahogy több történész is leírja, valószínűbbnek tűnt, hogy a náci Németországgal szembeni brit ellenállás kudarcba fog fulladni (vö. pl. Ferguson, 2003: 6. fejezet; Jenkins, 2005: II. 64.); Churchill 1940 nyarán „még azt sem látta, hogyan kerülhetné el Britannia a vereséget” (Gilbert, 2004). Erről tanúskodnak kormányalakítási megbízása átvétele után testőrének mondott, sokat idézett szavai: „Remélem, nincs túl késő. Nagyon félek attól, hogy mégis.” Magatartását, kitarását ebből adódóan gyakran szokás pusztán „bulldog-mentalitás”-nak tekinteni, amely inkább következett Churchill habitusából, semmint jó ítélőképességéből. John Lukacs azonban bírálja ezt a képet (Lukacs, 2002: 94), az ő és Martin Gilbert elemzései (Lukacs, 1993; 1999; Gilbert, 2000; 2004) pedig meggyőzően mutatják ki, hogy Churchill pontosan figyelemmel követ-

te a körülmények alakulását, a németek csapatmozgásaitól a repülőgép- és hadianyaggyártás számain keresztül az Egyesült Államok jövőbeni lehetséges magatartásáig. Ennek alapján úgy érezte, hogy amennyiben az esélyek nem is kedvezőek, az ellenállás az adott pillanatban mégsem teljességgel reménytelen. Májustól kezdődően valóban sok függött a britek teljesítményétől (sikeres dunkerque-i evakuáció, a repülőgépgyártás felfuttatása, később az angliai csatában való helytállás, stb.), az amerikai segítségtől és a németek magatartásától (dunkerque-i kudarc, az azonnali invázió elhalasztása). Ha a kudarc fenyegetése érezhető is volt, az események végkimenetele nem volt előre látható. Mondhatjuk: Churchill ítélőképessége a lehetőségek fokozatos kitapogatásáról szólt a „háború ködében”. Ez a példa jól szemlélteti, hogy a tapogatózás-metaphora az ítélőképesség egy másik dimenziója felé mutat, mint a *tükhét* előrelátással magabiztosan uráló *gnómé* periklészi felfogása, és képes lehet érdemben kiegészíteni azt.

KONKLÚZIÓ

Visszatérve a tanulmány elején felvetett kérdésre: hogyan érdemes tehát elképzelnünk a politikai ítélőképességet egy demokráciában, válsághelyzet idején? Egy képpel összefoglalva: mint az előzetes vállalkozások által kijelölt irányba való tapogatózást, amelynek során a cselekvő egyidejűleg tartja észben hosszú távú céljait, és követi pontosan figyelemmel az események változását, amelyek végső esetben vállalkozása feladásához is vezethetik. Ez a kép két ponton egészítheti ki Geuss ítélőképesség-felfogását.

Az első a célok és a körülmények viszonya. Egyfelől, az itt körvonalazott felfogás számot vet azzal az igénnyel, hogy a körülményekhez való alkalmazkodás mellett egy demokrácia stabil működéséhez szükség van a politikai vezetők cselekvésének bizonyos fokú kiszámíthatóságára, arra, hogy hosszabb távú, demokratikusan legitimált vállalkozásaikhoz a rövidtávú nehézségek ellenére is ragaszkodjanak (Sabl, 2002). Bár éppen egy válsághelyzet kényszeríthet egy politikust arra, hogy egy-egy ilyen vállalkozását feladja, ezt nem szabad könnyű szívvel, ellenállás és a „falak kitapogatása” nélkül tennie, különben közel kerülne a machiavelliánus rugalmasság álláspontjához, amely szerint a politikusnak „[a]szerint kell [...] cselekednie, ahogy a szél fúj, ahogy a szerencse változásai parancsolják” (Machiavelli, 2006: 18. fejezet). Ebbe a felfogásba pedig aligha integrálható a demokratikus stabilitás igénye. Másfelől, a gyakorlati mérlegelés arisztotelészi sémája és annak egyes értelmezései segíthetnek pontosabban megértenünk, hogyan is kerülnek interakcióba a politikai vezető céljai (vállalkozásai) a körülményekkel. Ezek az elméleti munkák, illetve Thuküdidésznek a peloponnészoszi háború kezdeti időszakáról adott leírása ezen a ponton hasznos kiegészítői lehetnek Geuss felfogásának, a „moralizmus” elleni polémia helyett a pozitív elméletalkotás irányába fordítva fi-

gyelmünket. Megszemélyesítve a problémát: így jutunk el Tony Blairtól és az ő moralistának tűnő kijelentésétől Periklészhez és egy konkrét cselekvési probléma realista nézőpontú leírásához.

A másik pont, ahol az ítélőképesség itt vázolt felfogása kiegészítheti a Geuss-féle koncepciót, szintén kapcsolódik Periklész alakjához. Thuküdidész finom Periklész-kritikája nyomán felfedezhetjük az ítélőképesség látás-metaforájának korlátait: miközben válsághelyzetekben is kívánatos a vállalkozásokhoz való állhatatos ragaszkodás, a megnövekedett komplexitás és kiszámíthatatlanság (a „háború köde”) nagymértékben megnehezíti az események alakulásának előrelátását és a tervezést. Periklész túljárhat a lakedaimóni király eszén, de a *tükhét* teljességgel uralni lehetetlen. A problémára, amelyet Thuküdidész felvet, a tapogatózás metaforáját felhasználva kíséreltem meg egy lehetséges választ adni, amellet érvelve, hogy ez pontosabban képes megragadni a politikai ítélőképesség válsághelyzetben való működését, és ezáltal fontos kiegészítője lehet a látás-metaforának.

Thuküdidész és Arisztotelész írásai más-más módon járultak hozzá a válsághelyzetben való ítélőképesség tárgyalásához. Előbbi kérdésekkel, illetve Periklészről adott elemzésével, amely kiválóan illusztrálja „realista és empirista” (Geuss, 2005: 230.) gondolkodásmódját; utóbbi pedig mai értelemben vett elméletalkotóként, a gyakorlati mérlegelésről alkotott elméleti keretével (amelyet ebben a szövegben Arisztotelész-értelmezők közvetítésével rekonstruáltam). Hozzájárulásuk a politikai ítélőképesség témájának tárgyalásához jól mutatja, hogy a klasszikus athéni gondolkodással, konkrétan a „görög realisták”-kal folytatott dialógus – amelyre számtalan kortárs realista szerzőnél (Williams, Geuss, Philp, Sabl, Galston) találunk példát – még hosszan folytatható.

JEGYZETEK

- ¹ Az írás 2019-ben megvédett doktori disszertáció egy rövidített és átdolgozott fejezete. Köszönettel tartozom mindazoknak, akik az írás korábbi változataihoz értékes kritikai megjegyzéseket fűztek: mindenekelött Szűcs Zoltán Gábornak; továbbá Ambrus Lorándnak, Balázs Zoltánnak, Gyulai Attilának, Horváth Szilviának, Hörcher Ferencnek, Körösenyi Andrásnak, Metz Rudolfnak, Schultz Nórának, illetve a *Politikatudományi Szemle* két anonim opponensének. Az érvelés fennmaradó gyengeségei természetesen kizárólag engem terhelnek.
- ² Freeden talán túl szigorú, ám fontos problémára tapint, amikor megjegyzi: Geuss „valódi politikára” való hivatkozásai ellenére „keveset találhatunk a politikai gondolkodás tényleges világából az érvelésében” (Freeden, 2013: 55.). Freeden számára, ahogy számomra is, a „valódi politika” világa mindenekelött az empirikus esetek elemzése révén tárul fel.
- ³ Geuss visszatérő célpontja az ítélőképességgel kapcsolatos írásaiban Kant munkássága, és kétségkívül vannak olyan kanti szöveghelyek, amelyeket illetően kritikája célba talál. Az, hogy mit

parancsol a kategorikus imperatívusz, azaz, hogy mit kell tennünk autonóm morális cselekvőként, Kant szerint még „a legközönségesebb értelem számára is egészen egyszerűen, további megfontolás nélkül belátható” (A *gyakorlati ész kritikáját* idézi: Beiner, 1983: 64.). Ahogy Beiner írja: a morális kötelesség esetében nincs szükség gondos mérlegelésre, mivel a kategorikus imperatívusz parancsai mindenki számára azonnal hozzáférhetőek. Amennyiben pedig a kötelesség ilyen egyértelműen eligazít mindenkit, a kivételes személyek állítólagos kivételes ítélőképességére sincs szükség. A gyakorlati okosság arisztokratikus eszményével Kant a kötelesség demokratizmusát szegezi szembe (Beiner, 1983: 66.). Az azonban már más kérdés, mennyiben tekinthető Geuss kritikája tágabban érvényesnek Kant munkásságára, ugyanis teljességgel figyelmen kívül hagyja például az *Ítéleőrő kritikájában* a reflektáló ítélőőrőről adott elemzését. Utóbbi akkor érvényesül, amikor nincsen előzetesen adott általános, amely alá a különöst szubszumálni lehetne, amikor „csak a különös adott, és az ítélőőrőnek ehhez kell megtalálni az általánost” (Kant, 2003: 88.; vö. Papp, 2010: 189–203.).

- ⁴ Geuss írásaiban a lehetetlen felé nyúlást, a konformizmusból való kitorést elsősorban a képzelőerő (*imagination*) teszi lehetővé, amely képes új alternatívákat alkotni (Geuss, 2009; 2010c; 2010d), ezáltal kiegészítve az ítélőképesség működését: míg az ítélőképesség nem forgatja fel az ítéletalkotás kereteit, nem alakítja át a cselekvés kontextusát, addig a képzelőerő képes lehet erre.
- ⁵ Érdeemes megjegyezni: aligha minden realista ennyire radikális. Bernard Williamsnél például az emberi jogok legnyilvánvalóbb megsértését azonosító szabály („*quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum est*” – Williams, 2005a: 63., 74.) ad egy univerzális horizontot, és az ebbe a szabályba nem ütköző esetekben kap teret a politikai ítélőképesség. Számomra úgy tűnik, Geuss kritikái pozíciójából az emberi jogi érvelés ennél alapvetőbb elutasítása rajzolódik ki: értelmezésében az ilyen érvek „ütőkártyaként” funkcionálnak használóik kezében, amellyel megakasztják a politikai folyamatot (Geuss, 2013).
- ⁶ Ahogy arra több helyütt rámutat, a „cselekvés kontextusa” a lehető legtágabban értendő, „nyitott fogalom”, amelybe történeti, intézményi, és egyéb tényezők is beletartozhatnak (Geuss, 2009: 31–32., 35.; 2016: 34.).
- ⁷ Érdeemes megemlíteni, hogy Geuss Thuküdidészt a realista gondolkodás egyik mintapéldájának tekinti (lásd Geuss, 2005).
- ⁸ Ez Lévi-Strauss klasszikus leírása, amelyre Geuss is hivatkozik az idézett helyen (vö. Lévi-Strauss, 1966: 16–22.). A *bricoleur*höz hasonló figura a *flâneur* vagy *boulevardier*, aki állandóan megváltoztatja sétájának irányát, amikor valamilyen érdekes látnivalót vél felfedezni (Taleb, 2012).
- ⁹ Külön köszönettel tartozom Schultz Nórának, hogy erre felhívta a figyelmemet. – Vö. Lévi-Strauss *bricolage*-definíciójával: „az ugyanazon nyersanyagokból való folyamatos újjáépítésben mindig korábbi célok játsszák az eszközök szerepét” (Lévi-Strauss, 1966: 21.).
- ¹⁰ Ugyanezt a problémát fogalmazza meg Balázs Zoltán a politikai hivatás kapcsán: korántsem egyértelmű, hogy a politikusi hivatásnak mi is a belső célja (Balázs, 2007: 194.).
- ¹¹ Sabl demokratikus állhatatosság elméletét helyütt csak érinteni tudom, ehhez magyarul bővebben lásd Szűcs, 2016. Bár Sabl kritizálja Bernard Williams karakterről és vállalkozásokról alkotott felfogását (Williams, 1981; Sabl, 2002: 26–27.), a két felfogás érvelésem szempontjából

ugyanabba az irányba mutat: a politikai cselekvőt a demokratikus politika legalább bizonyos mértékig kiszámítható szereplőjévé tenni.

- ¹² Ahogy egyik opponensem rámutatott, az Arisztotelészre való hivatkozás felvet egy fontos kérdést: mennyiben is sajátos a politikai ítélőképesség működése, amennyiben a gyakorlati mérlegelésről leírt arisztotelészi gondolatok alkalmazhatóak rá? Úgy vélem, az ítélőképesség fogalma mentén aligha alapozható meg a politika radikális autonómiája (értve ez alatt etika és politika egymás ellen való kijátszását): annak sajátosan politikai voltát sokkal inkább tárgyában (a mérlegelésben szereplő célok specifikus tartalma, közösségi vonatkozásai), a körülmények megismerésének módjában (politikai tanácsadók, szakértők, párttársak véleményének bevonása a kérdésbe) kereshetjük. Mindezek azonban nem érintik a gyakorlati mérlegelés arisztotelészi sémáját; erkölcsi és politikai ítélőképesség ennek eltérő konkretizációi (vö. Steinberger, 1993: 298–299.). Úgy vélem, ez a felfogás közel áll az etika és a politika viszonyának williamsi felfogásához, amely sokkal kevésbé etika és politika, mintsem ezen kettő és a „moralitás-rendszer” között lát feszültséget. Ahogy Hall és Sleat írják: „annak, hogy a politika nem lehet alkalmazott etika, egyik oka, hogy az etika sem lehet alkalmazott etika” (Hall és Sleat, 2017: 280.). Arisztotelész itt elemzett megfontolásai éppen azért lehetnek érdekesek a politikai realizmus számára, mert az etikához és tágabban a gyakorlati tevékenységhez kapcsolódó mérlegelés egy, a moralitás-rendszerétől eltérő vízióját képviselik.
- ¹³ „Az a mérlegelésből adódó felfedezés, hogy létezik vagy nem létezik válasz a »hogyan« kérdésre, azonos azzal a felfedezéssel, hogy O [azaz a cselekvő célja – I. G.] követendő-e abban a helyzetben” (Broadie, 1991: 241.).
- ¹⁴ Ahogy köztudott, Blair gyakorlatilag biankó csekket adott Bushnak már 2002 júliusában („Tudd, George, hogy akármilyen döntésre is jutsz, veled vagyok.”), és az amerikai elnökkel való bármiféle konfrontációtól óvakodott (Seldon, Snowdon és Collings 2008, 4. és 6. fejezet). A feltétel nélküli támogatás nem volt szükségszerű konkretizáció, sokkal inkább Blair kognitív stílusának (Dyson, 2009: 114–116.) és ezzel összefüggő rossz ítélőképességének következménye. Amennyiben elfogadjuk ezt az olvasatot, úgy Blair magatartása erős hasonlóságot mutat az ítélőképesség Daniel Kahneman által leírt egyik fogyatékoságával, amikor korlátozott információ alapján ugrunk a következtetésekhez, mivel nem akarjuk, hogy „a további információ elrontsa a történetünket” (Kahneman, 2011: 7. fejezet).
- ¹⁵ Például: Periklész előre látja, hogy Arkhidamosz lakedaimóni király az ő földjét nem fogja feladni, és előre kijelenti, hogy amennyiben így lesz, a városnak adja azt; ezáltal elkerüli, hogy az athéniak szemében gyanúba keveredjen (Thuküdidész, 2006: II. 13.; Connor, 1984: 54. skk.).
- ¹⁶ Megjegyzendő: fentebb, a „figyelmetlenségi vakság” kapcsán én is használtam a vizuális percepciót az ítélőképesség analógiájaként.
- ¹⁷ Csak néhány további példa: az ítélőképességet visszatérően írják le a szituáció olvasásaként (vö. pl. Berlin, 1996; Russell, 2009: 21.), komponenseként megnevezésre kerül a belátás (*insight*) és az előrelátás (*foresight*) (vö. pl. Steinberger, 1993: 227. skk.; Berlin, 1996).
- ¹⁸ Emellett érdemes megemlíteni, hogy a *phronészisz* egyik alkotórésze, a *nousz* kapcsán is előkerül a vizuális percepció a *Nikomakhoszi Etikában* (Arisztotelész, 1987: 1143b; Russell, 2009: 22.).
- ¹⁹ Haszonnal forgathatóak még a témában azok az újabb Arisztotelész-értelmezések, amelyek a tapintás érzékében rejlő intelligenciát hangsúlyozzák (Kearney, 2015; Alloa, 2015).

IRODALOM

- Alloa, Emmanuel (2015): Getting in Touch: Aristotelian Diagnostics. In: Kearney, Richard–Treanor, Brian (eds.): *Carnal Hermeneutics*. New York, Fordham University Press. 195–213. <https://doi.org/10.1515/9780823265916-014>
- Ankersmit, F. R. (2005): *Sublime Historical Experience*. Stanford University Press.
- Arisztotelész (1987): *Nikomakhoszi etika*. Ford. Szabó Miklós. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Balázs Zoltán (2007): *Politikai értékelmélet*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Beiner, Ronald (1983): *Political Judgment*. The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.4324/9780203706077>
- Berlin, Isaiah (1996): Political Judgement. In: Uő: *The Sense of Reality. Studies in Ideas and their History*. New York, Farrar, Straus and Giroux. 40–53.
- Berlin, Isaiah (2013): The Pursuit of the Ideal. In: Uő: *The Crooked Timber of Humanity. Chapters in the History of Ideas*. Princeton–Oxford, Princeton University Press. 1–20. <https://doi.org/10.1515/9781400847815-004>
- Bourke, Richard–Geuss, Raymond (2009): Introduction. In: Bourke, Richard–Geuss, Raymond (eds.): *Political Judgement. Essays for John Dunn*. Cambridge University Press. 1–26. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511605468.001>
- Broadie, Sarah (1991): *Ethics with Aristotle*. New York–Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0195085604.001.0001>
- Chabris, Christopher és Daniel Simons (2010): *The Invisible Gorilla. And Other Ways Our Intuitions Deceive Us*. New York, Crown Publishers.
- Connor, W. Robert (1984): *Thucydides*. Princeton, Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400820047>
- Dunn, John (2000): *The Cunning of Unreason. Making Sense of Politics*. Basic Books.
- Dyson, Stephen Benedict (2009): *The Blair Identity. Leadership and Foreign Policy*. Manchester, Manchester University Press. <https://doi.org/10.7765/9781847792907>
- Edmunds, Lovell (1975): *Chance and Intelligence in Thucydides*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674330795>
- Farrar, Cynthia (1988): *The Origins of Democratic Thinking. The Invention of Politics in Classical Athens*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511552489>
- Ferguson, Niall (2003): *Empire: The Rise and Demise of the British World Order and the Lessons for Global Power*. New York, Basic Books.
- Frede, Dorothea (2016): Aristotle's Virtue Ethics. In: Besser–Jones, Lorraine–Slote, Michael (eds.): *The Routledge Companion to Virtue Ethics*. New York–London, Routledge. 17–29. <https://doi.org/10.4324/9780203071755-9>
- Freeden, Michael (2013): *The Political Theory of Political Thinking: The Anatomy of a Practice*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199568031.001.0001>
- Gadamer, Hans-Georg (1984): Igazság és módszer. Ford. Bonyhai Gábor. Budapest, Gondolat.
- Gadamer, Hans-Georg (2000): A hallásról. Ford. Simon Attila. *Vulgo*, 2/3–4–5. 25–30.

- Galston, William A. (2005): Value Pluralism and Political Means: Toughness as a Political Virtue. In: *Uő: The Practice of Liberal Pluralism*. Cambridge University Press. 75–94. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511614200.005>
- Galston, William A. (2010): Realism in Political Theory. *European Journal of Political Theory*, 9/4. 385–411. <https://doi.org/10.1177/1474885110374001>
- Geuss, Raymond (2001): *History and Illusion in Politics*. Cambridge University Press.
- Geuss, Raymond (2005): Thucydides, Nietzsche, and Williams. In: *Uő: Outside Ethics*. Princeton–Oxford, Princeton University Press. 219–233. <https://doi.org/10.1515/9781400826933.219>
- Geuss, Raymond (2008): *Philosophy and Real Politics*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400835515>
- Geuss, Raymond (2009): What is political judgement? In: Bourke, Richard–Geuss, Raymond (eds.): *Political Judgement*. Essays for John Dunn. Cambridge University Press. 29–46. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511605468.002>
- Geuss, Raymond (2010a): Moralism and Realpolitik. In: *Uő: Politics and the Imagination*. Princeton–Oxford, Princeton University Press. 31–42. <https://doi.org/10.2307/j.ctt7t8mt.7>
- Geuss, Raymond (2010b): On the Very Idea of a Metaphysics of Right. In: *Politics and the Imagination* i.m. 43–60. <https://doi.org/10.2307/j.ctt7t8mt.8>
- Geuss, Raymond (2010c): Preface. In: *Politics and the Imagination*. i.m. vii–xiii. <https://doi.org/10.1515/9781400832132.vii>
- Geuss, Raymond (2010d): The Actual and Another Modernity. Order and Imagination in Don Quixote. In: *Politics and the Imagination* i.m. 61–80. <https://doi.org/10.2307/j.ctt7t8mt.9>
- Geuss, Raymond (2013): Human Rights: A Very Bad Idea. Interview of Raymond Geuss by Lawrence Hamilton for *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*. *Theoria*, 60/2. 83–103. <https://doi.org/10.3167/th.2013.6013505>
- Geuss, Raymond (2014a): Marxism and the Ethos of the Twentieth Century. In: *Uő: A World without Why*. Princeton University Press. 45–67. <https://doi.org/10.1515/9781400848485-004>
- Geuss, Raymond (2014b): The Loss of Meaning on the Left. In: *Uő: A World without Why*. Princeton University Press. 91–111. <https://doi.org/10.1515/9781400848485-006>
- Geuss, Raymond (2016): Realism and the Relativity of Judgment. In: *Uő: Reality and Its Dreams*. Cambridge–London, Harvard University Press. 25–50. <https://doi.org/10.4159/9780674968936-002>
- Gilbert, Martin (2000): *Churchill: A Life*. Pimlico.
- Gilbert, Martin (2004): *Winston Churchill's War Leadership*. New York, Vintage.
- Hawthorn, Geoffrey (2009): Pericles' unreason. In: *Political Judgement*. Essays for John Dunn. Ed. by Richard Bourke and Raymond Geuss. Cambridge University Press. 203–228. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511605468.008>
- Hawthorn, Geoffrey (2014): Thucydides on Politics: Back to the Present. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9781139856522>
- Illés Gábor (2016): Thuküidész: a személyiség hatása a politikai vezetésre. In: *A hatalom kódéiben. Bevezetés a realista politikaelméletbe*. Szerk. Szűcs Zoltán Gábor és Gyulai Attila. Budapest, L'Harmattan Kiadó. 172–185.
- Jenkins, Roy (2005): *Churchill*. Ford. Magyarics Tamás. Budapest, Európa.

- Jenkins, Mark P. (2006): Bernard Williams. *Acumen*. <https://doi.org/10.1017/upo9781844653195>
- Kahneman, Daniel (2011): *Thinking, Fast and Slow*. Farrar, Straus and Giroux.
- Kant, Immanuel (2003): *Az ítélőerő kritikája*. Ford. Papp Zoltán. Budapest, Osiris Kiadó – Gond-Cura Alapítvány.
- Kearney, Richard (2015): *The Wager of Carnal Hermeneutics*. In: *Carnal Hermeneutics*. Ed. by Richard Kearney and Brian Treanor. New York, Fordham University Press. 15–56. <https://doi.org/10.5422/fordham/9780823265886.003.0001>
- Lévi-Strauss, Claude (1966): *The Savage Mind*. London, Weidenfeld and Nicolson.
- Lukacs, John (1993): *A párviadal: a nyolcvannapos párbaj Churchill és Hitler között, 1940. május 10. – július 31.* Ford. Mészáros Klára. Budapest, Európa.
- Lukacs, John (1999): *Five Days in London, May 1940*. New Haven – London, Yale University Press.
- Lukacs, John (2002): *Churchill: Visionary, Statesman, Historian*. New Haven – London, Yale University Press.
- Machiavelli, Niccolò (2006): *A fejedelem*. Ford. Lutter Éva. Budapest, Cartaphilus.
- McDowell, John (1979): *Virtue and Reason*. *The Monist*, 62/3. 331–350. <https://doi.org/10.5840/monist197962319>
- McDowell, John (2009): *Deliberation and Moral Development in Aristotle's Ethics*. In: *Uó: The Engaged Intellect. Philosophical Essays*. Cambridge–London, Harvard University Press. 41–58.
- Ober, Josiah (1998): *Political Dissent in Democratic Athens. Intellectual Critics of Popular Rule*. New Jersey, Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400822713>
- Ober, Josiah (2001): *Thucydides Theoretikos/Thucydides Histor: Realist Theory and the Challenge of History*. In: McCann, David–Strauss, Barry S. (eds.): *War and Democracy. A Comparative Study of the Korean War and the Peloponnesian War*. Armonk–London, A. E. Sharpe. 273–306.
- Orwin, Clifford (1994): *The Humanity of Thucydides*. Princeton, Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv15r575s>
- Palonen, Kari (2003): *Four Times of Politics: Policy, Polity, Politicking, and Politicization*. *Alternatives*, 28/2, 171–186. <https://doi.org/10.1177/030437540302800202>
- Papp Zoltán (2010): *Elidőzni a szépnél. Kant esztétikájáról*. Budapest, Atlantisz Kiadó.
- Philp, Mark (2007): *Political Conduct*. Cambridge–London, Harvard University Press.
- Philp, Mark (2010): *What is to be done? Political theory and political realism*. *European Journal of Political Theory*, 9/4, 466–484. <https://doi.org/10.1177/1474885110374010>
- Price, A. W. (2005): *Aristotelian Virtue and Practical Judgment*. In: Christopher Gill (ed.): *Virtue, Norms, and Objectivity*. Oxford, Clarendon Press. 257–278.
- Rossi, Enzo–Sleat, Matt (2014): *Realism in Normative Political Theory*. *Philosophy Compass*, 9/10, 689–701. <https://doi.org/10.1111/phc3.12148>
- Russell, Daniel C. (2009): *Practical Intelligence and the Virtues*. Oxford, Clarendon Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199565795.001.0001>
- Sabl, Andrew (2002): *Ruling Passions: Political Offices and Democratic Ethics*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400825004>
- Seldon, Anthony–Snowdon, Peter–Collings. Daniel (2008): *Blair Unbound*. Simon & Schuster Pocket Books (e-book).
- Steinberger, Peter J. (1993): *The Concept of Political Judgment*. The University of Chicago Press.

- Szűcs Zoltán Gábor (2016): A standardok problémája a realista politikaelméletben. *Politikatudományi Szemle*, 25/4., 84–104.
- Szűcs Zoltán Gábor (2017): *A politika lelke. A politikai realizmus elméleti és eszmetörténeti nézőpontból*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Szűcs, Zoltán Gábor (2018): Aristotle's realist regime theory. *European Journal of Political Theory*, 19/2. 228–249. <https://doi.org/10.1177/1474885118806087>
- Taleb, Nassim Nicholas (2012): *Antifragile*. Random House.
- Thuküdidész (2006): *A peloponnészoszi háború*. Ford. Muraközy Gyula. Budapest, Osiris Kiadó.
- Wiggins, David (1975/76): Deliberation and Practical Reason. *Proceedings of the Aristotelian Society*, New Series, 76. 29–51. <https://doi.org/10.1093/aristotelian/76.1.29>
- Williams, Bernard (1981): Persons, character and morality. In: Uő: *Moral Luck. Philosophical Papers 1973–1980*. Cambridge University Press. 1–19. <https://doi.org/10.1017/cbo9781139165860.002>
- Williams, Bernard (1993): *Shame and Necessity*. Berkeley, University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520915282>
- Williams, Bernard (2005a): Human Rights and Relativism. In: Uő: *In the Beginning was the Deed. Realism and Moralism in Political Argument*. Princeton–Oxford, Princeton University Press. 62–74. <https://doi.org/10.1515/9781400826735>
- Williams, Bernard (2005b): Realism and Moralism in Political Theory. In: Uő: *In the Beginning was the Deed. Realism and Moralism in Political Argument*. Princeton–Oxford, Princeton University Press. 1–17. <https://doi.org/10.1515/9781400826735>

HANNAH ARENDT PLATÓNRÓL ÉS A POLITIKAI FILOZÓFIA HAGYOMÁNYÁRÓL

Balogh László Levente

(Debreceni Egyetem, BTK Politikatudományi Tanszék)

*A tanulmány beérkezett: 2020. december 18., opponálás: 2021. január 5. – február 22.,
véglegesítve: 2021. február 28.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A II. világháború után a liberális demokráciák történelmi összeomlása és a totalitárius rendszerek felemelkedése miatt új utakat és fogalmakat kellett keresni a politika értelmének újragondolásához. Az új jelenségeket már nem lehetett megragadni és leírni a hagyomány kategóriáival, ez azonban nem jelentette azt, hogy le lehetne mondani annak tanulmányozásáról. Az újragondolásnak számos iránya volt, amelyek közül az egyik legmarkánsabb és legnagyobb hatású az, amelyet az egykori német emigránsok fémjeltek. Gondolkodásukat alapvetően meghatározta, hogy a totalitárius rendszereket – legalábbis részben – a modern politikai filozófia következményének tekintették, ezért a politikáról való gondolkodás eredendőbb, antik gyökereihez tértek vissza. Hannah Arendt általában neoarisztotelianus gondolkodónak tekintik, de gondolkodásában Platón, még ha negatív értelemben is, de legalább olyan fontos szerepet játszott. Arendt Platón gondolkodásában vélte felfedezni azoknak a jelenségeknek az eredetét, amelyek a filozófiát a polisszal és a politikával szemben ellenségessé tették, és ezzel annak egész hagyományát meghatározták.

Kulcsszavak: Hannah Arendt ■ Platón ■ hagyomány ■ politika
és filozófia ■ igazság és vélemény

A NEOKLASSZIKUS POLITIKAI FILOZÓFIA A XX. SZÁZADBAN

A II. világháború után rendkívüli mértékben megélnékült a politikai filozófia iránti érdeklődés, ami elsősorban arra vezethető vissza, hogy a két világháború között a liberális demokráciák történelmi összeomlása, illetve a totalitárius rendszerek felemelkedése majd bukása után új utakat és fogalmakat kellett keresni a politika mibenlétének újragondolásához. Világossá vált, hogy az újonnan tapasztalt jelenségeket már nem lehet egy az egyben a hagyomány kategóriáival megragadni és leírni, ez azonban nem jelentette azt, hogy le lehet mondani a hagyomány tanulmányozásáról, még ha az el is vettette a

jelen feletti hatalmát, és már nem anticipálta a jövőt. Az újragondolásnak számos iránya és irányzata volt, de az egyik legmarkánsabb és legnagyobb hatású az, amelyet az egykori német emigránsok – Eric Voegelin, Leo Strauss és Hannah Arendt – fémjeleztek. Gondolkodásukat alapvetően meghatározta a totalitarizmus közvetlen tapasztalata, valamint az, hogy a totalitárius rendszereket – legalábbis részben – a modern politikai filozófia következményének tekintették. Mindez a szemükben szükségessé tette, hogy a politikáról való gondolkodás más, eredendőbb gyökereihez térjenek vissza. Az ókori klasszikus szerzőkhöz való visszanyúlás révén azonban nem csak a filozófiát akarták megújítani, hanem a politikáról való gondolkodást is egészen új alapokra akarták helyezni. Elsősorban ez az igény vezetett a klasszikus görög politikai filozófia – különösen Platón és Arisztotelész – újrafelfedezéséhez, amit Henning Ottmann nyomán nevezhetünk „neoklasszikus” politikai gondolkodásnak (Ottmann, 2005). Ugyanakkor nagy különbség van abban a tekintetben az egyes gondolkodók között, hogy melyik politikai gondolkodó, melyik gondolatához, illetve melyik általa fémjelzett hagyományhoz térnek vissza. A közöttük való különbségek nem elsősorban abból adódnak, hogy Platónhoz vagy Arisztotelészhez kapcsolódnak, hanem, hogy ebből milyen következtetéseket vonnak le a modernitás egészéhez és különösen saját korukhoz való viszonyuk tekintetében. Henning Ottmann szerint az ’új-platonisták’ (Leo Strauss, Eric Voegelin) a modernitás kritikusi vagy egyenesen elutasítói, akik bizonyos tekintetben lehetségesnek és szükségesnek tartják az azt megelőző korhoz való visszatérést, míg az ’új-arisztotelianusok’ (Hannah Arendt) modernitáshoz való viszonya sokkal ellentmondásosabb és árnyaltabb, mivel a hagyományban olyan végleges törést látnak, amit semmilyen módon nem lehet meghaladni (Ottmann, 2005: 21–25.). Ezt a megkülönböztetést, még ha megvilágító erejű is, nem érdemes azonban abszolutizálni, mert az egyes szerzők közötti hasonlóságok és különbségek nem egyszerűen ennek mentén válnak láthatóvá.

A fentebb említett gondolkodók ideológiailag többnyire nehezen besorolhatók, ami a szellemi függetlenségen túl gondolkodásuk eredetiségére utal. Magabiztosan tájékozódtak a politikai filozófia történetében, miközben radikálisan meg akarták újítani a politikáról való gondolkodást. Az el nem hanyagolható különbségek ellenére valamennyi neoklasszikus gondolkodónál megjelenik egyfajta normatív szemlélet (Beyme, 2006: 39–49.), még ha ez az elnevezés nem is különösebben szerencsés az irányzat jellemzésére (Ottmann, 2005: 7.). Politikai gondolkodásuk sajátossága, hogy a tapasztalatot és a gyakorlati gondolkodást előnyben részesítették az instrumentális ésszel szemben. Ugyanígy szemben álltak a politika empirikus és analitikus megközelítéseivel, illetve az ezek alapjául szolgáló felfogással, amely a politikát alapvetően technikai kérdésnek tekintette. Úgy vélték, hogy a politikáról való gondolkodás nem lehet tudomány, mert a tudományban szükségszerűség uralkodik. Az új-

kori gondolkodást leginkább azért bírálták, mert a szükségszerűségeket, mint egyfajta matematikai módszert a természettudományok analógiájára akarta a politikára alkalmazni. A modern szemléletnek megfelelően a politikáról való gondolkodásnak egzakt és mérhető eredményeket kellene produkálnia, amelyeket törvényekbe és formulákba lehet foglalni. A politika ezek szerint egy olyan folyamat, amely kvázi automatikusan zajlik, és az attól eltérő vagy azon túlmutató jelenségek egyfajta zavaró tényezőként tűnnek fel.

A neoklasszikus gondolkodók határozottan elutasították ezt a felfogást, és az egyedi problémákat, illetve a hozzájuk kapcsolódó tapasztalatokat részesítették előnyben, mert azokban vélték felfedezni a normatív válaszok alapjait, még ha azokat nem is tekintették abszolútnak, legfeljebb valószínűnek. Úgy vélték, hogy elsősorban az antik politikai filozófia összefüggéseiben tárulnak fel a politika értelmét adó jelenségek – a jó élet, az erény, a szabadság – ahol a politika és az etika még szorosan összetartoztak. Meglehetősen bizalmatlanok voltak a modern társadalomtudományok módszertanával szemben, ami részben előítéletekből és leegyszerűsítésekből, részben lényegi szemléleti kifogásokból fakadt. Úgy vélték, hogy ez a tudományos szemlélet nem kitágítja a politikáról való gondolkodást, hanem éppenséggel beszűkíti annak horizontját, márpedig, ha bizonyos kérdésfeltevések hiányoznak, akkor szükségszerűen vakfoltok alakulnak ki, amelyek egyoldalúsághoz és félreértésekhez vezetnek. A politika ezen szemléletének szüksége van korrektív elemekre, amelyek olyan vonásokkal rendelkeznek, amikkel a modern tudományos szemlélet nem. A neoklasszikus gondolkodók modernitáshoz való viszonya meglehetősen szélsőséges és ellentmondásos, vannak, akik a modernitást egészében tévútnak és hanyatlásnak tartják, és vannak, akik szerint „csak” korrekcióra szorul. Előbbiek bizonyos tekintetben idealizálják és helyreállíthatónak tartják a hagyományt, utóbbiak azonban a jelenre vonatkoztatják, miközben tisztában vannak azzal, hogy az a kor már elmúlt, viszonyait lehetetlen visszahozni. Előbbiek az antik gondolkodást tekintik a politikai filozófia csúcának, és diametrálisan szembeállítják a régieket a modernekkal, a modernitást megbélyegezve és elítélve, a klasszikust pedig felmagasztalva (Gutschker, 2004: 181.). Ebben az esetben a klasszikus és a modern egymással szemben állnak, kapcsolatuk kibékíthetetlen, az azóta eltelt idő pedig maga a hanyatlástörténet. Utóbbiak tisztában vannak a történelmi távolság jelentőségével, mégis keresik azokat a vonásokat a hagyományban, amelyeket a modern korban életre lehet kelteni. Az antik politikai filozófiára való utalások hermeneutikailag reflektáltak, így a jelen és a múlt közötti különbségek áthidalhatók, a klasszikus és a modern kort pedig produktív módon össze lehet kötni (Gutschker, 2004: 181.). A neoklasszikus gondolkodás kapcsán nem a platóni és arisztotelészi doktrínák felelevenítéséről, vagy modern korra való alkalmazásáról van szó, hanem sokkal inkább a politikai fogalmak újraértelmezésének lehetőségéről és a gondolkodás horizontjának kiszélesítéséről (Wintersteiger, 2019: 37.).

Egy ilyen tanulmány keretei között természetesen lehetetlen az egyes szerzők klasszikus politikai filozófiához való viszonyának valamennyi vonását felvázolni, illetve azok feszültségeire rámutatni. Ezen a helyen csak arra vállalkozom, hogy Arendt Platónhoz való viszonyát, illetve ebből következő megfontolásait felvázoljam. Hannah Arendtet gyakran tartják neoarisztotelianus gondolkodónak, jóllehet Szókratész személye és Platón filozófiája legalább annyira meghatározó volt számára (Bluhm, 2016), még akkor is, ha előbbi egyfajta idealizált alakként, utóbbi pedig állandó vitapartnerként és a politikai filozófia eltorzult hagyományáért felelős gondolkodóként volt is jelen műveiben. Arendt számára Szókratész és Platón egyaránt szimbolikus figurák, akik szélsőségesen ellentétes pozíciókat jelölnek ki, így a közöttük megjelenő különbségek nem elsősorban tartalmiak, hanem paradigmaticusak, még ha ezek nem is választhatók el egyértelműen egymástól. Arendt Platón gondolkodásában vélte felfedezni azoknak a jelenségeknek az eredetét, amelyek a polis és a politika cselekvésen alapuló hagyományának végét jelezték, és bizonyos szempontból a totalitárius rendszereket előlegezték meg, miközben ezek között nem látott szükségszerű oksági összefüggéseket. „Politikai gondolkodásunk hagyománya kétségtelenül Platón és Arisztotelész tanításaival vette kezdetét. [...] A kezdet az volt, amikor az Állam barlanghasonlatában Platón az emberi dolgok körét – mindent, amely egy közös világban való emberi együttéléshez tartozik – a sötétség, a zűrzavar és a tévedés fogalmával írta le, amitől a valódi létre törekvőknek el kell fordulniuk, s amikről le kell mondaniuk, ha meg akarják lelteni az örök ideák tiszta égboltját.” (Arendt, 1995a: 25.) Arendt ennek a kezdetnek kiemelkedő jelentőséget tulajdonított, mert Platón politikával és polisszal szembeni ellenérzését, bármennyire személyes okokból fakadt is, már nem kizárólag egy személyes averzió következményének, hanem a filozófiai gondolkodás legjellemzőbb sajátosságának tekintette.

A SZÓKRATÉSZI POZÍCIÓ

Arendt Szókratész perére és elítélésére, illetve Platón erre adott reakciójára vezette vissza azt a nem egyszerűen feszült, hanem alapvetően ellenséges viszonyt, amely szerinte a politika és a filozófia között húzódik, és az egész nyugati politikai gondolkodást meghatározza. Arendt Szókratész elítélése kapcsán figyelmen kívül hagyta a per valamennyi konkrét vallási és politikai kontextusát (Mogyoródi, 2019: 13–15.), és arra az egyetlen szempontra szűkítette le vizsgálatát, amely szerinte a filozófus és a város közötti viszonyt ettől kezdve mindig jellemezte. Ezt az ellentétet, illetve ellenségeséget a politikai gondolkodás történetében éppolyan jelentős fordulatnak tartotta, mint Jézus Krisztus elítélését és kivégzését a kereszténység történetében (Arendt, 2016: 36.).¹ Arendt szerint a politikai filozófia, egészen pontosan a filozófia politikaellenességének

hagyománya azzal kezdődött, hogy Platón Szókratész sorsa láttán elkezdett kételkedni a filozófus poliszban folytatott működésének lehetőségében és gondolatainak érvényességében. „Politikai gondolkodásunk hagyománya akkor kezdődött, amikor Szókratész halála Platón számára indítékul szolgált, hogy elveszítse poliszba vetett hitét, ugyanakkor elkezdjen kételkedni Szókratész tanainak bizonyos alapvetéseiben. A tény, hogy Szókratész nem volt képes bírát meggyőzni ártatlanságáról és érdemeiről, amelyek az athéni polgárság jobbik és fiatalabbik része számára olyannyira nyilvánvalóak voltak, Platónban a meggyőzés művészetének érvényessége iránti kétséget táplálta.” (Arendt, 2002a: 184.) Ebben a tekintetben Platón nem Szókratész tanítványa és tanainak folytatója volt, hanem éppen ellentéte, aki a politikai bizonytalanságot szembeállította a filozófiai bizonyossággal. Szókratésznek kérdései vannak, Platónnak válaszai (Ottmann, 2001: 237). Arendt ennek alapján Platón egy olyan filozófia megalapozójának tekinti, amely nemcsak elfordul az emberi ügyek valóságától, hanem általánosítva tapasztalatát, azt a filozófus politikához való viszonyának alapjává teszi.

Arendt szerint, Platón abból, hogy Szókratésznek nem sikerült bírát saját érdemeiről és ártatlanságáról meggyőzni, arra következtetett, hogy a filozófiai meggyőzés hatástalan a politikában, pedig a szókratészi *peithein*, azaz a rábeszélés és a meggyőzés módszere a polisz lakói számára nem pusztán ismert volt, hanem különleges jelentőséggel is bírt, amire büszkék voltak, mert közös ügyeiket ezen keresztül, és nem kényszerrel vagy erőszakkal intézték (vö. Arendt, 1990: 73.). A görögök számára a meggyőzés és az erőszak a cselekvés két ellentétes faktora, amelyek eszközeik és alkalmazási területeik tekintetében is élesen elválnak. A meggyőzés nyelvi, az erőszak fizikai eszközökre van utalva, hogy a konfliktusokat megoldja, az érdekeket egyesítse, és a bizalmat helyreállítsa. Amíg az erőszak alapvetően hierarchikus és fizikai viszony, addig a meggyőzés egyenlőségen és önkéntességen alapul (Reckermann, 2018: 9–20.). A meggyőzés arra szolgált, hogy a polisz polgárai, és szélesebb összefüggésben a görögök lehetőleg egymással szemben ne alkalmazzanak erőszakot, és azt a barbárokkal, illetve a háztartásban élőkkel szembeni viszonyokra korlátozzák. Szókratész elítélése éppen az erőszakmentes politikai megoldások kiemelését és a polisz válságát mutatja, jóllehet halálának körülményei arra utalnak, hogy bírái a halálos ítélet meghozatalánál, csak annak végrehajtásától idegenkedtek jobban.

Hannah Arendt számára Szókratész egy olyan alak volt, aki a polgárt és a filozófust egyszerre testesítette meg, ugyanakkor egyaránt elkülönült a sokaságtól és a bölcselőktől.² Arendt szerint ebből adódott Szókratész sajátos pozíciója, amely a politika és a filozófia viszonyát paradigmaticusan kifejezte (Arendt, 2002c: 590.). Ennek az elképzelésnek azért van kiemelkedő jelentősége Arendt gondolkodásában, mert Szókratész után ezt a két dolgot már nem látta feszültségmentesen összeegyeztethetőnek. Figyelemre méltó, hogy Arendt

nem tulajdonított különösebb jelentőséget a történeti Szókratész és a Platón által ábrázolt Szókratész közötti megkülönböztetésnek. Úgy tűnik, hogy a korai dialógusokban és az Államban szereplő Szókratész nem ugyanaz; előbbiben a polgár és a filozófus nem válik el, míg utóbbiban a kettő viszonya összegegyeztetetetlen, és ebben Arendt Szókratészt egyre inkább Platónnal azonosítja.

POLITIKA ÉS FILOZÓFIA

Platón az egész nyugati politikai gondolkodás atyjának tekintette Hannah Arendt, akinek kiemelkedő jelentőségét abban látta, hogy az általa megfogalmazott gondolatok olyan „alapakkordként” hangzanak fel, amelyek később aztán mindenféle variációkban kerülnek elő újra és újra, alapot adva ezzel a dallamnak, jelen esetben a politikai filozófia hagyományának. „Hagyományunkra érvényes Platón egy elejtett megjegyzése, amely utolsó művében olvasható: »A kezdet, mint valami isten, megtelepedve az emberek között mindent megóv« [...]» (Arendt, 1995a: 26.) Arendt úgy vélte, hogy amíg a kezdet által teremtett hagyomány élő marad, addig képes az emberi dolgok között összhangot teremteni és a cselekvés számára irányokat kijelölni. A platóni hagyomány azonban nem a politikai alapítás aktusából származik, ami a rómaiak számára olyannyira meghatározó volt, hanem alapvetően gondolkodói hagyomány, amely éppen ezért a politikától távolságot tart, vagy egyenesen ellenséges vele. Arendt szerint a kezdet az volt, amikor Platón az emberi ügyeket, és különösen a polisz egyfajta zűrzavaros állapotként írta le, amittől a filozófusoknak el kell fordulniuk, és ahhoz, hogy bizonytalan viszonyaikat felszámolhassák, olyan abszolút mércéket kell találniuk, amelyeket a gyakorlatra alkalmazhatnak.

Arendt úgy vélte, hogy ennek a gondolkodásnak a hátterében elsősorban Szókratész pere és a kor valóban zűrzavaros viszonyai állnak. A Szókratész elítélése és halála miatt érzett csalódás arra indította Platón, hogy ne bízson a poliszban és a politikában. A politikai filozófia ilyen módon valójában már nem is a poliszról és nem is a filozófiáról szólt, hanem a kettő konfliktusáról, tárgya nem a politika volt a maga sajátos jellegéből adódó inherens problémáival, hanem a politikai és a filozófia feszültsége. „Annak oka, hogy Platón a filozófusokat az állam uralkodóivá akarta tenni, a filozófus és a polisz közötti ellentétben, vagyis a polisz filozófiával szembeni ellenséges érzületében rejlett, mely talán lappangott egy ideig, ám Szókratész perében és halálában végül nyilvánvalóvá vált, hogy a filozófusok élete közvetlen veszélyben forog. Platón filozófiája politikai értelemben a filozófus politika elleni lázadását fejezi ki. A filozófus bejelenti uralkodási igényét, de nem is annyira a polisz és a politika kedvéért [...], mint inkább a filozófus és a filozófia biztonsága érdekében.” (Arendt, 1995c: 116.) Mindebből Arendt arra következtetett, hogy Platón tette

a filozófiát a politika mércéjévé, miközben az erőszak alkalmazásától még viszsza-
szariadt, de úgy vélte, hogy a filozófia igazságainak az erőszak eszközei nélkül
is kényszerítő erővel kell bírnia a cselekedetekre. Platón ezzel nem egy har-
móniára törekvő, hanem egy eredendő feszültségekkel terhelt hagyományt
teremtett a politika és a filozófia között, amelyek nemcsak elváltak egymástól,
hanem összeegyeztethetetlenek is lettek. Ebben a terhelt viszonyban Platón
egyértelműen a filozófiának biztosított elsőbbséget a politikával szemben azzal,
hogy a politika számára attól végső soron idegen filozófiai mércéket igyekezett
állítani, amelyek annak igazságra vonatkozó belátásán és igényén alapultak.

Arendt szerint Platón mestere halála után meg volt győződve arról, hogy a
politika számára általánosan érvényes mércéket kell alkotni és alkalmazni,
amelyeket az igazság igényével kell alátámasztani, mintha feltételektől füg-
getlen, örök és változatlan tudásról lenne szó. „Az ideák ugyanabban az érte-
lemben lesznek a politikai és erkölcsi magatartás és ítélkezés állandó, 'abszol-
út' mércéivé, ahogyan az általában vett ágy 'ideája' az egyes elkészített ágyak
létrehozásának és alkalmasságuk megítélésének mércéjévé válik. Mert nincs
nagy különbség az ideák modellként és – valamivel nyersebb módon is – a vi-
selkedés mérővesszőiként való használata között [...]” (Arendt, 1995c: 119.)
Arendt szerint Platón a politika filozófia alá való rendelésével szembefordult
azzal a görög elképzeléssel, amely szerint a polisz a szabadságot és a jó életet
biztosító hely a polgárok számára. Mindez azt jelentette, hogy a politika érte-
lmét immáron önmagán kívül kellett megtalálni. A politika elvesztette abból
fakadó autonómiáját, hogy önmagáért, és nem valaminek a céljából legyen.
Ennek alapján a politikáról való gondolkodás célja egy olyan rend kidolgozá-
sa, amely nem a polisz gyakorlatát tükrözi vissza, hanem csakis a filozófus
számára hozzáférhető, ezzel végső soron az uralmat gyakorlók körét is kijelö-
li, és befolyását lehetővé teszi. A filozófia és a politika hierarchikus viszonyá-
nak Arendt szerint nem az volt az elsődleges tétje, hogy ennek révén a filozó-
fiát a politika számára hasznossá tegyék, hanem, hogy a filozófus számára a
legjobb életet lehetővé tevő rendet megvalósítsák, illetve megvédjék a politi-
kától. Ennek alapján arra következtethetünk, hogy Arendt végső soron nem a
filozófiát féltette a politikától, hanem éppen fordítva, ami egyedülálló a poli-
tikai gondolkodás történetében, de éppen ennek fényében válik érthetővé az
a híres életműinterjújában tett kijelentése, amely szerint ő nem politikafilozó-
fus, hanem a politika teoretikusa (vö. Arendt, 2008: 11.).

A POLISZ ÉS A FILOZÓFUS

Hannah Arendt nem csak a filozófia és a politika, hanem a filozófus és a po-
lisz polgára között is alapvető feszültséget látott, ami szerinte a barlanghason-
latban tükröződik vissza, ezért azt nem annyira a platóni ideatan, mint inkább

az államelmélet központi metaforájának tartja. A filozófus elhagyja a barlangot, azaz a plurális emberi világot, hogy meglássa az ideák tiszta égboltját, ami azonban még nem bír politikai jelentőséggel. A politikai fordulatot az hozza el, hogy a filozófus visszatér a barlangba, és ezzel az emberi együttélésen kívülről származó törvényeket hoz a barlang lakói számára. „Az Állam barlang-hasonlatában az ideák égboltja az emberi létezés barlangja felett ragyog, s ezáltal válhat mércéjévé. Am a filozófus, aki az ideák tiszta égboltja kedvéért a barlangot elhagyja, azt eredetileg nem azért teszi, hogy ezekre a mércékre szert tegyen és elsajátítsa a ‘megértés művészetét’, hanem azért, hogy a létezés igaz lényegét [...] szemlélje. Az ideák alapjában mértékadó eleme, azaz az őket irányító és kényszerítő képességgel felruházó minőség ezért egyáltalán nem magától értetődő. Az ideák csak azután válnak mércékké, midőn a filozófus elhagyja az ideák ragyogó égboltját és visszatér az emberi létezés sötét barlangjába. A történetnek ezen a pontján Platón a filozófus és a polis ellentétének legmélyebb okához ér. Arról beszél, hogy a filozófus elveszti tájékozódó képességét az emberi dolgokban, szemére vakság telepszik, s abba a nehéz helyzetbe kerül, hogy nem képes elmondani mit látott, és élete ezáltal valóságos veszélyben forog. Ebben a léthelyzetben a filozófus ahhoz folyamodik, amit látott: a mintául és mércéül szolgáló ideákhoz, és végül, mert félti az életét, az uralkodás eszközeiként használja fel azokat.” (Arendt, 1995c: 118–119.) A metafora lényege, hogy a politika számára mértékadó törvények nem a politikából származnak, és figyelmen kívül hagyják annak feltételeit és következményeit, miközben a politikára akarják alkalmazni. A barlangba visszatérő filozófus szempontjából az a döntő, hogy amikor visszatér, nem csak olyannak tartják, mint aki elvesztette a látását és akinek elment a józan esze, hanem meg is akarják ölni (vö. Platón, 2014: 361.). Arendt szerint Platón ezzel természetesen Szókratészre, illetve a filozófus és a város feloldhatatlan konfliktusára utal. Szókratész a visszatérő filozófus, aki elvesztette az emberi dolgok közötti tájékozódás képességét.

Azzal, hogy a filozófus elfordul attól, amit lát, végső soron a valóságtól fordul el, amit mások jelenléte biztosít. A látszat helyett az igazsághoz fordul, amit az ideák világában vél felfedezni, és ami számára teljességgel ellensúlyozza az emberi együttélés alapvető megbízhatatlanságát. A barlangból kiszabaduló, a valóságtól az igazsághoz forduló filozófus elkülönül a többi embertől, ami az első lépés az uralkodóvá és parancsolóvá válás útján. Arendt szerint a filozófia és a politika konfliktusa végül a filozófusok közösségének, az Akadémiának a megalapításához vezetett, ami azt jelentette, hogy a filozófus végképp kivonult a poliszból, és a jó és szabad emberhez méltó életet már nem feltétlenül ahhoz kötötte. „Platón, a nyugati politikai filozófia atyja, többféle módon próbált meg szembehelyezkedni a polisszal, s mindazzal, amit a polis szabadság alatt értett. Megpróbálta ezt olyan politikai elmélet segítségével, amelyben a politikum mércéit nem belőle magából, hanem a filozófiából merítette; olyan

alkotmány részletes kidolgozásával, amelynek törvényei a csak filozófusok számára hozzáférhető ideáknak feleltek meg, s végül még egy uralkodóra gyakorolt befolyás révén, akitől azt remélte, hogy ilyen törvénykezést ültet majd át a valóságba – ez a kísérlet kis híján az életébe és a szabadságába került. E kísérletek sorába tartozik az Akadémia alapítása is, ami részint a polisz ellenében, a politika tulajdonképpeni területétől való elhatárolódásként, részint pedig éppenséggel e speciálisan görög-athéni politikai tér értelmében történt – amennyiben ugyanis az Akadémia tulajdonképpeni tartalmává az egymással-beszélés vált. Ezzel a politikum szabadságszférája mellett létrejött a szabadság fölöttébb valós új tere, amely napjainkig – az egyetemek szabadságaként és az akadémiai tanszabadságként – tovább él.” (Arendt, 2002b: 73.) Arendt szerint ebből válik világossá, hogy Platón nem egy jó poliszt akart teremteni, hanem a filozófust megvédeni a politikától, választ adva ezzel arra a szókratészi kérdésre, hogy: Melyik a legjobb államforma a filozófia és a filozófus számára? (vö. Platón, 2014: 330.)

Arendt szerint Platón erre a kérdésre a poliszból való kivonulással válaszolt, aminek messzemenő következményei lettek. A polisz már nem volt képes, vagy még inkább hajlandó az emlékezésre, ami a halhatatlanságot biztosította a polgárok számára. A polisz a görögök számára az emlékezés helye volt, az egyén halandóságán túlmutató emlékező közösség, amelyben a nagy tettek és szavak megőrződtek (vö. Arendt, 1995b: 81.). A polisz emlékezete által biztosított halhatatlanság Arendt szerint a politikai cselekvés legfontosabb motívációja volt, és ilyen módon a politika értelmének kifejeződése. Periklész arról beszélt híres temetési beszédében, hogy az athéniaknak nincs szüksége Homéroszra, mert a polisz „minden polgárának azt a nyilvános-politikai teret kínálta, amely a feltevés szerint halhatatlansággal ruházta fel cselekedeteinket” (Arendt, 1995b: 81.).³ A politikai élet dicsősége együtt tűnt el a polisszal, és így a cselekvés mulandóságával szemben egyetlen kompenzációként szolgáló kitüntetett képesség is. Arendt szerint Platón úgy vélte, hogy Szókratész emlékezete veszélybe került, ezért azt a következtetést vonta le, hogy a filozófus számára a legjobb, ha a szemlélődő életbe menekül, hogy a halhatatlanságot megpillanthassa és megmenthesse a maga számára.

Nem csak a halhatatlanság vált azonban el a polisztól, hanem a szabadság elképzelése is. A görögök számára nem létezett a szabadság fogalma, sokkal inkább a gyakorlata, ami a politikai cselekvés képességében nyilvánult meg (vö. Arendt, 1995e: 159–165.). Arendt szerint az akadémia alapítása ebben a tekintetben is alapvető változást hozott, mert a szabadság végleg elvált a politikai élettől, és belső szabadság lett, ami később az akaratszabadságban élt tovább. „Az Akadémia szabadságtere a piactérnek, az agorának, a polisz központi szabadságterének teljes értékű pótlására volt hivatott.” (Arendt, 2002b: 74.) A szabadság azonban nem egyszerűen elvált a politikától, hanem azzal egyenesen ellentétes lett, amennyiben a szabadság feltétele az a máig ható el-

képzés, hogy az igazi szabadság csak a politikán innen, vagy azzal egyenesen szemben található meg. A filozófusok egyesülése az akadémián a kevesek szabadságát jelenti a politikával és előjogait a sokasággal szemben, aminek alapján a filozófusok a szabadok és mindenki más szolgá. A politika feladata ennek alapján az, hogy a kevesek számára lehetővé tegye a filozófiával való foglalatosságot, ami ma az akadémiai szabadság elképzelésében él tovább, és minden akadémiai vívmány közül a legsérülékenyebb és egyben a legfontosabb is.

POLITIKA: TEÓRIA ÉS PRAXIS

Arendt szerint Platón ennek a problémának az egyetlen hosszú távú megoldását a politika és a filozófia, egészen pontosan az uralom és a tudás összekapcsolásában, azaz a filozófuskirály személyében látta. Ennek jelentősége nem egyszerűen abban áll, hogy a tudás tesz uralkodásra alkalmassá, hanem a filozófiai tudás abszolút igazságra irányultsága az, ami a filozófuskirályt mindenki mástól megkülönbözteti és mindenki más fölé emeli. Az elképzelés háttérében az áll, hogy a tettet és a tudást el kell választani, illetve minden praxist a teóriának kell alárendelni, ami Arendt szerint minden uralomelmélet gyökere (Arendt: 1989, 281–287.). Platónnál ez úgy ölt alakot, hogy a tudást a parancsolással és az uralommal, a cselekvést pedig az engedelmisséggel és a végrehajtással állítja összefüggésbe. Arendt szerint a polisz politikai viszonyainak helyére a parancsoló és végrehajtó viszonya lépett, ami a klasszikus nyelvhasználatban is tetten érhető. A görög *arkhein* és a latin *agere* szavakat, amelyek eredetileg a cselekvés első fázisát, a kezdést jelölték, fokozatosan az „uralkodni” és „parancsolni” értelmében használták, a *prattein* és *gerere* szavak pedig megtartották a cselekvés végrehajtására vonatkozó jelentésüket (vö. Arendt, 1989: 180–182. és Arendt, 1995e: 174–175.). Ez az uralkodók és alattvalók közötti viszony azonban Arendt szerint már két okból sem tekinthető politikai természetűnek. Egyrészt eltűnteti a politikai élet szereplői közötti egyenlőséget, ami a cselekvés alapfeltétele, másrészt a tudás és cselekvés kettéválasztásával a parancsolók lesznek, akik tudják, hogy mit kell tenni, de nem teszik, míg a parancsot végrehajtók valójában nem is tudják, hogy mit tesznek (Arendt, 1989: 217.). A cselekvés és a tudás ezen megkülönböztetése az Államférfi című dialógus egyik alap gondolata, amelynek alapján Arendt arra következtet, hogy Platón a cselekvést a tudás végrehajtására redukálja (vö. Platón, 2007a). Arendt azonban ezt nem csak a politika, hanem a filozófia szempontjából is végzetes félreértésnek tartja, mert úgy látja, hogy amint a filozófus hozzákezd eszméi megvalósításához a politikában, azzal szükségszerűen a zsarnokság felé fordul. „Elméletileg szinte minden nagy gondolkodó esetében bebizonyíthatjuk, hogy hajlik a tirannikusra (Kant a nagy kivétel).” (Arendt, 2012: 194.).

Platón szerint, nem mindenki képes megismerni a „jót” és annak megfelelően cselekedni. Ezért el kell választani a tettet és a tudást, a cselekvést és a gondolkodást, és ennek megfelelően az embereket, akik tudják, mit tesznek, és akik nem. Platón rossznak tartja a polisz berendezkedését, amely az embereket magától értetődően szabadnak és egyenlőnek tekinti, és azt feltételezi, hogy a tettek és szavak önmagukban nem képesek az emberek közös dolgai-ban rendet teremteni. Mivel a legtöbb ember nem tudja, mi a „jó” és a „jó élet”, ezért rászorul arra, hogy mások irányítása és uralma alatt éljen. Szükség van tehát valakire, adott esetben egy filozófuskirályra, aki tudja, mit tesz, cselekedeteit az igazság és az igazságosság vezetik, és képes a jó ideájának megfelelő rendet létrehozni, ami végső soron mind a filozófus, mind a polgár számára a legoptimálisabb.

Platón szerint, ennek feltétele, hogy mindenki a maga dolgát tegye, amit a legjobban tud, amely mindig csak egy dolog lehet, és ami feltétlenül társadalmi elkülönüléshez vezet (vö. Platón, 2014: 234.). Az ideális városban mindenki csak a saját tevékenységéhez ért, amit az állam jelöl ki a nevelés révén számára. Platón politikáról szóló elképzelése nem közös cselekvésen és beszéden, hanem szakértelmen alapul (vö. Olay, 2008: 25.). A rendek hivatás szerint specializálódnak, így a politikát művelők ugyanúgy egy mesterséget űznek, mint bárki más. A politikai tudás azonban exkluzív, és csak kevesek számára áll nyitva a lehetőség, hogy vezessenek. Az igazság felfedezése és ismerete a filozófus privilégiuma, ezért ő hivatott vezetni az államot. Ezért beszél Platón a politika kapcsán mindig hierarchiát tükröző metaforákban, amelyek minden esetben azt feltételezik, hogy a szakértelem a többiek tudása felett áll. „Amikor Platón megkísérelt legitim elvet találni a kényszerítésre, elsősorban a fennálló viszonyok nyújtotta számtalan minta vezette, mint amilyen például a pásztor és juhái, a hajókormányos és az utasok, az orvos és a beteg vagy az úr és a szolga kapcsolata volt. Ezekben az esetekben vagy a hozzáértés vívja ki a bizalmat úgy, hogy az engedelmisség megszerzéséhez sem kényszerre, sem meggyőzésre nincs szükség, vagy pedig a parancsoló és az engedelmeskedő a létezés két teljesen különálló kategóriájába tartozik, amelyek közül az egyik már eleve tartalmazza a másiknak való alávetettséget, mint a pásztor és a nyája vagy az úr és szolgálói esetében. Ezek a példák a görögök számára a magánéletet jelentő szférából származnak, és minduntalan felbukkannak a nagy politikai dialógusokban, az Államban, az Államférfiban és a Törvényekben.” (Arendt, 1995c: 117.) Platón szerint az alávetettek nem tudhatják azt, amit az uralmon levők, és ezt el is fogadják. Ahol a politikai tudásról ez a nézet uralkodik, ott természetesen jelenik meg az a követelmény, hogy a szakértelemmel bírók kormányozzanak. Ez azonban ellentmond a poliszpolgárok alapvető szabadságának és egyenlőségének, akiknek megadott, hogy kiléphessenek a nyilvánosság elé, és a velük egyenlőkkel szöba elegyedve cselekvést kezdeményezzenek. Az egyenlőség, azaz az *iszonómia* a görögök számára nem

vagyoni, vagy jogi egyenlőséget jelentett, hanem egyenlőséget a szabadságban a nem szabadokhoz képest, ami a politikai cselekvőképességben nyilvánult meg (vö. Arisztotelész, 1984: 211. és 258.). Az egyenlőség a görögöknél a szabadsággal állt összefüggésben, ami végső soron az uralmi viszonyokban inherensen benne rejlő egyenlőtlenségtől való mentességet jelentette. Ennek megfelelően az egyenlőség, ugyanúgy, mint a szabadság, a nyilvánosság terében való mozgását jelentette azoknak, akik nem uralkodnak, és felettük sem uralkodik senki.

POLITIKA: IGAZSÁG VAGY VÉLEMÉNY

Arendt szerint Platónnak a filozófia és a politika közötti megkülönböztetése tükröződik az igazság és a vélemény paradigmatis elválasztásában. „Szókratész halála után Platón már nem tartotta a meggyőzést elégségesnek az emberek irányítására, s olyasvalami után kutatott, aminek kényszerítő ereje az erőszak külső alkalmazása nélkül képes hatni. Valószínűleg már vizsgálódásai kezdetén felfedezte, hogy az igazság, vagy inkább azok az igazságok, melyeket maguktól értetődőnek nevezünk, kényszerítő erővel hatnak az értelemre, s hogy ez a kényszerítés, bár eredményességéhez nincs szükség erőszakra, erősebb, mint a meggyőzés és az érvelés. Az ész erejével azonban az a baj, hogy csak a kevesek ismerik el, s így felmerül annak problémája: hogyan lehet azt biztosítani, hogy a többség, a politikai közösséget sokaságukkal alkotó emberek tömegei ugyanannak az igazságnak engedelmeskedjenek. Itt nyilvánvalóan a kényszerítés más eszközét kell megtalálni, miközben az erőszakos kényszerítést ismét csak el kell kerülni, hogy a görög felfogás szerinti politikai élet sértetlen maradjon. Ez Platón filozófiájának központi problémája, s az is maradt minden, az ész uralmának megvalósítására tett kísérletben.” (Arendt, 1995c: 116–117.) Ennek megfelelően az örök és változatlan igazságot csakis a filozófus ész ismerheti fel, míg a meggyőzéstől függő változókéony véleményt minden polgár képviselheti. Amíg Szókratész a beszélgetésekben feltáruló véleményekben akarta felfedezni az igazságot, addig Platón a politikai rend és a politikai cselekvés számára abszolút mércéket követelt. Arendt számára különleges jelentőséggel bír az igazság fogalmának a politikába, pontosabban a politikai gondolkodásba való bekerülése. Ettől kezdve ugyanis a filozófia és a tudomány lettek a politika mércéi, így a meggyőzést, mint a politikai beszéd és döntés primér módusát ki lehetett iktatni, illetve a filozófiai igazság kényszerítő erejével pótolni. Arendt szerint Platón a filozófiai igazságnak szükségességét tulajdonított a vélemény esetlegességével szemben, az antropológiai bizonytalanságot pedig metafizikai bizonyossággal ellensúlyozta. A filozófiai igazságok maguktól értetődőek, így nem lehet velük vitába szállni, éppen ezért van szükség rájuk az emberek kormányzásához. Mivel az érvelés és a meggyőzés már nem elegendőek az emberek együttéléséhez, ezért azt más

alapokra kell helyezni, mint amelyek a poliszban rendelkezésre állnak. A filozófiai igazság arra szolgál, hogy a politikai élet káoszából egységet és irányíthatóságot teremtsen.

Platón gondolkodása minden esetben az egységnek elkötelezett. A város egysége, a filozófiai igazság egysége jelentik számára a legfőbb jót, mert minden egység jó, a sokféleség azonban veszélyt jelent. Ennek megfelelően úgy vélte, hogy az igazság is egy és örök, kortól és helytől függetlenül érvényes, ezért megkövetelte feltétlen tiszteletben tartását. Arendt abból kiindulva, hogy a filozófiai igazságnak zsarnoki jelleget tulajdonított, egészen odáig ment, hogy a politikai gondolkodást állítólagos igazságigénye miatt a totalitarizmussal állította párhuzamba (vö. Arendt, 1995d: 250–252). Természetesen azt nem állította, hogy Platón totalitárius gondolkodó, de magát az általa alapított politikai filozófiai hagyományt azzal rokonította, mivel a szabadság felszámolására irányult. Arendt szerint a filozófiai igazsággal szemben a vélemények mindig képesek a nyilvános térben megjelenni anélkül, hogy egyformák és kötelező érvényűek lennének, vagy akár csak arra törekednének. A véleményt formáló ember nem tarthat igényt abszolút érvényre, elfogadja a változékonyságot, ami egyben a szabadság jele is. A vélemény minden poliszpolgárhoz hozzátartozik, az igazság azonban kizárólag a filozófusé. A vélemény lényegében a *doxa*, vagy, ahogy Arendt értelmezi, „ahogy nekem tűnik” – *dokei moi* – amely azonban sem nem önkényes, sem nem kitalált, de nem is abszolút tudás (vö. Arendt, 1990: 80–81).

Mivel Platón az igazságot a filozófushoz rendelte (Platón, 2014: 307.), így az csak a kevesek tudása lehet, mert a filozófus lelkek ritkák (Platón, 2014: 321.). Mivel az igazságot csak az istenek és a kevesek képesek felismerni, ezért a vélemény a sokaságot jellemző gondolkodásmód. Így lett egy végső soron ismeretelméleti problémából, az igazság és a vélemény konfliktusából a kevesek és sokak közötti politikai természetű ellentét. Az igazság és a vélemény abban a tekintetben is elváltak, hogy az igazság olyan dolgokra irányul, amelyek nem születnek, és nem múlnak el, változatlanok és univerzálisak, és minden esetben az egészről és az egységről szólnak. Ezzel szemben a vélekedések változékonyság és véletlenszerűek, mert a tapasztalatokkal együtt változnak, éppen ezért sokféleség és tévedhetőség jellemzi őket. Az igazságokról nem lehet vitatkozni, mert kényszerítő erejük van, ellenben a vélemények összeütközése már csak plurális mivoltuk miatt is elkerülhetetlen. Mivel az igazság az ideák változatlan világára irányul, így a filozófiai igazságok eredete az emberi dolgok körén kívül esik. A filozófiai igazság az isteni dolgokról szól, és az ideák ésszel való belátásán keresztül lesz tudás, ehhez pedig nincs szükség mások jelenlétére. A vélemények ezzel szemben mindig feltételezik mások jelenlétét, arra vannak ráutalva, még akkor is, ha ez folyamatos konfliktusokkal jár a nyilvános térben. A filozófia forrása Platón szerint a csodálkozás, a véleményé azonban a beszéd, ennek következtében a beszéd legfeljebb az ideák halvány

mása, de az ideákhoz nem a szavak, hanem a rácsodálkozás révén lehet eljutni. Az igazság inkább elnémítja a beszédet, a csodálkozásnak nincs szüksége szavakra (vö. Platón, 2007b: 53–54.). A vélemény számára a pluralitás és a beszéd elengedhetetlenül fontos, mert tulajdonképpen ennek folyamatában alakul ki. A kettő közötti konfliktus akkor éleződik ki, amikor az igazság a maga abszolút igényeivel belép a politika területére, mert abban a pillanatban olyan véleménnyé alakul át, mint az összes többi, ez pedig legfontosabb tulajdonságát kérdőjelezi meg.

A CSELEKVÉS ELŐÁLLÍTÁS RÉVÉN VALÓ HELYETTESÍTÉSE

A politika és a róla való gondolkodás hagyományában mindig nagy volt a csábítás, hogy az emberek együttélését valamilyen apolitikus rend bevezetésével stabilizálják, és a politikai cselekvést megszüntessék, vagy legalábbis ellenőrzés alá vonják. Arendt szerint Platón ebben elévülhetetlen szerepet játszott, aminek következtében az eredeti politikai kérdések technikai problémaként jelentek meg. Ennek több jellemző területe van, amelyek egymással szorosan összefüggenek, és a fentebb már vázolt filozófia és politika közötti ellentétet tovább árnyalják. Ennek hátterében az a konfliktus húzódik meg, amely a politikai cselekvés bizonytalanságából és esetlegességéből adódik. Arendt szerint minden filozófiai alapon álló világnézet alapvető problémája, hogy a bizonytalanságot bizonyossággal, a kiszámíthatatlanságot kiszámíthatósággal akarja pótolni, aminek révén igyekszik kiiktatni a spontaneitásba rejlő emberi szabadságot. Ennek eszközei és tárgyai változtak ugyan a politikai gondolkodás hagyományában, de Platón óta minden cselekvésen alapuló politikát valamilyen politikától eredetileg idegen elképzeléssel akarnak ellensúlyozni vagy pótolni. Ennek két legelemibb módja, hogy a cselekvést az előállítással helyettesítve a politikát közös ügyből igazgatási kérdéssé alakítják át, illetve a családot és a háztartást a politika modelljévé téve, az uralmat teszik a politika alaproblémájává, ezzel alapozva meg minden politikai filozófia apolitikus vagy antipolitikus jellegét.

Arendt szerint Platón teremtette meg azt a hagyományt, amely a cselekvést előállítással akarta pótolni, és amelyet soha senki nem kérdőjelezett meg, vagy vont kétségbe a politikai gondolkodás hagyományában, hanem minden kritika nélkül továbbvitt és kibővített. A politika Arendt szerint ezzel elvesztette annak lehetőségét, hogy saját maga mércéi alapján lehessen megalapozni. A politikát, amely értelmét korábban önmagában hordozta, így egy rajta kívül álló cél elérésének eszközévé tették. A politika instrumentalizálódott, alapja a cél és eszköz politikai viszonyokra való alkalmazása lett. A célszerűség, ami addig csak az előállítás világára volt jellemző, a politika világában megjelenve a politikát magát, mint eszközt egy magasabb rendű, önmagán túlmutató cél

szolgáltatába helyezte. Ez Platónnál még a filozófusok életének és életmódjának védelmét jelentette a tömegekkel szemben, a középkorban azonban már a lélek gyógyítását, a modern korban pedig a hatékonyságot és a társadalmi haladást emelte a legfőbb jóvá (vö. Arendt 1989: 224.). A célok változásai azonban csak különböző perspektívákat jelentettek a politikai filozófia számára, amely minden különösebb ellenérzés nélkül tudomásul vette a cselekvés és a politika elhalását a magasabb rendű célokért cserébe. Ezek a változások az előállító embert – a homo fabert – felszabadították az eszköz- és tárgykészítés világából és megszabadították az ehhez tapadó, ókor óta meglévő előítéletektől, akinek aztán a nyilvánosság elé való lépése megerősítette azt a nézetet, hogy az előállítás tevékenysége mindig is többet ért a cselekvésnél.⁴ A cél jelentősége, hogy független a politika folyamataitól, ugyanakkor nem csak szentesíti, hanem igazolja és racionalizálja is az eszközöket. A szándékok immár nem a cselekvésre irányulnak, hanem a célokra. Az előre adott cél ad választ arra, hogy mit kell cselekedni, így tulajdonképpen a cselekvés maga is csak egy eszköz lesz egy rajta túlmutató cél érdekében. Ez a folyamat a modern korban aztán csak még radikálisabban tört felszínre, miközben szinte teljesen el-tüntette, vagy legalábbis exkluzívá tette a politikai cselekvést.

Arendt szerint Platón másik máig ható jelentősége abban áll, hogy ő vitte be az uralmat a politikai gondolkodásba, de ami számunkra ma közhely, az a görögöknek még veszélyesen eredeti elgondolás volt. Számukra ugyanis a politika az uralom ellentétének számított, hiszen a polisz a háztartással ellentétben alapvetően uralommentes szféra volt, Platón azonban a politikai közösséget eleve uralkodókra és alávetettekre osztotta. Úgy vélte a parancsokat adók egy tervnek vagy eszmének megfelelően kormányoznak egy cél érdekében, ami az előállítás tevékenységét jellemzi, így a politika alapvetően instrumentális tevékenységgé vált. Mindenesetre az ezzel kezdődő politikai gondolkodás hagyománya az államformák, a legitim és illegitim uralom kérdéseit tekintette központi problémáinak, amelyek a politika eredeti szempontjaitól valóban idegenek voltak.

Az uralmi viszonyok, amelyeket állítólag Platón vezetett be a politikai jelenségek körébe, eredendően a család és a háztartás viszonyait határozták meg. A ház ura volt, aki felfedezte, ha van elég rabszolgája, akkor nemcsak megszabadul az élet jelentette terhektől, de minden gond nélkül végre is tudja hajtani akaratát. Platón ezeket az *oikos*ra jellemző, tudás és tett megkülönböztetéséből származó uralmi viszonyokat akarta a poliszra kiterjeszteni, és ennek révén a poliszból egy gigantikus méretű családot alkotni (vö. Platón, 2007a: 14.). Azzal, hogy az eredetileg apolitikus uralmat bevitte a politikába, mintegy naturalizálta a poliszt, hiszen célja nem a szabad cselekvés és a jó élet volt már, hanem az élet biztosítása. Arendt szerint Platón valójában nem a családot akarta megszüntetni, hanem éppen ellenkezőleg, annak viszonyait akarta kiterjeszteni a poliszra úgy, hogy közben a család privát, azaz világtól elzárt karak-

terét is fel akarta számolni a vérségi kapcsolatok és a magántulajdon felszámolása révén. Az uralmi viszonyok beemelése a nyilvános térbe elsődlegesen az emberi tettek kiszámíthatatlanságából és azok szabályozásának vágyából származik. Platón utópiájának jó esélye van arra, hogy az emberi dolgokat végül elrendezze és nyugvópontra juttassa, ugyanis nem számolja fel teljes mértékben a nyilvános teret, hanem a cél-eszköz kategóriának veti alá. Platónnak ezzel az volt a célja, hogy az emberi dolgok körét is az előállítást jellemző stabilitással, tartóssággal és kiszámíthatósággal ruházza fel. Ennek következménye, hogy az előállítást jellemző erőszak megjelent a politikai szférájában, aminek eredetileg egyik legfontosabb jellemzője éppen az erőszakmentesség és az erőszak emberi kapcsolatokból való kiiktatása volt. Arendt szerint az erőszak alkalmazását igazolandó érvelések a politikai gondolkodás hagyományának velejáírói, amelyek éppen instrumentális jellege miatt magasztalják fel az erőszakot (Arendt, 1989: 222.). Ennek legnyilvánvalóbb következménye, hogy az uralom fogalma és a hozzá kapcsolódó, illetve belőle származó problémák, mint a legitimitás, az uralom vagy az állam, sokkal nagyobb szerepet játszottak a politikai gondolkodás történetében, mint a cselekvés megértésére irányuló törekvés. Végző soron az uralom és az előállítás azonosításából származnak azok a gondolkodási minták, amelyek lehetővé teszik, hogy az erőszak legyen a politika lényege, és ne a szabadság.

*

Kétségtelen, hogy Hannah Arendt Platón-értelmezése meglehetősen tendenciózus, mivel Platón gondolkodásának árnyalatait és hangsúlyeltolódásait nem veszi figyelembe. Különösen két állítása tűnik problematikusnak: egyrészt az, hogy Platón állította az uralmat minden politikai gondolkodás középpontjába, illetve az előállítás kategóriái révén ő vitte be az erőszakot a politikába, másrészt az, hogy Platón poliszhoz és politikához való viszonyát általánosítva, azt az egész nyugati politikai filozófiára rávetítette, annak egységét feltételezve ezzel. Bármilyen elfogultnak és egyoldalúnak tűnnek is azonban ezek az értelmezések, Arendt számára Platón egy paradigmaticus gondolkodó volt, akinek gondolkodása egyszerre jelentette a polisz hagyományának végét és a Marxig nyúló politikai filozófia hagyományának kezdetét. Arendt értelmezései ennek alapján olyan eszmei és történeti előzmények felmutatására tett kísérleteknek tekinthetők, amelyeknek következményei a mába érnek, jóllehet jelenkorig tartó fejlődésükben semmiféle szükségszerűséget nem feltételezett. Szándéka inkább az volt, hogy a jelenről való gondolkodás és a hagyomány közötti kapcsolatot felvázolja, miközben saját korára irányuló vizsgálódásait filozófiatörténeti reflexiókba ágyazta. Távol állt tőle bármilyen korszak vagy hagyomány idealizálása, ezért célja sem elsősorban egy történelmi folyamat rekonstruálása volt, hanem jelenségek megkülönböztetése és beazonosítása,

amelyeknek értelmét az eredetükből akarta feltárni és magyarázni. Ebben a tekintetben az interpretációk igazsága és helyessége másodlagos, mert a lényeg maga a gondolat megfogalmazása, amihez Platón és a többi filozófus gyakran (csak) kiindulópontként szolgált. Arendt Platón-értelmezésének az a sajátos vonása, hogy benne kristályosodnak ki azok a gondolatok, amelyek a modernitás-diagnózisának alapjait adják, és annak szinte minden aspektusa felé megnyílnak. Állításai gyakran találóak, miközben filozófiai értelmezései kétségtelenül vitathatóak, a lényeg azonban mégiscsak az, hogy rendkívül eredeti és inspiráló módon dekonstruálja a politikával kapcsolatos fogalmainkat és szélesíti ki a róla való gondolkodás horizontját.

JEGYZETEK

- ¹ Ez a megjegyzés beleillik abba a hagyományba, amely Szókratészban Jézus Krisztus „előfutárát” látja, kettőjük működését és halálát párhuzamba állítja. Ld. „Sancte Socrates, ora pro nobis” (Szent Szókratész, imádkozz értünk!). Rotterdami Erasmus: Beszélgetések a keresztény vallásról, Lazi Könyvkiadó, Szeged 2012, 66.
- ² Hannah Arendt Szókratész politikai gondolkodásával kapcsolatos megfontolásait a *Mi a politika?* című művének harmadik fejezetében akarta kifejteni, amelyet azonban soha sem írt meg (2002b: 70. és 183–190.). Nagyjából ugyanebből az időszakból származik a Szókratészről szóló 1954-ben a Notre-Dame Egyetemen tartott előadása, amely Arendt halála után önálló tanulmányként jelent meg.
- ³ Ld. „S nincs szükségünk még egy Homéroszra sem, hogy tetteinket dicsőítse, sem másra, akinek éneke pillanatnyilag elgyönyörködtet ugyan, de akinek az eseményekről nyújtott ábrázolását a valóság meghazudtolja. Mi minden tengert és szárazföldet arra kényszerítettünk, hogy nyisson utat merészségünk előtt, s mindenütt otthagytuk szigorunk vagy jóságunk maradandó emlékjeleit.” Periklész beszéde a háború első évében elesett athéniak emlékére. Thuküdidész: A peloponnészoszi háború. 150.
- ⁴ Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni azt az ellentmondást, hogy Platón és Arisztotelész, akik a polisszal és így a politikai cselekvéssel szemben annyira ellenségesek voltak, a kézművest nem tartották szabad polgári létre méltónak.

IRODALOM

- Arendt, Hannah (1989): *Vita Activa oder Vom tätigen Leben*. München, Piper (6. kiadás).
- Arendt, Hannah (1990): Philosophy and Politics. *Social Research*, Vol. 57, No. 1, 73–103.
- Arendt, Hannah (1995a): A hagyomány és a modern korszak. In: *Uó: Múlt és jövő között*. Budapest, Osiris, 25–48.
- Arendt, Hannah (1995b): A történelem fogalma. Ókori és modern. In: *Uó: Múlt és jövő között*. Budapest, Osiris, 49–99.

- Arendt, Hannah (1995c): Mi a tekintély? In: *Uő: Múlt és jövő között*. Budapest, Osiris, 100–150.
- Arendt, Hannah (1995e): Mi a szabadság? In: *Uő: Múlt és jövő között*. Budapest, Osiris, 151–180.
- Arendt, Hannah (1995d): Igazság és politika. In: *Uő: Múlt és jövő között*. Budapest, Osiris, 233–271.
- Arendt, Hannah (2002a): *A sivatag és az oázisok*. Budapest, Gond–Palatinus.
- Arendt, Hannah (2002b): Mi a politika? In: *Uő: A sivatag és az oázisok*. Budapest, Gond–Palatinus.
- Arendt, Hannah (2002c): *Denktagebuch*. München–Berlin, Piper.
- Arendt, Hannah (2008): Mi marad? Az anyanyelv. Günter Gaus beszélgetése Hannah Arendttel.
In: Balogh László Levente–Biró-Kaszás Éva (szerk.) *Fogódzó nélkül. Hannah Arendt olvasókönyv*. Pozsony, Kalligram, 11–42.
- Arendt, Hannah (2012): Martin Heidegger ist achtzig Jahre alt. In: *Uő: Menschen in finsternen Zeiten*. München, Piper, 181–194.
- Arendt, Hannah (2016): *Sokrates. Apologie der Pluralität*. Berlin, Matthes und Seitz.
- Arisztotelész (1984): *Politika*. Budapest, Gondolat.
- Beyme von, Klaus (2006): *Die politischen Theorien der Gegenwart, Eine Einführung*. Wiesbaden, Westdeutscher Verlag (8. kiadás).
- Bluhm, Harald (2016): Arendts Plato – unter besonderer Berücksichtigung ihres Denktagebuches.
In: *Hannah Arendt. Zeitschrift für politisches Denken*, Bd. 8, Nr. 1, 131–148. <http://www.hannaharendt.net/index.php/han/article/view/348/477> (2020. 10. 28.)
- Gutschker, Thomas (2004): Aristoteles und der moderne Verfassungsstaat. Zehn zeitlose Einsichten, *Forum Classicum* (47.) 3., 180–189.
- Mogyoródi Emese (2019): Szókratész, a „visszhangkamra” és a demokrácia. In: Laczkó Sándor (szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 17. A polisz*. Szeged, Státus. 11–33.
- Olay Csaba (2008): *Hannah Arendt politikai egzisztencializmusa*, Budapest, L’Harmattan.
- Ottmann, Henning (2001): *Geschichte des politischen Denkens I/1. Die Griechen. Vom Homer bis Sokrates*. Stuttgart–Weimar, Metzler.
- Ottmann, Henning (2005): *Platon, Aristoteles und die neoklassische Philosophie der Gegenwart*. Baden-Baden, Nomos.
- Platón (2014): *Állam*. Budapest, Atlantisz.
- Platón (2007a): *Az államférfi*. Budapest, Atlantisz.
- Platón (2007b): *Levelek*. Budapest, Atlantisz.
- Reckermann, Alfons (2018): *Überzeugen. Rhetorik und politische Ethik in der Antike*. Hamburg, Meiner.
- Thuküdidész (1985): *A peloponnészoszi háború*. Budapest, Európa.
- Wintersteiger, Mario (2019): Politikwissenschaft, Humanismus und politische Anthropologie. Plädoyer für eine Renaissance klassischen politischen Denkens. *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, (48.) 2., 35–42.

A KLASSZIKUS ESZMÉJE: A KORTÁRS POLITIKAELEMÉLET EGYIK FORRÁSÁRÓL*

Horváth Szilvia

(ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet)

*A tanulmány beérkezett: 2020. december 18., opponálás: 2021. január 5. – február 22.,
véglegesítő: 2021. február 28.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A politikai gondolkodás történetében, és ez igaz a jelenre is, a klasszikus forrásokhoz való visszanyúlás időről időre jellemző. Jelen elméleti vizsgálódás esetei alá azok tartoznak, amelyekben a klasszikus, tehát elsősorban a görög, illetve római politikai gondolkodás, praxis és intézmények beemelése a kortárs politikaelméletírásba nem illusztratív funkciójú, hanem az elméletalkotás jellemző módja. A klasszikus jelentése, funkciója, a benne lévő lehetőségek, valamint határai egy sajátos politikaelmélet-alkotás karakterjegyeit, módszertani típusú jellemzőit tárják fel. E politikai filozófia bizonyos fajta múlthoz visszanyúló, de kortárs elméletalkotás, amely természetesen maga is többféle irányzatot képes magában foglalni, és nyitott a jövő felé is. Elemzésem, amely egyben eme elméletalkotás irányára vonatkozó javaslat is, a klasszikus lehetőségfeltáró képességére fókuszál. Mindazonáltal a klasszikus lehetőségteremtő, innovatív aspektusa mellett jelen vannak annak hagyományos jelentései is mintegy potenciális ellenmozgásokként, mint például az érzelmeket megmozgató otthonosság. Ennek az elméletalkotásnak a belső, önmagára irányuló reflexív feladata a kettő kiegyensúlyozása és a gondolkodás lehetőségeinek a fenntartása.

Kulcsszavak: kortárs politikai filozófia ■ klasszikus demokrácia ■ a politika fogalma ■ Hannah Arendt ■ neo-arisztotelianus politikaelmélet

A KORTÁRS POLITIKAI FILOZÓFIA ÉS A KLASSZIKUS ESZMÉJE

A klasszikushoz való visszatérés ismerős lehet a XX. századi gondolkodásból; a legbefolyásosabb gondolkodójának Heidegger számít. A politikai filozófia területén is számos szerző található a II. világháborút követő időszakból, akik a klasszikus politikai gondolkodáshoz tértek vissza, vagy kísérletet tettek annak újragondolására. Noha ez az elméletalkotás-típus nem rendeződött külön irányzatba, és alkotói sem kifejezetten a klasszikushoz képest határozzák meg magukat, mégis létezik egy sor szerző, aki ide sorolható, mind a XX. század-

* A PD 135048 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a PD_20 „ÓTKA” Posztdoktori kiválósági program finanszírozásában valósult meg.

ból, mind pedig a kortársak közül. A XX. századból például Hannah Arendt, aki az itt következő elemzésben jelentősége és példaszerűsége miatt kiemelten szerepel. De ide sorolhatóak Eric Voegelin és Leo Strauss is. A XX. század vége és XXI. század elejéről pedig – többek mellett – Martha Nussbaum vagy Josiah Ober, de akár történészek is politikaelméleti kíváncsisággal, mint Mogens Herman Hansen (illetve vegyesen, mint pl. a Tessitore által szerkesztett neoarisztotelianus kötetben, 2002). Végül, itt érdemes megemlíteni azokat a magyar szerzőket is, akik aktívan építettek a klasszikus politikaelméletre, miközben határozottan kortárs politikaelméletet igyekeztek művelni, mint például a realista Szűcs Zoltán Gábor (pl. 2017, 2018) és Illés Gábor (2015, 2016) vagy az agonista demokraciáelméletek területén e sorok szerzője (Horváth, 2015).

Amennyiben képesek vagyunk ezt az írásmódot úgy elfogadni, hogy ez mégiscsak egyfajta autonóm elméletalkotási mód, akkor ebben az esetben az is bizonyos, hogy a klasszikus politikaelmélet itt nem szimpla dekoráció és illusztráció, és nem is egyszerűen csak eszmetörténet. Itt az elején érdemes azonban tisztázni, hogy mit is értünk a következőkben „klasszikus” alatt: először is, mindazt, amit a nevezett szerzők annak fogtak fel, másodsorban pedig az azoknak a fogalmaknak, eszméknek, gyakorlatoknak és intézményeknek az összességét, amelyek a klasszikus antikvitásból, jelen esetben főleg a görög poliszból, emellett Rómából származnak, ami egyébiránt átfoghatja a mind ezekre irányuló kortárs történeti elemzéseket és interpretációkat is. Ennek a klasszikusnak lehet jelentése még a kánon, de azzal a megkötéssel, hogy ez nem egységes és jelentős részt az egyes szerzők irányultságától és érdeklődésétől függ. Világos, hogy egyesek lehetnek arisztotelianusok, mások platonisták, de lehet utalni például a mindkettőhöz képest távolságot tartó szofista politikaelméletre is.

Ugyanakkor világos, hogy a kortárs társadalmakban a klasszikus szerepe jelentősen más már, mint amilyen akárcsak a XIX. és a XX. század fordulóján volt; lényegében egy akadémiai diszciplína berkeibe húzódott vissza, és nagyon korlátozottan – ha egyáltalán – funkcionál az emberi önmegértést segítő intellektuális tárházként (vö. Murray, 2001). A klasszikusra alapozó kortárs politikaelmélet-alkotás kapcsán viszont azt mondhatjuk, hogy csak a funkciója változott meg, de nem tűnt el teljesen. Végso soron a klasszikus mindenki számára rendelkezésre áll, nem csak a történészek és eszmetörténészek játékszere. Az itt következő gondolatmenetben azt igyekszem megvilágítani, hogy milyen a klasszikus mint a *politikai gondolkodás egyfajta módja*. Noha ez itt egyfajta módszerjellegű elemzés azt illetően, hogy hogyan működik és mit jelenthet a politikaelméletben a klasszikus, az elemzés végso soron mégis azt bizonyítja, hogy egy ilyen elemzés sem lehet csak pusztán módszertani jellegű; miközben egyértelmű, hogy itt a társadalomtudományi értelemben vett módszertanról szó sincs. Az végso soron mindig filozófiai reflexió kérdése marad, hogy megértsük, hogyan gondolkodunk a világról vagy éppen hogyan újítjuk

meg azt. Azt is meg szeretném itt jegyezni, vagy inkább figyelmeztetni szeretném az olvasót arra, hogy ami itt következik, az nem pusztán csak egy gyakorlat reflexiója és egy gondolkodásmód megértésére tett kísérlet, hanem egyfajta javaslat is arra, hogy hogyan lehetne elméletet alkotni.

A politikai elméletalkotás így értett klasszikus módja tehát a klasszikus és a kortárs politikai filozófiát köti össze, rávilágítva arra is, hogy a klasszikus tulajdonképpen *kapcsolat*. Noha valamelyest szokatlan, de legalábbis nem általánosan bevett ezt „neoklasszikus politikai filozófiá”-nak (Ottmann, 2006 és 2010) nevezni, jelen argumentáció szempontjából mégis hasznos. A két kategória összeillesztése ugyanis: „klasszikus” mint nem változó és a „neo” mint valami újnak a létrehozása, végső soron rámutatnak arra, hogy az elméletnek képesnek és alkalmasnak is kell lennie arra, hogy a múlt és a jelen közötti törést áthidalja. Mivel pedig ez folyamatos újraaktualizálási cselekvéseken keresztül tud csak végbemenni, a klasszikus valódi értéke saját kimeríthetetlenségében van, és valószínű, hogy ez a karaktere vonzza az elméletalkotókat is (Ottmann, 2010). Érdemes kiemelni, hogy amiként ez utóbbi sugallja, a klasszikus sohasem „egyszerű múlt”; a neoklasszikus stílusú politikaelméletalkotásban mindig benne van a beavatkozás mozzanata.

Ez pedig méginkább igaz azon irányzatokra, amelyek nem utasítják el a modernitást – hiszen pontosan ez az, a jelen leértékelése és elutasítása, amelyre ez különösen alkalmas. Amire itt viszont kísérletet teszek, az egy olyan módszertani jellegű reflexió, amely a modernitást elfogadó elméletalkotásokra reflektál, amelyek ugyanakkor mind a múlt – a klasszikus – újra élővé tételével, mint pedig a jelenbeli kérdések újragondolásával foglalkoznak. Ez a klasszikus alapú politikai elméletalkotás a fogalmak, eszmék, gyakorlatok és intézmények elemzésével, valamint ezek változatos kortárs értelmezéseivel egyaránt szokott foglalkozni. Mindazonáltal a kérdéseik, problémáik, illetve válaszaik egyaránt a jelenben fogalmazódnak meg.

A klasszikushoz való politikaelméleti odafordulásnak számos oka lehet, de a legfontosabb bizonyára az, hogy a klasszikus polisz hogyan fogalmazható meg a politika(i) helyeként – és így hogyan válhat alkalmassá a politika megértésére. Ez a poliszra alapozó politikai vízió egészen biztosan áll Hannah Arendt politikaelméletére, akinek a politikai iránti érdeklődése a klasszikus politikában gyökerezik, és akit a klasszikus alapú politikai elméletalkotás huszadik századi fő szerzőjének is tarthatunk. Arendt tehát kiváló kiindulópont itt; a görög politikai gondolkodáshoz való visszatérése nem egyszerűen abból a tényből származik, hogy az ókori Hellász volt a (nyugati) filozófia és filozófiai fogalmak születési helye, hanem annak a különösen erős hangsúlynak, amit a politika az ókori athéniaknál kapott.

Arendt politikafelfogását mélyen meghatározta a görög polisz és a politika görög tapasztalata. Nem könnyű meghatározni viszont, hogy a polisz számára vajon eszmény, amely érdemeit tekintve a politika fölött áll, vagy a politika

olyanfajta példaszzerű formája, amely új – és jobb – értelmezések forrásának tekinthető. Vagy másképpen szólva, ideál-e vajon, amely meghatározza azt, ahogyan a politikáról gondolkodnunk kellene, vagy inkább olyan forrás, amely a gondolkodástörténet mélységeiből tör fel, és lehetőséget nyújt a kortárs elmélet megújítására, és ezzel a már érvénytelenné vált gondolkodási keretektől segít megszabadítani bennünket. Úgy tűnik, hogy mindkét aspektus szerepet játszik a politika átértelmezésében; egyrészt a klasszikus eszmény (vagy modell), azaz hogy standard, másrészt viszont a gondolkodás számára forrás, mely esetben a klasszikus polisz kevésbé standard, mint inkább megismerési eszköz. Úgy tűnik, hogy az arendti politikaeszményt is meghatározza a klasszikust általában is jellemző ambivalencia.

A klasszikus görög polisz Arendtnél kivételes tulajdonságokkal rendelkezik, ahogyan az kifejezésre is jut nála abban a formulában, hogy politika nem létezett mindenhol és mindig. A politika kivételesen ritka jelenség. A politika klasszikus tapasztalatának jelentősége abban rejlik, hogy a görög világban egyáltalán létezett, ahol is „a politika jelentése [...] teljesen megmutatkoz[hat] ott” (Arendt, 2005: 119.). A görög polisz és a politika ebben az esetben nem annyira ideál, mint inkább azoknak a fogalmaknak, eszméknek és gyakorlatoknak a tárháza, amely segít bennünket abban, hogy elgondolhassuk a politika valódi jelentését. Egy olyan politikaelmélet számára, amely a görögökhöz tér vissza, hogy a politikát a modernitásban – napjainkban – újragondolja, a politika görög eszménye, Arendt szavaival szólva, „standard”. De a politikai gondolkodás világában: eszmékben és fogalmakban, nem az intézményi struktúrában (Arendt, 2005: 120.).

Az eszmék képesek túlélni az eredeti kontextusuk eltűnését és olyan korszakokat formálni, amelyek nem kapcsolódnak hozzájuk. Arendt itt tehát azt a kérdést látszik megválaszolni, amely rendszerint felbukkan, ha valaki a klasszikus görögséget a gondolkodás forrásának – vagy intellektuális táplálékának – tekinti. Lehetséges-e ezt érvényesnek tekinteni, hiszen számos különbség található a klasszikus és a modern intézményrendszer között, több olyan elemmel, amely egyértelműen a modernitás érdeme, mint a reprezentatív demokrácia, a hatalommegosztás vagy az egyéni jogok védelme az állammal szemben. Az arendti válasz logikája nem azon alapszik, hogy a klasszikust megpróbálja a modern előképének beállítani, hanem episztémikus karaktert ad neki. Olyasminek, amelyben, mint idéztem, „a politika jelentése [...] teljesen megmutatkozhat”, így tehát feltárható olyan szélességben, amely az emberi értelem számára egyáltalán elérhető. Ilyen értelemben tehát a politika görög eszménye bár képes lehet időről időre visszhangra lelteni a történelem folyamán, de elsősorban a megértést segítő forrás. Az eszménynek ez a korlátozott ideája vagy másképpen szólva standardja az emberi létezés politikai feltételeinek megértését elősegítő eszköz.

A politika jelentésére irányuló kérdés nem pusztán intellektuális kíváncsiságból lehet érdekes, hanem azért is, mert a XX. század végére – egészen napjainkig – a politikai majdhogynem teljesen elfedődött. Ez Arendt politikaelméletének sarokköve, de nemcsak Arendt problémája. A politikai elfedődése, a depolitizálódások kritikája látszik Schmitt kortárs megerősödésében is, vagy az olyan kijelentésekben, amelyek a politikai visszatérésére apellálnak (pl. Mouffe, 1993). A politikai megértésében – ha tetszik, újrafelfedezésében – Arendt a görögökhöz fordul új jelentésekért, vagy azért, hogy „felfedezze... a görög polisz[on keresztül] azt, hogy mi volt autentikusan politikai.” (Wolin, 1977: 96.).

A görögökhöz fordulás a politikai megértése kapcsán nem véletlenszerű, az érvelés szerint azért nem, mert a „valódi” politikai abban a kivételes történelmi pillanatban képes feltárulni, amelyben a legmarkánsabban aktualizálódik, ez pedig a klasszikus görögség (ne feledjük, ez egyúttal a demokratikus polisz is). Kétségtelen, hogy ez nemcsak egy szimpla véletlenszerű pillanat. A politikai pillanata a politikai történetének legelején történt meg. Más szavakkal szólva, a politika ógörög tapasztalata azért is fontos, mert lehetőséget kínál az eredethez való intellektuális visszanyúlásra. Arendt szavaival szólva a kezdet és a vég a legélénkebb – legerőteljesebb – pillanatok, a politikai hagyományának kezdete és vége esetében is (Arendt, 1961: 18.).

E gondolkodás sokat köszönhet Heideggernek (Wolin, 1977: 95.), mindazonáltal a politikai jelentésének keresése egy autentikusnak vélt görög úton haladva intellektuális elfogadhatóságát tekintve legalábbis korlátozott. Ugyanakkor a gyakorlat maga, amelyet Arendt itt folytat, jóval általánosabb jelentőségű lehet. A politikai filozófia eme gyakorlata felfogható a klasszikus alapú politikai filozófia egyik alkategóriájaként, noha egyúttal példaszerű alkategóriaként. A *Múlt és jövő között* bevezető fejezetének végén található egy rövid, de fontos megjegyzés a politikai filozófiaalkotás azon gyakorlatát illetően, amely a múltbeli politikai tapasztalatokat akarja összekötni a kortárs problémákkal (Arendt, 1961: 14–15.). A múlt és jövő közötti területen történő politikaelmélet-alkotás Arendt szerint kétféle gondolkodásmódot involvál, amelyek elkülöníthetőek valamennyire egymástól, noha leginkább csak tendenciájukat illetően, tehát ezek nem tiszta kategóriák. Az első „kritikai” gyakorlat múltbeli szövegekkel és elméletekkel foglalkozik, és felfogható egy nagyobb folyamat bevezetőjeként vagy első lépéseként. A második gyakorlat „kísérleti”, és továbbmegy a kritikain, noha alkalmazza annak eredményeit; az elméleti „kísérletezés” célja új gondolatok és válaszok feltalálása.

Noha ez csak egy alig kétoldalas megjegyzés, és hozzávetőlegesen ennyit is tartalmaz, mégis kiváló kiindulópontul szolgál a neoklasszikus elméletalkotás számára, mert a kritikai és a kísérleti elemzés, úgy tűnik, általános problémára utalnak. Igyekezzünk kibontani ezek potenciális jelentését. Először is, a kritikai elemzés az interakció mindkét oldalát átfoghatja, a múltat és a jelent

is. A múlt nemcsak már eleve létező adottság, és méginkább ez a helyzet, ha a múlt nemcsak kritikai elemzés, hanem a kortárs elméletalkotás tárgya is lesz. A múlt ugyanakkor kétarcú. Az első esetben, mely hagyománynak nevezhető, a múlt úgy ér el a jelenbe, mint annak előzménye; tehát a jelennek megvan a maga saját múltja. A kritikai elemzést a hagyomány többi tagjának/szövegének olvasásán keresztül lehet végrehajtani, vagy azok elemzésén keresztül, akik a hagyomány ellen, annak megreformálásáért alkottak. Végeredményben nemcsak egy hagyomány, hanem a kritikája is képezhet önálló diskurzust, ami bizonyos értelemben szintén hagyományként fogható fel. A második esetben a múlt nem megszakítás nélkül kapcsolódik a jelenhez, és e távoli múlt kulcsjelentése sem hagyomány vagy történelem, hanem inkább különbség. Ez az a hely, ahol a klasszikus, ahogyan a görögség kapcsán megértjük, található.

Nemcsak a múlt, hanem a jelen is megérdemli a kritikai elemzést, noha az már eleve az elméletalkotási praxis benső része. A visszatérés a görögökhöz a politika „autentikus” értelmezése érdekében azon a meggyőződésen alapszik, hogy valami lényegi hiányzik a politika kortárs jelentéséből. A múlt kritikai elemzésének eredménye visszavezethető a jelen elemzésébe, és így további elméletalkotás alapjául szolgálhat – kétségkívül folytatva azt az utat, amelyet a korábbi kritikai elemzés (és múltkonstruálás) már kijárt. Egyértelműnek tűnik, hogy múlt és jelen ebben az esetben összefonódik. Egyfajta módszerjellegű gyakorlatot látunk itt, amit pont ezért követni lehet, és ami egyszerre jelent hermeneutikai és beavatkozó gyakorlatra javaslatot; olyan gyakorlatot, amely nemcsak megért bizonyos dolgokat, hanem beavatkozni is képes a területen, abban az értelemben, hogy újrakonfigurálja az adott gondolkodási területet.

Ez viszont már átvezet a második fajta analízishez, a kísérleti elméleti gyakorlathoz. Azt, hogy mi történik itt, Gadamer magyarázatán keresztül világíthatjuk meg, igaz némi módosítással. Arendtnél azt láthattuk, hogy a görög politikatapasztalat azért érdekes, mert a segítségével feltárható a politika „autentikus” létmódja annak köszönhetően, hogy az egész politikai logika középpontjába az emberek politikai lényként történő megértése van helyezve. De mi a helyzet a gondolkodás ennél általánosabb területével, a filozófiával? A görögökhöz való visszatérés azon tény alapján igazolható, hogy „a filozófia, a terminus nyugati értelmében véve, Görögországban fejlődött ki, és ez azt jelenti, hogy annak ‘fogalmi’ is a görög nyelvben fejlődtek ki,” noha aztán sokat elvesztettek eredeti jelentésükből, és elidegenültek a jelenünktől: „... a modern nyelvekbe illesztve Arisztotelész kommentárjai szinte szótlanná válnak,” amely viszont „szembesít bennünket a feladattal, ... [hogy] újra szóra bírjuk a fogalmakat, beleszöve őket az élő nyelvbe.” (Gadamer, 1989a: 99–100.). Azaz, mivel a klasszikus fogalmak jelentésük jórészét elvesztették, a filozófia feladata az lett, hogy „lebontsa” és újraépítse őket a jelen feltételei közepette (Gadamer, 1989a: 99.). Olvasatában a klasszikushoz való visszatérés – például Arisztotelészhez – azért történik meg, mert a klasszikus képes nyelvet szolgáltatni a

kortárs filozófiai gyakorlathoz. A filozófia feladata abban áll, hogy lebontsa, majd újraépítse a fogalmakat (és eszméket) és alkalmassá tegye őket arra, hogy a jelenben is megszóljanak.

Mindez kétségtelenül korlátozott feladatot biztosít a gondolkodásnak; mivel régi jelentések rekonstrukciójára és újraélesztésére tesz javaslatot, de viszonylag keveset mond azokról az innovatív gyakorlatokról, amelyeknek a célja, hogy megújítsák a gondolkodást, tehát hogy arról gondolkodjanak, hogy például mit jelenthet a politikai *ma*. Az itt megfogalmazottak inkább a múlt megértéséről vagy megszólaltatásáról szólnak. Fontos látni, hogy a klasszikus alapú elméletalkotás praxisa ennél messzebb megy, bár ez a „lebontó” és revitalizáló gyakorlat szintén a folyamat részét képezi. Mindazonáltal a kortárs gondolkodás nemcsak arról szól, hogy elidegenedett fogalmakba új életet leheljünk, mintegy „a kortárs gondolkodás állandó feladata[ként]” (Gadamer, 1989b: 107), hanem a kortárs gondolkodásról magáról is.

A KLASSZIKUS FUNKCIÓJA

Mindezekből a XX. századi példákból világos, hogy a klasszikushoz való viszonzatérés nem egyenlő az egyszerű másolással, hanem újraértelmezés, ami nemcsak innen, hanem például a reneszánsz kultúra klasszikushoz való viszonyából is látható. A klasszikus funkciójának világossá tétele miatt ezért erre érdemes lesz kitérni a későbbiekben. Ami viszont egyértelmű, hogy ezek a gyakorlatok a modernitásban, miközben átfogják és újradolgozzák a klasszikust, igyekeznek új teret nyitni a gondolkodás számára, és a klasszikust pontosan ezen célból választják.

Módszertani szempontból tehetünk egy elméleti megkülönböztetést a klasszikus mint *funkció* és a klasszikus mint *jelentés* vagy *lényeg* között, ahol is mindkettő arra ad választ, hogy miért is válasszuk a klasszikust. A funkció esetében arra a kérdésre keressük a választ, hogy miképpen működik és mi történik, amikor a klasszikus működik a posztklasszikus (és neoklasszikus) elméletalkotásban. A klasszikus funkciója azt a kérdést fogja át, hogyan működik a klasszikus a kortárs (vagy posztklasszikus) kultúrában. A lényeg (jelentés) esetében arra a kérdésre válaszolunk, hogy „mely elemek alkotják a klasszikust?” vagy „melyek azok a jelentések, amelyeket a klasszikus megerősít?”, ekkor bizonyos minőségekre vagy kulcsjelentésekre utalunk, mint például a szabadság, a politika értékessége, vagy éppen a nosztalgia és az idő transzcendálása. Míg a klasszikus funkciója azt a logikát követné, hogy felszabadítja a gondolkodást, a klasszikus jelentése korlátozni látszik ezt a nyitottságot. *Funkció* és *lényeg* ugyanakkor egyazon dolog két aspektusa, így tehát két lehetőség is, amelyet fel lehet tární és alkalmazni lehet.

Arendt válasza arra, hogy miért válasszuk a klasszikust, azon az élményen alapszik, hogy a hagyomány elért a végéhez, miközben mind a kezdet, mind a vég a hagyomány legélénkebb, legmarkánsabb pontja (Arendt, 1961: 18.). A hagyomány végén az emberek a „tanácstalanság” állapotában találják magukat (uo.). Ezt szoktuk napjainkban válságnak hívni. Nehéz fogalmilag megragadni, hogy mi is pontosan, de mindig magában foglal törést vagy szakadást, és a „tanácstalanság” érzését együttesen a jelentések és válaszok elveszésével; törekenységet a – nem szándékolt és néha katasztrofális – változások áradásával szemben, valamint az otthonosság elvesztését a kultúrában, vagy talán még inkább az otthon elvesztését a kultúrában.

A válság talán a legerősebb erő, ami az embereket új válaszok és jelentések felé hajtja. Funkciója is világos a klasszikussal összefüggésben (és ez persze igaz lehet bármiféle múltra is): a visszatérést ösztönzi hozzá. Olyan visszatérést, ami valójában nem szó szerinti visszatérés; a klasszikus alapú politikaelmélet-alkotás – mint ahogyan Arendt példáján látható – nem „archeológia, élettelen maradványok kiásása, hanem a reflexió és a belátás egyfajta módja” (Wolin, 1977: 96.). Vagyis a klasszikus funkciója nem a gondolkodás archeológiája, történelem a történelem kedvéért, hanem a jelen megértése a múltra irányuló reflexiók segítségével, és végeredményben újragondolása és újrafogalmazása azoknak a problémáknak, amelyekkel találkozunk.

A neoklasszikus elméletírás értéke abban a tényben lefelé, hogy az elméletalkotók megalkothatják – kiválogathatják, újraírhatják és újraértelmezhetik – a „múltat” azzal a céllal, hogy a jelen problémák újragondolására alkalmazhatóvá tegyék. Például a klasszikus a XX. századi művészetben alkalmas volt arra, hogy eljuttassa a tabula rasa szerepét: „olyan fehér lap [volt], amelyen a modernnek az általuk visszahódított szabadsággal új szavakkal, új építészettel és új tapasztalatokkal kísérletezhettek”, amellyel egyúttal elutasíthatták „a történeti normák bénító tömegét, de ami egyben a ‘klasszikus’ mint szükségszerű kiindulópont újramegerősítését is jelentette (semmi sem írható le üres lap híján)”, következőképpen a klasszikus „nem [...] korlát, hanem katalizáló” (Settis, 2006: 26–27.)

A klasszikus tehát feladattal bírhat a kulturális megújulásban és az intellektuális kísérletezés terepe lehet. Tabula rasaként megfogalmazva viszont magában hordoz egy ellentmondást. Egyrésztől üres lapként teret nyújt a szabad gondolkodáshoz, anélkül, hogy bármi bele lenne írva abba a térbe, ugyanakkor a másik oldalon, mint lényeg vagy olyasmi, aminek már eleve van kulturális jelentése, nem teljesen üres (metaforikusan szólva, mégsem teljesen üres lap). Ugyanakkor, amit Settis állít a fentebbi élelésű megjegyzésében, az az, hogy annak érdekében, hogy egyáltalán bármit le tudjunk írni, kell egy lap maga. Gadamerhez hasonlóan, aki azt mondja, hogy „[e]gyetlen szó sem az utolsó szó, ahogyan nincs első szó sem,” és hogy mi magunk is állandó konverzációban vagyunk (Gadamer, 1989a: 95), a klasszikus a beszélgetés ré-

szét alkotja, noha a beszélgetés célja – és témája – nem a klasszikus maga, hanem a jelen és a jövő. Más szavakkal szólva, a klasszikusra szükség van ahhoz, hogy gondolkodni tudjunk a jelenben és hogy a gondolkodás számára új szférákat nyithassunk meg.

A klasszikushoz csak akkor lehet visszatérni, ha létezik a törés a múlt – a klasszikus távoli múltja – és a jelen között. Ebben az esetben nem a történelem, hanem a különbség az, ami számít; nem a jelentések, amelyek a hagyomány töretlenségével érnek a jelenbe, hanem a két időbeli pozíció egységének a hiánya. Settis szerint az egység hiány és a különbség értékelése kimondottan a(z európai) modern/kortárs klasszikuseszmény sajátossága (vö. Settis, 2006: 91–99). Minden egyes „visszatérés” – vagyis a klasszikus minden megjelenése – megismétli a rómaiaknak a görögökhöz fűződő régi attitűdjét (vö. Meier, 2012: 7.), de a klasszikus eszméje az „újjászületés(eke)t” is magában foglalja (Settis, 2006), amivel így megtöri a régi múltfelfogást is, ahol egy entitás élete mindig elért annak végéhez. A „moderneknak” számára a klasszikust lehetséges újjászületésként felfogni. Ez a ciklus a születés–élet–halál–születés szekvencia szerint alakul, ahol a „halál” nem örök, hanem csak hosszú időt fog át. Mindez, a különbség markáns érzetével együtt „idegen” elemeknek a kultúrába történő beépítését teszi lehetővé (Settis, 2006).

A klasszikushoz való visszatérés együtt jár a státuszának a megerősödésével; nem egyszerűen újraépítik azt, hanem mivel gyakorlatilag „új” elemről van szó, az a kortárs eszmék új házának a része lesz. A reneszánsz művészet néhány vonása megvilágíthatja és elmélyítheti tudásunkat a klasszikusnak a gondolkodásban játszott szerepéről. Rafaellót hozom példának, hogy megmutassam, hogyan működik a múlt – a klasszikus – mint új, és hogy a múlt nem kizárólagos a klasszikus működésmódjában. Érdemes megjegyezni, hogy ebben a fogalmi elemzésben három intellektuális réteg fűződik össze egymással: a művészettörténészek által használt nyelv; a Raffaello által ismert (művészi és elméleti) művek; valamint Raffaello saját nem diszkurzív művei maguk (vö. Whistler et al., 2017).

Raffaello reneszánsz festőként jelentősen támaszkodott a klasszikus művészetre, és próbálta beépíteni saját gyakorlatába. Elsősorban a grafikai fontosság, mert a műalkotás létrejöttének kísérleti változatait jelentik (vö. Whistler–Thomas, 2017). A művek világossá teszik, hogy Raffaellohoz kétfajta úton ért el a klasszikus művészet: műalkotásokon (elsősorban szobrokon), valamint a kortársai által feldolgozott klasszikus alkotásokon keresztül. Másként szólva, a klasszikus tiszta és közvetített formában ért el hozzá, ami nemcsak a reneszánszra, hanem a neoklasszikus gyakorlatok bármelyikére érvényes.

Az első kérdés az, mi történik akkor, ha valaki közvetlenül találkozik a klasszikus művészettel. A klasszikus újrarájzolása lehetne egyszerű másolás vagy ismétlés, vagy „színtiszta imitáció”, de ami Raffaello munkafolyamatában történik, az inkább „fordítás” vagy „versengő átírás” (Thomas, 2017b: 176.

kat. 73; 177. kat. 74.). Kétségtelen, hogy Raffaello „mindig rendkívüli módon nyitott volt a kreatív eszmékre” (Thomas, 2017b: 95. kat. 16.), és választása lehetett idioszinkretikus is, nem pedig valamilyen univerzális gyakorlat eredménye. A klasszikusra alapozó modern perspektívából szemlélve azonban a „kreatív eszmék” iránti nyitottság sem nem idioszinkrázia, sem nem univerzális attitűd, hanem olyan választás eredménye, amely kifejezetten jellemző itt. Ezzel a választással Raffaello változatos módokon épített kapcsolatot az ókori művészettel, ami figyelemre méltó intellektuális technikákra vet fényt.

Raffaello esetében a klasszikus nem sima másolás tárgya, és mindig magában foglalja az értelmezés mozzanatát. Nem minden esetben egymagában direktén érkezik, hanem sokszor más művészek „formanyelvén” keresztül, ami már létezik előzetesen. Más szavakkal, a művészet megújítása az antikon keresztül egyszerre nyugszik már eleve létező diskurzusokon és a klasszikussal való közvetlen találkozáson. Ahogyan azt Arendtnál is láthattuk, e diskurzus nemcsak a távoli múlttal (az eredettel, az antikkkal, a klasszikussal) való beszélgetést foglalja magában, hanem más időkben élt más emberekkel is zajlik, ideértve a kortársakat is. A klasszikus nem zár ki más beszélgetéseket; ugyanis a jelenről szól, nem a múlttól és a múltért.

Abban az esetben, ha már elmerültünk egy folyó diskurzusban, két lehetőségünk van, akárcsak Raffaellónak: olyan nyelvet használunk, amelyet egy korábbi mester már felfedezett, és valószínűleg „a követők alávett helyzetébe” kerülünk, vagy, noha használjuk ezt a szótárt, de „az innovációkat [...] céljainkhoz idomítjuk és adaptáljuk” (Thomas, 2017b: 95. kat. 16.). A művészettörténészek által használt megfogalmazások az innováció vegyes természetére vetnek fényt. Noha az innovációnak valami teljesen újnak a felfedezését kellene jelentenie, sok esetben az nem más, mint valaminek saját céljainkhoz történő „asszimilálása”, és végeredményben „adaptáció”. Ez azonban mégsem meglepő, ha az elmélet „beszélgetés” vagy diskurzus, amely számtalanszor számtalan különféle módon és tónussal megszakadt, majd újraindult.

Raffaello grafikáiból látható, hogy a klasszikus nem az eredeti szimpla másolása, és hogy mind a tudás, mind az értelmezés akarását magában foglalja. Ezek elrendezhetőek egymást követő mozzanatokként is: megértés, értelmezés, invenció. Úgy tűnik, általánosan igaz, hogy a klasszikus egyszerre lehet a megértés tárgya, valamint történelmileg vagy kulturálisan eltérő eszmék és gondolatok megértésének az eszköze. A megértés tárgyaként a klasszikus értelmezést kényszeríti ki, és ez különösen így van, amikor valami újnak a szándékos kitalálása a cél. Az értelmezés nem egyszerű leírás, hanem a jelentés többletét hordozza magában, és annak a folyamatnak a része, amelyben az eszméket az aktuális (gyakorta idioszinkretikus) gondolatokhoz „asszimiláljuk”.

Az invenció megértését illetően kellemes helyzetben vagyunk, mivel a harmadik, antik nyelvi réteg – a Raffaello által ismert források – szintén bevon-

hatóak az elemzésbe (Thomas, 2017a: 48–49). Vitruvius, az építészet alapelveiről írva az elméleti gyakorlatok két típusát különíti el: a reflexiót és az invenciót. „A gondolkodás [reflexió] gondos törekvés egy cél megvalósítására, tele szorgalommal, éber figyelemmel és gyönyörűséggel. A lelemény [invenció] a homályos kérdések magyarázata, s az eleven szellem által feltalált újítások kifejtése.” (Vitruvius I/II.2., 1988: 36.). Noha Vitruvius szembeállítja őket egymással, Raffaello művészi gyakorlata feltárja azt, amiben mégis közösek: mindkettőben benne van a kreativitás eltörölhetetlen mozzanata. A reflexió talán közelebb áll az egyszerű ismétléshez, míg az invenció ötleteken alapuló gyakorlat, ami eredeti dolgokat hoz létre. Noha a reflexió eltörölhetetlenül kairitikus természetű abból a szempontból, hogy túllép az egyszerű technikai – vagy módszertani – tudáson, az invenció a kreatitásnak olyan kivételes mozzanatát foglalja magában, amely nem redukálható semmi más, már korábban is létezőre. A reflexió a művészi gyakorlat szükségszerű része, de csak az invenció látószögében válhat világossá, hogy mi a különbség a technikai tudás (*tekhné*) és a művészet (*ars*) között. Az utóbbi, általánosan, minden olyan gondolat, amely invenciót igényel és aminek megvan a maga egyedi közönsége.

A reflexió és az innováció, és talán a *tekhné* és az *ars* is, közel látszik állni ahhoz az Arendt-féle módszertani felfogáshoz, amely a múltat össze akarja kötni a jövővel – vagy a jövőt a múlttal a gondolkodás „kritikai” és „kísérleti” gyakorlatában. A politika klasszikuson keresztül való teoretizálásakor először is reflexióra van szükségünk, a klasszikus egyfajta megértésére, és majd ezután kezdhethetjük el szándékaink szerint értelmezni azt. A reflexió is tartalmazza az invenció mozzanatát, mivel ahhoz, hogy a klasszikust összhangba hozzassuk aktuális elméleti céljainkkal, újra kell gondolni a múltat. A tiszta invencióval ellentétben a reflexió inkább technikai vagy módszertani karakterű; szorgalommal teli gondos törekvés, ami segít megtisztítani a gondolkodás számára a terepet, valamint új fogalmakat, gondolatokat találni. Az invenció és az arendti kísérletezés, Vitruvius szavaival szólva, „homályos kérdések magyarázata, s az eleven szellem által feltalált újítások kifejtése”, ami olyan korábbi gyakorlatokon alapszik, amelyek magukba foglalták és már megemésztették a klasszikust.

A KLASSZIKUS JELENTÉSE

A klasszikus bizonyos mértékig üres, és segít jelenbeli problémák újragondolásában. A korlátozott üresség mellett van ennek az elméletalkotási praxisnak egy olyan aspektusa is, amelyben a jelentések nemcsak sporadikusan fordulnak elő. Más megfogalmazásban, kell lennie valamilyen okának, hogy az emberek a távoli – és folytonossághiányos – múltból kiválasztanak valamit. Két

jelentésfajtát lehet elkülöníteni: a klasszikuson belüli jelentéses elemeket, és a klasszikus mint olyan – mintegy lényegi, átható – jelentéseit.

Kétségtelenül jellemző a klasszikusra, hogy klasszifikációt is átfog, noha abban az értelemben, ahogyan mi itt használjuk, nem egyenlő a kánonnal (a jelentésrétegekhez lásd Settis, 2006). De az határozottan igaz, hogy azok a mozzanatok, amelyek klasszikusként funkcionálnak, szelekció eredményei. Szelekció akkor lehetséges, ha létezik az elemeknek egy olyan tárháza, amelyből válogatni lehet. A tárház elemei közé tartozhatnak értékek, mint a szabadság, a politikai élet; vagy problémák, mint egység vagy pluralitás; szakértői/ elit és állampolgári tudás. A tárház nyitott új jelentések feltárása, valójában teremtése felé.

A tárház elemei mellett ott a másik kérdés, hogy találhatunk-e valami jóval esszenciálisabb jelentést is a klasszikusban, és ha igen, mi lehet ennek az esszencializmusnak a következménye. A klasszikus alapú gondolkodás klasszikusa különféle jellemzőket képes átfogni, amelyek az elméletalkotás számára vonzóvá, egy elbukott elméletalkotás következményeit viszont még erőteljesebbé teszik. Ahogyan korábban látható volt, a klasszikus elősegítheti az új eszmék felé történő nyitást. De van két további belső minőség, amely vonzó lehet – vagy volt – a klasszikus kor utáni gondolkodás számára. Az első, hogy a klasszikushoz való visszanyúlás olyan gyakorlat, amely valamilyen nosztalgikus okból történik. Ez is kétarcú: néha jó, mert a nosztalgia fenn tudja tartani azokat az értékeket, amelyek egy jövőbeli cselekvés számára lehetnek fontosak, olyan időkben, amikor ennek a cselekvésnek a tényleges lehetősége elveszett. De rossz is lehet, mert leértékeli a jelent – és maga a nosztalgikus gondolkodás lesz az, ami távol tartja az embereket a cselekvéstől. A második, hogy a klasszikus általános funkciójához képest (új eszmék feltárása) a klasszikus alkalmazható a már meglévő értékek támogatására is. Utóbbi szintén kétarcú, mert Mill érve a megrögzült eszmékről itt is érvényes: az értékek megerősítése azt is jelentheti, hogy rá vannak kényszerítve az emberekre. De a klasszikus másfajta szerepet is játszhat itt, olyasmit, amely az otthon és az otthonosság érzetét nyújtja. Egyszerűen szólva, a klasszikus olyan eszmei összességként működik, amelynek elemeit azért választották ki, hogy új eszméket fedezzenek fel vele, eltávolítsák magukat a jelentől vagy bizonyos válogatott értékeket erősítsenek meg a segítségével.

Ha ezek a klasszikus sajátosságainak tekinthetőek, akkor az is igaz, hogy nem kizárólagosan csak azéi. Bizonyos dolgok viszont jóval tisztábban látszanak a klasszikuson keresztül. Vagy ahogyan Arendt megjegyzi a politikai és a klasszikus Görögország kapcsán, a klasszikus a politikai rendkívül intenzív kifejeződésének a helye. Mutatis mutandis, azt is mondhatjuk, hogy vannak olyan eszmék vagy gyakorlatok, amelyek a klasszikusnak tekintett gondolkodásban fejeződnek ki rendkívül intenzíven. Hadd fejtsem ki a következőkben az említett kettőt ezek közül; két olyan történeti eredetű példát, amely az an-

antikvitásból jön és az antikvitásra utal vissza. Először, a rómaiak nosztalgiáját a klasszikus görögség iránt; másodsor pedig azt a görög és római klasszicizációs és transzshistorizáló gyakorlatot, amely a halállal és a feledéssel próbált szembenemenni.

A nosztalgia a klasszikus egyik kulcsjelentésének tűnik. A klasszikus története a klasszikuson belül kezdődik; noha nem fogalmilag, de már a görögök és a rómaiak szemében is létezett már egy „klasszikus korszak” (Settis, 2006: 67). Önkonstrukciók és kulturális identitások alakultak eme magkorszakok körül, amelyek nosztalgikus érzelmekre alapozva jöttek létre (Settis, 2006: 70–71.). Az a tény, hogy mind az ötödik század utáni görögök, mind a rómaiak identitásuk egy részét a múltbéli „klasszikus görögségre” építették, azt sugallja, hogy ennek a klasszicizmusnak az érzelmi alapja egyfajta veszteségérzet volt – és valószínűleg fájdalom és gyász is. A klasszikus nosztalgia forrása volt, és olyan mód, amellyel a jelent el lehetett utasítani. Gondolkodhatunk ennek a helyzethez kötött természetéről, de általános meglátásokat meg lehet fogalmazni. A jelent vissza lehet utasítani azért, mert elvesztette legitim alapjait, amely okot mi, modernnek, a „válság” kifejezéssel szoktunk jelölni: töréspont az időben és végső soron felbomlás. A jelen el tudja veszíteni erkölcsi alapjait azok szemében, akik korszakuk alkotói. A negyedik és harmadik századi görögök számára ennek a klasszicizmusnak a forrása az volt, hogy e közösségek, különösen pedig Athén, az ötödik század végére már elvesztette önigazgatási szabadságát (Settis, 2006: 71.). Ha ez a helyzet, akkor ez volt a kezdő pont az ismétlődések hosszú történetében, amely szerint a szabadság a lényegi görög érték és hogy a klasszikusnak ez az igazi fundamentuma.

A jelenben elvesztett szabadság az „ösi” múlt klasszicizálásában lel visszhangra. A veszteség felett érzett fájdalom majdhogynem teljesen képes eltörölni a jelen jelentőségét. E veszteség, hasonlóan más veszteségekhez, maga is gyász, és valamennyire különös módon a veszteség egész kontextusának az eltörléséhez vezet, nemcsak a veszteség törléséhez. Az embereknek nincs többé hatalmuk a jelen felett, ezért törlik a jelent mint értéket, és visszatérnek egy korábbi fázisba, ami úgy tűnik, hogy örök értékek birodalma, és amelyhez közösségeként hozzá tudják kötni magukat.

A nosztalgia, amely végül is létrehoz egyfajta múltat, egyszerre támogat elvesztett értékeket és feltételeket, és vonja el azoktól az embereket. Noha a klasszikus ebben az esetben nem, vagy csak részben működik innovatív esz-közként, az érték, amit magában foglal, mégis érvényes és fontos. Végső soron a klasszikus mint nosztalgikus érzés intellektuális támogatást és vigaszt képes nyújtani nehéz időkben élő emberek számára. Ez pedig megélt tapasztalaton alapuló filozófia, annak ellenére is, hogy cselekvéstől és valóságos élettől elvonó alapokon nyugszik. Habár a kortárs (politikai) filozófia tudomány, nem pedig életmód, talán megtehetjük, hogy értékeljük azokat a múltbéli, filozófi-

ai tapasztalatokat, amelyek az emberi életben markáns és támogató szerepet tudtak játszani.

A másik kulcsjelentés a klasszikusnak azon a képességen alapul, amellyel a sporadikus, véletlenszerű és hamar elillanó szavak és tettek képesek stabilabb és erősebb státuszt nyerni. Plutarkhosznak a Parthenonról írott szövegrésze kifejez valamit ebből a képességből (itt bizonyos esztétikai tulajdonságokon keresztül), amelyek képesek az evilági hanyatlás és halál elől elillanni: „Szépségük, már születésükkor, mintha régi lett volna, de üde bájuk olyan friss ma is, mintha nemrég épültek volna. Az örök fiatalság frissesége sugárzik róluk, s az idő múlásával dacolva érintetlenül őrzik szépségüket, mintha mindig fiatal szellem és soha meg nem öregedő lélek lakoznék bennük.” (Plutarkhosz, 2005: 310.). Mindez végső soron a klasszikus tiszta kifejezése, amely a létező dolgok bizonyos formáit – valójában ember alkotta dolgokat – az idő kontextusába helyezi, de a következő lépésben ki is emeli azokat onnan. A görög tragédiákhoz hasonlatosan az emberi törekénységet az istenek örök létének háttere előtt láttatja. Mindez azt jelenti, hogy a világ ember alkotta elemei az örökkévalósághoz közelebb állókká transzformálhatók. Ami az örökkévalósággal élesen szemben áll, az idő, amely telítve van cselekvésekkel. És szavakkal, amelyek még illékonyabbak.

Mindazonáltal éppen ez volt a retorika tárgya (közéleti diskurzus a poliszban és a polisz előtt), amelynek a végeredménye lett maga a Parthenon. A retorika a szavakban rejlő hatalmat aknázza ki, pont azért, hogy megálljt szabjon teljes eltűnésüknek. A másik diskurzusforma, amely képes feltartóztatni az emberi alkotások pusztulását, a történelem. Arendt írja, hogy „A szavak, a tettek és az események – vagyis azok a dolgok, amelyek kizárólag az ember által léteznek – Hérodotosz óta a történetírás tárgyává váltak. Az ember alkotott dolgok közül ezek a leghiábabelőbbek.” (Arendt, 1995: 52.; 1961: 44.). Az emberi tevékenységek közül a beszéd és a cselekvés akarása rendkívül intenzív formában vannak jelen a politikában. Talán a politika az, amelyik a leginkább „hiábabelő” az „ember alkotott dolgok” közül, abban az értelemben, hogy konstituáló mozzanataik – megtörténve, de el is tűnve az emberek között – rendkívüli módon rövid életűek. A leghasztalanabb dolgok az emberek között történnek meg, az általuk létrehozott világban, a poliszban, a politikában.

Arendti értelemben a cselekvések jelentésvesztését megállító eszköz azokban a szavakban rejlik, amelyek emlékezetet hoznak létre és hagynak hátra. „Az emberi tettek, hacsak nem őrzik meg őket az emlékezet, a leghiábabelőbb és legmulandóbb dolgok a világon; nem élnek túl magát a cselekvést és önmagukban sohasem törekedhetnek arra az állandóságra, amellyel még a készítőjük életén túl megmaradó közönséges használati tárgyak is rendelkeznek, nem beszélve az évszázadok távolából hozzánk szóló műalkotásokról.” (Arendt, 1995: 94., 1961: 84.). A művészet, mind Arendt, mind Plutarkhosz felfogásában,

képes megragadni az örökkévalóságot. A Parthenon, legalábbis egy olyan római számára, mint Plutarkhosz, olyan objektum, amely megragadja a szépséget az örökkévalóság valamilyen érzetével, és vélhetően azért, mert látható, hogy a Parthenonban politikai emberek közösségének az emlékezet létrehozására irányuló rendkívüli akarata testesül meg. Lényegében tragikus küzdelem a jelentés, az értékek elvesztésével szemben, amely azon a meggyőződésen alapul, hogy idővel minden elpusztul. Veszteség, amelyet az istenek szabnak az emberekre, de a politikai emberek azon törekvésével együtt, hogy az emberi törekvényt kibékítsék a természettel, amely kívül esik akaratukon és képességeiken (a kibékítéshez Arendt, 1961: 42–43.).

Kell lennie a bizonytalanságban olyan mozzanatoknak, amelyek stabilak és az otthonosság érzetét nyújtják azok számára, akik egy törekény világ beszélői és cselekvői. A görögök fel akarták tartóztatni az időt és meg akarták állítani a felbomlást, hogy a bizonytalanság állapotában biztos pontokat hozhassanak létre, hogy végeredményben az istenihez is elérjenek, és hogy olyan személyes és közösségi otthon hozzanak létre, ahol az emberek otthon érezhetik magukat. A rómaiak, legalábbis ahogyan azt Plutarkhosz szövege sugallja, otthonra igyekeztek lenni a görögök építette házban, mind az otthonosság, mind az örökkévalóság elérése szempontjából. Az érzelem, amelyet kifejeztek, később klasszikusként vált megfogalmazhatóvá.

Az örök frissesség, és így az örökkévalóság nem történeti dolog, mivel az emberi cselekvések konvulzív halmazán kívül esik, nem is beszélve a szavak és a nyilvános diskurzus még konvulzívabb birodalmáról. A jelen múltja ez, vagy olyan múlt, amely távoli ugyan, de az élők világához kapcsolódik. Akárhogyan is van megfogalmazva, ha az „örök frissesség” olyan meggyőződés, amely a távoliban és régebbiben az otthonosabbat és magasabbrangút látja, akkor az mindenképpen sajátos viszonyt jelent a múlttal – vagy inkább egyfajta múlttal. A klasszikus segítségével a *távolságból otthonosság* lesz, a *múltból pedig megalapozás*.

A klasszikus két aspektusa, a nosztalgia és az otthonosság két olyan mozzanat, amelyek rendkívül erőteljesek. Mindkettőnek van pozitív értéke, különösen nehéz időkben élő emberek számára. Egyrészt, a klasszikus képes vigaszt nyújtani az embereknek, és megerősíthet – vagy megőrizhet – értékeket a jövő számára; másrészről az otthonosság és a stabilitás érzését képes nyújtani. Mindkét aspektus használható bizonyos állapotok megvédésre és megőrzésére, és úgy tűnik, hogy van egy közös jelentésük is, noha kissé elmosódó a háttérben, a társadalom vagy közösség. A klasszikus érzelmi aspektusait jelentik a nosztalgia és az otthonosság, bár a társadalomra/közösségre való utalás episztémikus karakterű. Az intellektuális karaktere mellett úgy tűnik, hogy érzelmeket is magában foglal, amelyek bár alapvetően nem diszkurzív karakterűek, és kevésbé a gondolkodás felszabadításáról szólnak, mint inkább meg-

erősítenek bizonyos értékeket és kondíciókat. Itt ebben az esetben tehát a klasszikus leginkább olyan intellektuális forrás, amellyel a társadalmi, politikai megalapozás témája ragadható meg, mind a racionális diskurzus, mind az érzelmek nyelvén.

KORLÁTOZÁSOK

Funkcióként értelmezve, a klasszikussal új eszméket dolgozhatunk ki, vagyis ebben az esetben a fő funkciója az invenció. Úgy értelmezve, hogy a klasszikus bizonyos karakteres jelentéseket foglal magában, egy sor érték megerősítésére használható. Az utóbbi esetben a klasszikus affirmatív karakterű. Ezen a módon használva közösségi karakterűnek tűnő értékeket erősíthetünk meg. Kétségtelen, hogy más eszmék is használhatóak lennének az elméletalkotás során, a klasszikus (konstrukciójában) már meglévő korlátozások mellett (hiszen az mégiscsak elemek tárházát jelenti). Episztemológiai szempontból tekintve a klasszikus gyakorlatként értve nyitott, jelentésként felfogva zárt. A klasszikus alapú politikai elméletalkotás számára, amely mindkét értelmet elfogadja és használja, a klasszikus az új horizontok felnyitásának a terepe, nem csak abban az értelemben, hogy segít bennünket abban, hogy megtárgyalhassunk és feltárhassunk új eszméket – a megfelelő mértékű különbségnek köszönhetően. (Megfelelő mértékűnek, vagyis, elég távolinak kell lennie ahhoz, hogy képes legyen új víziót nyújtani, de mégsem annyira távolinak, hogy a különbség történelmi érdekességgé változzon át.) De abban az értelemben is, hogy az elméletalkotás – mint gyakorlat – mindig a gondolkodó választásán alapul, így tehát a klasszikus nem képes úgy funkcionálni, hogy közben másfajta gondolkodásmódokat eleve kizárjon. A neoklasszikus elméletírás más teóriákat is használhat, nemcsak a klasszikust.

Érdeemes hangsúlyozni, hogy a klasszikus két aspektusa, a funkció és a jelentés, mint invenciózus és mint affirmatív gondolkodásmódok, *ugyanazon* dolog két intellektuális értelemben szétválasztott aspektusai. Mindkettőt lehet használni az elméletírásban, szétválasztva, de akár összekapcsolva is. Szétválasztva, tehát egyetlen vonásra reflektálva, csak egyetlen vonást használva, vagy pedig összekapcsolva, amikor is mindkettőt használjuk. Habár az invenció és az afirmáció egymást kizáró ellentétpárnak látszik, értelmezésem szerint ezeket érdemes inkább úgy felfogni, hogy azok két nem szükségszerűen kizáró, csak szimplán ellentétes aspektusok. Hadd magyarázzam meg ezt Arendt politikafelfogásához visszatérve, valamelyest megvilágítva azt is.

A politika ógörög tapasztalata fontos, mert, Arendtre hivatkozva, ez volt az egyik olyan kivételes történelmi pillanat, ahol a politika értelme képes volt a maga teljességében megmutatkozni (Arendt 2005: 119. és 2002: 59.). Ha a görög tapasztalat, amely a politika alapja, klasszikusnak nevezhető, akkor ebből az

elképzelésből ki kellene zárni azt, hogy ez a klasszikus, metaforikusan szólva, márványba van vésve. Azért, mert egy példakép képes volna saját magát ráerőltetni a gondolkodókra, azokra, akik – egyáltalán nem véletlenül – a potenciális példaképhez fordultak, de nem azért, mert ideálokat akartak kergetni, hanem mert új jelentéseket kerestek. Azt feltételezem, hogy ez utóbbi volt Arendt eredeti szándéka is; a politika új vízióját adni, ahelyett, hogy fölöttünk magasodó eszmékből vezetnék le további eszméket. A klasszikus politikai fogalmak, eszmék, intézmények és gyakorlatok olyan módon működnek, hogy képesek teret adni a szellemi szabadságnak, valamint képesek új eszmék számára kútként funkcionálni, vagy még inkább, forrásvízzé válni, ahonnan méríteni lehet.

Miközben egy eszmény képes lehet magát kiterjeszteni a gondolkodókra és cselekvőkre, és korlátozni azt a képességüket, hogy új lehetőségeket tárjanak fel, a politika kivételessége azt sugallja, hogy az is hasonlóan működhet. Másként fogalmazva, Arendt a politikait olyan történeti ritkaságként ragadja meg, amely az ógörög örökséget is kivételessé formázza. Továbbra is megmarad a kérdés, hogy vajon a görögök, az úgynevezett klasszikusok, eszményképek-e vagy csupán csak az eszmék forrásvidékei. A korábban otthonosság és nosztalgia értelemben megragadott klasszikus, amely bizonyos értékek támogatója, inkább egyfajta korlátozott ideál a politikai esetében is. Mivel ezek a jelentések (otthonosság és nosztalgia) úgy tűnik, hogy egyfajta társadalmiság jelentésre is utalnak, összeköthetőek a politikai eszméjével. Vagy más látószögéből tekintve, noha néhány érzelmileg meghatározott jelentés korlátozóan működhet, de a politikai megragadásának új módját is felmutathatja. Mindazonáltal ezekben a konceptualizációkban mégiscsak megmarad valamiféle érzelmi mozzanat, ami az érvelést még hatásosabbá teheti, de egyúttal az értelmezések jövőbeli lehetőségeit is korlátozhatja – mivel arra tendál, hogy érzelmi alapon zárja le a horizontot.

Mindezek azt sugallják, hogy mintha volna valami autoriter a klasszikusban, ha nem is a lényegét, de a tendenciáját illetően. Mindezt nem zárhatjuk ki eleve, és senki sem lehet képes megóvni a szöveget nemcsak a sima félreolvasástól, hanem a rosszhiszemű használatától sem. Ámbár akad néhány módszerjellegű korlátozás, amely megóvhatja a szabadság totális elpusztításától a klasszikust – amely szabadságot a klasszikus birtokolni látszik. Settis javaslata alapján a klasszikus lehetősége az, hogy az mindig képes – vagy képes kellene legyen – arra, hogy hibriddé váljon, mivel egy sor különbséget olvasztott magába az idők folyamán, a „ciklikus visszatérések” során, amely napjainkban is zajlik. Vagyis mind a klasszikus forrásai, mind pedig eredményei természetük szerint hibridek. Ha a klasszikus olyan konceptualizációjára alapozzuk az elméletünket, amely számba veszi saját különböző jelentéseit, akkor olyan fogalmi, elméleti eszközt használunk, amely alkalmassá tesz bennünket olyan elméletek felfedezésére, amelyek nyitottak abban az értelemben, hogy

kiegészíthetőek, módosíthatóak vagy kritikailag visszautasíthatóak – ugyanazzal az eszközzel. A klasszikus nem nyújt semmit sem illetően egységes víziót, ideértve a politikait is. A forrásai plurálisak, amelyek fogalmilag kevésbé megalapozások, mint – valamelyest metaforikus kifejezéssel élve – a gondolkodás forrásvizei.

Eme elméletalkotási módnak a lehetősége éppen abban áll, hogy kibővíthető a politikai jelentéstartománya a számunkra fontos, de a klasszikus anyagban megbúvó lehetőségalmazon belül, annak segítségével. De ez mindig nyitott kell maradjon a további teoretizáció felé. A klasszikusban való gondolkodás lehetősége az, hogy azt minduntalan úgy kell megformálni – éppen a jövőbeni teoretizáció/cselekvés érdekében –, hogy lehetővé tehesse a gondolkodási szabadságot. A klasszikus alapú politikai gondolkodásnak az is tehát a feladata, hogy a gondolkodás lehetőségeit fenntartsa. A klasszikust a gondolkodás forrásvizeként szükséges időről időre megteremteni, különben jelentőségét és értelmét veszti.

IRODALOM

- Arendt, Hannah (1961): *Between Past and Future: Six Exercises in Political Thought*. New York, Viking Press.
- Arendt, Hannah (1995): *Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén*. Fordította Módos Magdolna. Budapest, Osiris.
- Arendt, Hannah (2002): *A sivatag és az oázisok*. Fordította Mesés Péter és Pató Attila. Budapest, Gond Cura–Palatinus.
- Arendt, Hannah (2005): *The Promise of Politics*. Szerkesztette és bevezetővel ellátta Jerome Kohn. New York, Schocken.
- Gadamer, Hans-Georg (1989a): Letter to Dallmayr. Fordította Richard Palmer és Diane Michelfelder. In Diane Michelfelder–Richard Palmer (szerk.): *Dialogue and Deconstruction*. Albany, State University of New York, 93–101.
- Gadamer, Hans-Georg (1989b): Destruktion and Deconstruction. Fordította Geoff Waite és Richard Palmer. In: Diane Michelfelder–Richard Palmer (szerk.): *Dialogue and Deconstruction*. Albany, State University of New York, 103–113.
- Hansen, Mogens Herman (2005): *The Tradition of Ancient Greek Democracy and its Importance for Modern Democracy*. Koppenhága, The Royal Danish Academy of Sciences and Letters.
- Horváth Szilvia (2015): *Demokrácia és politikai közösség*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem.
- Illés Gábor (2015): Thuküdidész és a politikai realizmus. *Politikatudományi Szemle*, XXIV. évfolyam, 1. szám, 111–131.
- Illés Gábor (2016): Thuküdidész: A személyiség hatása a politikai vezetésre. In Szűcs Zoltán Gábor–Gyulai Attila (szerk.): *A hatalom kódében: Bevezetés a realista politikaelméletbe*. Budapest, L'Harmattan, 172–185.
- Meier, Christian (2012): *A Culture of Freedom: Ancient Greece and the Origins of Europe*. New York–Oxford, Oxford University Press.

- Mill, John Stuart (2003): *On Liberty*. Szerkesztette David Bromwich és George Kateb. New Haven–London, Yale University Press.
- Mouffe, Chantal (1993): *The Return of the Political*. Verso.
- Murray, Oswyn (2001): Gnosis and tradition. In: J. P. Arnason–P. Murphy (eds.): *Agon, Logos, Polis: The Greek Achievement and its Aftermath*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag.
- Ober, Josiah (2017): *Demopolis: Democracy Before Liberalism in Theory and Practice*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Ottmann, Henning (2006): Platon, Aristoteles und die neoklassische politische Philosophie der Gegenwart. *Information Philosophie*, Vol. 4, Letöltve: <http://www.information-philosophie.de/?a=1&t=229&n=2&y=1&c=2#>, 2020. június 10. <https://doi.org/10.5771/9783748902454-6>
- Ottmann, Henning (2010): Neoklassische politische Philosophie (Arendt, Voegelin, Strauss). In: Ottmann Henning: *Geschichte des politischen Denkens: Band 4. Das 20. Jahrhundert. Teilband 1. Der Totalitarismus und seine Überwindung*. Stuttgart–Weimar, Verlag J. B. Metzler, 408–511. https://doi.org/10.1007/978-3-476-00023-1_8
- Plutarkhosz (2005): *Párhuzamos életrajzok I.* Fordította Máté Elek. Budapest, Osiris.
- Settis, Salvatore (2006): *The Future of the 'Classical'*. Cambridge, Polity Press.
- Szűcs Zoltán Gábor (2017): Túl a legitimitáson? Xenophón Anabaszisának tanulságai a kortárs realista politikaelmélet számára. *Politikatudományi Szemle*, XXVI. évfolyam, 4. szám, 108–132.
- Szűcs Zoltán Gábor (2018): Aristotle's realist regime theory. *European Journal of Political Theory*, Vol. 19, No. 2, 228–249. <https://doi.org/10.1177/1474885118806087>
- Tessitore, Aristide (szerk.) (2002): *Aristotle and Modern Politics: The Persistence of Political Philosophy*. Notre Dame, University of Notre Dame Press.
- Thomas, Ben (2017a): Raphael and the Idea of Drawing. In Whistler, Catherine et al. *Raphael: The Drawings*. Oxford, Ashmolean, 43–55.
- Thomas, Ben (2017b): Katalógus cikkek: 16. Study inspired by Michelangelo's David, 95. p.; 73. Ajax and Cassandra, 176. p.; 74. Studies after the antique, 177. p. In: Whistler, Catherine et al.: *Raphael: The Drawings*. Oxford, Ashmolean Museum.
- Vitruvius (1988): *Tíz könyv az építészetéről*. Fordította Gulyás Dénes. Budapest, Képzőművészeti Kiadó.
- Whistler, Catherine–Thomas, Ben (2017): Introduction: Raphael and Drawing's Eloquence. In: Whistler, Catherine et al.: *Raphael: The Drawings*. Oxford, Ashmolean Museum, 9–10.
- Whistler, Catherine et al. (2017): *Raphael: The Drawings*. Oxford, Ashmolean Museum.
- Wolin, Sheldon S. (1977): Hannah Arendt and the Ordinance of Time. *Social Research*, Vol. 44, No. 1, 91–105.

KITEKINTŐ

Árpási Botond

A politikai vezetés narratív konstrukciója. A magyarországi politikai
vezetéskutatási munkák konstruktivista olvasata

A POLITIKAI VEZETÉS NARRATÍV KONSTRUKCIÓJA

A magyarországi politikai vezetéskutatási munkák konstruktivista olvasata*

Árpási Botond
(ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet)

*A tanulmány beérkezett: 2020. január 3., opponálás: 2020. január 5. – február 19.,
véglegesítve: 2020. március 10.*

ÖSSZEFOGLALÓ

E tanulmány a hazai politikai vezetéssel foglalkozó munkákat kívánja áttekinteni egy szociálkonstruktivista politikatudományi szemléleti mód alapján. Az írás feltételez egyfajta „elektív affinitást” a konstruktivizmus interszubjektivitásra fókuszáló felfogása és a vezetés formatív erejét hangsúlyozó megközelítés között. E fogalom nem pusztán lehetővé teszi a magyarországi kutatások rendszerezését, strukturálását, de általa elméleti szinten is jobban megragadhatóvá válnak a hazai hangsúlyos irányok jellemző vonásai. Ugyanis e diskurzus sajátossága a politikai vezetés voluntarizmusát és *leadership* jellegét előtérbe helyező szemlélet egyfelől, s visszatérő konstruktivista előfeltevések megfogalmazása másfelől. Mindez egy konstruktivista olvasatban azt jelenti, hogy a társadalmi és politikai valóság nyelvi-diszkurzív alakításában a politikai vezetők kiemelt szerepet játszanak, így a jelentéssé társadalmi valóságot nagymértékben a vezetői történetek hozzák létre.

Kulcsszavak: Politikai vezetés ■ szociálkonstruktivizmus ■ történetalkotás

„He thinks good and bad aren't actually good and bad in any absolute or metaphysical sense, he believes them to be categories of our own making, social and psychological conventions which we have evolved in order to make living in groups a practical possibility.”

(Tom Stoppard: *Jumpers*)

Noha a politikai vezetéssel foglalkozó nemzetközi szakirodalomban továbbra is az esszencialista intézmény- és pozícióközpontú vizsgálatok „dominálnak” (Bennister, 2012; Bennister et al., 2015; Blondel, 1987; Helms, 2005 és 2012), azonban az utóbbi években elterjedté vált e tudományos diskurzusban a politikai vezetés szociálkonstruktivista megközelítése (Grint, 2004; Bevir, 2007; az

* Köszönettel tartozom Mándi Tibornak és Illés Gábornak a kitarító támogatásukért és a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségükért.

összegzéshez lásd: Elige, 2015). E felfogás sajátos vezetéseméleti problémaérzékelése abban ragadható meg, miszerint a politikai valóságot egy jelentésszerű valóságként értelmezi, ugyanakkor ennek a valóságnak a nyelvi-diszkurzív alakításában nem mindenki vesz részt egyenlő részben (Choi, 2007; Bevir, 2005: 22–23.) – ami felveti a politikai vezetés kérdését. Némiképp konkrétabban fogalmazva ez azt jelenti, hogy ha elfogadjuk az interszubjektivitás és egyenlőtlenesség előfeltevéseit, akkor felmerül a történetalkotás problémája: az tudniillik, hogy miként képesek a politikai vezetők történeteik révén formálni, alakítani a politikai valóságot. E megközelítésben tehát fennáll valamiféle kölcsönös vonzás vagy szimpátia értelmében vett „elektív affinitás” (*Wahlverwandtschaft*) a konstruktivizmus interszubjektivitásra fókuszáló felfogása és a vezetés formatív erejét hangsúlyozó megközelítés között.

Jelen dolgozat egyfajta *state-of-the-art review* műfaji jelleggel kívánja áttekinteni a magyarországi politikai vezetéskutatási munkákat (*rendszerelő-strukturáló* célkitűzés), azt vizsgálva, hogy az e témában készült hazai munkák miként értelmezhetők az „elektív affinitás” fogalmával kijelölt vezetéseméleti pozícióból, azaz azoknak egy konstruktivista olvasatát kívánja adni (*elméletileg újító* célkitűzés). Még pontosabban egy konkrét probléma, a politikai vezetés és történetalkotás vonatkozásában tekinti át a hazai munkákat. Egyrészt azért, mert a politikai vezetést és valóságot társadalmilag (közösen és nyilvánosan) és nyelvileg létrehozott konstrukciónak tekintő szociálkonstruktivista megközelítésben mind módszertanilag (Yanov, 2007), mind pedig elméletileg központi szerepet játszanak a narratívák (Choi, 2007) – azaz, a jelentésszerű társadalmi valóságot nagymértékben elmesélt történetek hozzák létre. Másrészt, így az „elektív affinitás” kérdése analitikusan jobban megragadható, hiszen a vezetők olyan, kiemelt fontosságú történetmesélők, akiknek a történetei széles tömegekhez eljutva formálják a követők véleményét. Harmadrészt, a kiválasztott probléma terjedelmileg is lehatárolja az írást.

A tanulmány három, a hazai tudományos diskurzusban az elmúlt években hangsúlyos és jelentős kutatási iránnyá vált területet vizsgál. Az egyik ilyen területet a politikai vezetés demokráciameleti összefüggései jelentik (Körösi, 2003, 2007 és 2016; Pakulski–Körösi, 2013; Metz, 2017b; Szántó, 2018; Árpási, 2018). A kutatói érdeklődés középpontjába került a kontingencia problémája is, s különösen a válság, mint a politikai helyzet rendkívüli állapota kapcsán figyelhető meg egyfajta kiemelt kutatói fogékonyság (Körösi et al., 2017; Szántó, 2017; Hajdú, 2017). Emellett a politikai vezetés diszkurzív-interpretatív megközelítése is egyre inkább elterjedtebbé kezd válni a vizsgálódások elméleti előfeltevéseit, illetve „módszertani” megközelítéseit illetően egyaránt (Gyulai, 2007 és 2010; Illés, 2016).

A dolgozat szerkezetileg öt részre oszlik. Az első rész a konstruktivista vezetésfelfogást röviden bemutatva kontextualizálja a kutatás átfogó problémafelvetését. A második, harmadik és negyedik fejezet a politikai vezetést és tör-

ténetalkotást vizsgálja a három említett irányzatban. Végül, az írás összefoglalja a fontosabb következtetéseket és meglátásokat.

A POLITIKAI VEZETÉS KONSTRUKTIVISTA MEGKÖZELÍTÉSE

A politikai vezetők cselekvésükről, vezetésükről történetet alkotnak: a vezető által megalkotott narratíva átfogó keretként szolgál nem pusztán egy-egy szakpolitikai intézkedés megvalósítása szükségességének és mikéntjének bemutatására, de némely narratíva révén a vezető politikai vezetésének, tevékenységének egészét kívánja ismertetni, logikai láncolatba fűzni, s a választókat meggyőzni politikájának helyességéről. A narratívaalkotásnak így legalább három fontos funkciója van: egyrészt, a történetek vizsgálatából megismerhetővé válik a vezető helyzetről, vízióról, politikai közösségről alkotott interpretációja; másrészt, legitimációs funkcióval bír, amennyiben a vezető célja története révén meggyőzni a választókat saját értelmezésének helyességéről, egy adott döntés szükségességéről és érvényességéről; harmadrészt, ily módon kívánja kialakítani a „követni készség” képességét, amely a követők mobilizálásában és támogatásuk megszerzésében manifesztálódik (Árpási, 2018: 102.).

A történetmesélési folyamatban (Gardner, 2011) megalkotott átfogó valóságkonstrukció a vezető interszubjektív jelentésadási és értelmezési folyamatainak nyelvileg és társadalmilag konstruált vonatkoztatási kerete. A konstruktivista megközelítés alapján ez azt jelenti, hogy az „igazság”, a „tárgyilagosság”, és a „tényszerűség” csak az egyes vezetők egymással versengő politikai és társadalmi valóságkonstrukcióinak termékei, s csak az adott értelmezési keretben válnak ezek a fogalmak érthetővé – hiszen a valóság megkonstruálása a nyelv által történik, s az így megalkotott valóságértelmezések egyszerre átmenetiek és társadalmi (kollektív) jelenségek (Grint, 2014: 247.). A konstruktivista felfogás szerint tehát, a „valóság” nem valamiféle tárgyiasítható igazság, amelyet – ahogy azt a pozitivisták állítják – a megfelelő eszközök és eljárások kiválogatásával tudományos úton fel lehetne fedezni. Ellenkezőleg: egymástól eltérő valóságok versengenek egymással, amely valóságok társadalmi jelentésadási folyamatok által létrehozott konstrukciók (Fairhurst-Grant, 2010: 174.).

A politikai valóság vezető általi megkonstruálása nem egy egyoldalú folyamat, amelyben a vezető, interpretációja révén, korlátok nélkül alakíthatja a valóságot: noha a politikai folyamatok irányítója a vezető, aki a saját történetében mint főhős jelenik meg, a „közönség”, a választók tapasztalatai és „valóságképe” korlátokat állítanak az egyoldalú konstrukciós folyamatok elé – hiszen az állampolgárok egy-egy narratívát jobban, míg másokat kevésbé támogatnak (Metz, 2017a: 241.).

Mindezt kiegészítve a fenti megállapításokkal, a dolgozat a politikai vezetést egy olyan társadalmi konstrukciónak tekinti, amelyet a vezető és a vezetettek együttes, közös cselekvése és interakciója hoz létre. A kutatást ily módon három felfogástól, irányzattól érdemes megkülönböztetni: egyrészt a vezető személyes tulajdonságait és jellemzőit hangsúlyozó esszencialista elméletektől (például jellemvonás-elméletek [*trait theories*]); másrészt a helyzeti jellemzőkre alapozó megközelítésektől (például szituációs vezetéselméletek [*situational theory of leadership*]); harmadrészt az ezeket kombináló elméletektől (például kontingenciaelméletek [*contingency theories*]) (Fairhurst–Grant, 2010: 175.). Tehát azt, hogy mi számít „helyzetnek”, és mi számít az adott helyzetben „megfelelő” vezetésnek, nem lehet objektív kritériumok és mércék alapján megítélni – a helyzetdefiniálás és a szükségesnek tartott vezetési stílus és szerep az egymással versenyző és vitatható interpretációkban öltenek testet (Grint, 2005: 1471.).

Így a politikai küzdelem tétje nem más, mint az, (1) hogy az egymással versengő valóságkonstrukciók közül melyik képes domináns helyzetbe kerülni, (2) megformálva ezzel a politikai valóság és cselekvés nyelvi tényeit, (3) valamint, hogy melyik képes meggyőzni a választókat a narratíva helyességéről, szavazatokat és felhatalmazást szerezve a hatalomgyakorlásként felfogott politikai vezetésre, (4) miközben fogékonyságot (reszponzivitást) mutat az állampolgárok valóságképe iránt. Összefoglalva: a politikai vezető célja, hogy narratív konstrukciója révén megteremtse a cselekvőképességét.

POLITIKAI VEZETÉS ÉS DEMOKRÁCIAELMÉLET

A magyarországi demokráciaelméleti diskurzus egyik hangsúlyos – ha nem a legátfogóbb – elméleti és analitikus keretét jelenti a vezérdemokrácia koncepciója (nemzetközi irodalomához lásd: Pakulski–Higley, 2008). A Körösényi András által kidolgozott (Körösényi, 2003 és 2005; Pakulski–Körösényi, 2013) koncepció lényege szerint a modern demokratikus politikai rendszerekben megváltozik a képviselőlet jellege, mivel a korábbi *bottom-up* politikai folyamatok helyett a *top-down* irány válik meghatározóvá: a politikai folyamatok irányítói, főszereplői a politikai vezérek, akik – a választói felhatalmazás mellett – a weberi karizmatikus legitimitással és személyes mandátummal rendelkeznek a közérdek kialakítására és az állampolgári igények manipulációjára.

Természetesen a vezérdemokrácia elsősorban a demokráciáról és a demokratikus politikáról, s nem a vezetés folyamatáról szól, ugyanakkor a koncepció (legalább) három ponton köthető össze a politikai vezetés problémájával. Egyfelől, minden vezetéskutatás valahol demokráciaelméleti probléma is, hiszen mindig felmerül a jó (hatékony/morális) vezetés, illetve a vezető és vezetettek közti viszony dilemmája (Metz, 2017b: 69.). Másfelől, a vezérdemokrácia éppen

a vezérközpontúságnak és a cselekvés voluntarizmusának előtérbe helyezésével befolyásolja a hazai vezetéskutatás szemléletét. Harmadrészt, a vezérdemokrácia több empirikus vizsgálódás számára is elméleti keretet jelentett (Metz, 2018; Árpási; 2018).

E rész az „elektív affinitás” problémáját a vezérdemokrácia koncepciójában értelmezett vezetést leíró, majd „kitekintő” jelleggel annak normatív aspektusai mentén vizsgálja.

A vezetés konstrukciója – leíró szempontok

Nem állítva azt, hogy az interszubsztivitást hangsúlyozó szociálkonstruktivista felfogás (amely elsősorban azt vizsgálja, hogy mit jelent, hogyan értelmezhető a vezető cselekvése egy adott társadalmi kontextusban) és a weberi módszertani individualizmust magáévá tevő vezérdemokrácia-koncepció (amely pedig főként azt elemzi, hogy milyen szempontok, racionalitás szerint cselekszik a vezető) – nos, hogy e két szemléletmód közti „elektív affinitás” módszertani és elméleti szempontból adott (ennek tudományfilozófiai vonatkozásához lásd: Winch, 1988, valamint Erdélyi, 1988), a politikai vezetést és történetalkotást vizsgálva e demokráciaelméleti keret egyes fontos elemei legalábbis felvetik egy konstruktivista olvasat, s így egy „mérésékelt” kölcsönös vonzódás lehetőségét. Ez a négy elem, szempont: (1) a karizma, (2) a személyes mandátum, felhatalmazás, (3) a meggyőzés, végezetül pedig (4) a reszponzivitás.

(1) *Karizma*. A vezérdemokrácia elméleti koncepciójának egyik központi elemét jelenti a weberi karizmatikus legitimitás (részletesen lásd: Tucker, 1968; Kalyvas, 2002). Az olyan trendek, mint a perszonalizáció, a mediatizáció és a prezidencializálódás, megnövelik a nem racionális elemek szerepét a választói döntések és preferenciák formálódásában, lehetőséget teremtve ezzel a vezető karizmatikus erejébe vetett hit kialakulására (Körösenyi, 2003: 14.). Weber a karizmat úgy definiálta, hogy az „egy személyiség nem mindennapinak számító képességei [...], amelyek miatt ezeket a személyeket természetfölötti vagy emberfölötti vagy legalábbis sajátos, nem mindennapi, nem mindenki számára hozzáférhető erővel vagy tulajdonságokkal [megáldott] embereknek vagy isten küldöttének vagy példaképnek, s ezért »vezérnek« tekintették” (Weber, 1987: 248.). Weber hozzáteszi, hogy a karizma egy sajátos viszony, amely a karizmatikus uralmat gyakorló személy és az uralomnak alávetettek között jön létre: jellemzi egyrészt egy uralmi legitimitás igénye, másrészt az uralomnak az alávetettek részéről történő elismerése (Körösenyi, 2017b: 10.).

A vezérdemokrácia konstruktivista olvasatára tett kísérlet önmagában is, de különösen a karizma vonatkozásában válik különösen érdekessé: ugyanis nem csak a politikai vezetésnek e teoretikus kereten belüli lényegi meghatá-

rozója a karizmatikus legitimitás, hanem a politikai vezetés konstruktivista megközelítésével foglalkozó szakirodalom is kiemelten foglalkozik ezzel a problémával (Grint, 2004: 273–274; Elgie, 2015: 94–99.). A karizmatikus társadalmi konstrukciónak tekintő felfogás lényege az, hogy noha a politikai folyamatokban a vezetők lesznek a proaktív szereplők, a vezérdemokrácia nem eliminálja a követők szerepét: ugyanis „a karizma akkor érvényes, ha valamiképpen [...] *beigazolódik*, s ennek következtében az alávettettek szabadon [...] *elismerik*” (Weber, 1987: 248.). Tehát a vezetés karizmatikus jellege ebben a felfogásban egy társadalmi, vagyis a vezető és a vezetettek közös és nyilvános interakcióján alapuló konstrukció, nem pedig objektív, személyes képesség, jellemvonás. A folyamatként (Blasi, 1991: 5.), interakciós konstrukcióként értelmezett karizmafelfogás kritikus pontja a történetalkotás: a vezető célja létrehozni saját, karizmatikus szerepét, illetve azt az átfogó valóságképet, amelyben ez a szerep (a követők szemében) *beigazolódik*, tehát legitimmé válik. A vezérdemokrácia koncepciójában a vezetőnek tág tere nyílik történetei révén a politikai és társadalmi valóság konstruálására, ám a karizmatikus legitimitás jellegéből eredő személyes függőségi viszony bizonytalanná teszi a vezető és a követők kapcsolatát (Metz, 2017b: 84.). A politikai vezető narratívájában így kulcsfontosságúvá válik az, hogy közössége érdekeinek és értékeinek védelmezőjeként, hősként, rendkívüli képességek birtokosaként tűnjön fel. A karizma tehát nem objektív kritérium – történetek és a követők valóságképe által konstruált interszubjektív viszony.

(2) *Személyes mandátum, felhatalmazás.* A politikai képviselő jellegének megváltozása azt jelenti, hogy a „leíró képviselő” (Hanna F. Pitkin) és a „menyiségi képviselő” (Carl Schmitt) mint a reprezentáció matematikai-mechanikus értelmében vett elméletei helyett a vezérdemokráciában „minőségi képviselőről” kell beszélni (Körösényi, 2003: 17–18.). Ez egyrészt cselekvést, a kormányzásra, vezetésre való felhatalmazást jelent (ahol e tevékenységforma célja nem a materiális értelemben vett valóság reprodukciója); s ez összefügg a második jelentéssel: a minőségi képviselő innovációt jelent, valami újnak a létrehozását, megalkotását (uo.).

A szabad (minőségi) mandátum azt jelenti, hogy noha a szavazók választási részvétele és a szavazás aktusa biztosítja a vezető demokratikus legitimitását, azonban a szavazás indítéka nem az egyéni preferencia (keresleti oldal) és a választási programok (kínálati oldal) mechanikus, racionális összeegyeztetése az egyéni (választói) haszon elérése érdekében, hanem a köz érdekében cselekedni képes vezető iránti bizalom kifejezése (Brunczel, 2013). Így a felhatalmazást kapott vezető maga konstruálhatja meg, állíthatja elő a közérdeket és a népakaratot. Az interszubjektív interpretációk és jelentésadási folyamatok eredményeként felfogott közérdek pusztán metaforaként értelmezhető (Körösényi, 2007: 20.) – annak definiálásáért, át- és újra értelmezéséért szaka-

datlan harc folyik. A politikai vezetésnek tehát fontos eleme lesz a felhatalmazás jelentéssel való megtöltése, illetve választás idején az állampolgárok értékelési keretének történetek révén való megalkotása (Körösényi, 2007: 19–20.).

(3) *Meggyőzés.* A politikai tudásnak és a politikai cselekvés alapjának a megváltozásával a vezérdemokráciában a vita szerepe is megváltozik. Mivel senki sincs abszolút, objektív igazságok birtokában, a különböző döntési helyzetekben felmerülő alternatív javaslatok természetesen összeütköznek egymással, s így a vita a támogatásszerzés és meggyőzés eszközeként szolgál (Körösényi, 2003: 16.). E gondolati fonalon haladva, a történetek kiemelt jelentőséggel bírnak a politikai vezetésben. Mint a fentiekben látható volt, a személyes mandátum és a karizmatikus legitimitás a vezért domináns helyzetbe hozzák a politikai folyamatok alakításában. Ám a vita szerepének megváltozásával (mely implikálja a kétségbevonás lehetőségét), a vezetők arra kényszerülnek, hogy az állampolgárokat meggyőzzék valóságkonstrukciójuk „helyességéről”.

A vezérdemokrácia politikai tudásra, cselekvésre és vitára vonatkozó premisszái összeegyeztethetőnek tűnnek a konstruktivista vezetésfelfogással. A vezetők nyelvileg megkonstruált valóságértelmezései nem valamiféle „objektív valóságnak”, az „igazságnak” a reprodukciói (hiszen a konstruktivizmus ezek létét kétségbe vonja); de a vezetők nem is törekednek ezek feltárására. A vezetők célja, hogy meggyőzzék követőiket értelmezésükről, integrálják és mobilizálják őket, sikeresen alkossák meg az állampolgárok értékelési és értelmezési keretét, s ezáltal növeljék esélyüket a hatalomban maradásra. A politika tehát valóságkonstrukciók folyamatos küzdelme, ahol a vezetés magában foglalja nem csak a meggyőzést, de a manipulációt is (Körösényi, 2007: 22.).

(4) *Reszponzivitás.* E fogalom a politikai vezetés állampolgári preferenciák iránti fogékonyságát jelenti. Sartori deskriptív demokrácia-definíciójában kapcsolja össze Schumpeter „minimalista” meghatározását az ún. Friedrich-törvénnyel (Sartori, 1999: 89.). A várható állampolgári reakciók beszámításának friedrichi törvénye biztosítja a kompetitív demokráciában azt, hogy a választási versengés és a politikai vezetés a nép érdekében történjen – így a vezetők nem csak irányítók, de irányítottak is (Sartori, 1999: 89; Körösényi, 2007: 8.).

A választói igények iránti fogékonyság és a társadalmi valóság narratív konstrukciója kapcsán elmondható, hogy a vezetők nem feltétlenül élveznek korlátlan lehetőséget egyrészt a valóság, másrészt a követők preferenciáinak innovatív és kreatív alakítására. Példának okáért a karizma, mint már említésre került, akkor érvényes, ha beigazolódik. Azonban megszűnhetnek azok a külső, *exogén* adottságok, amelyek a rendkívüli helyzetben korábban egy karizmatikus vezető(képe)t kívántak, s a vezető válságnarratívája szembekerül a választók valóságképével (persze lehetséges az is, hogy *endogén* feltételek narratív konstrukciójával fenntartható a fenyegetettség percepciója [Körösényi, 2017b: 18; Körösényi et al., 2017]).

A vezetés konstrukciója – normatív szempontok

Ahogy a fejezet bevezető soraiban említésre került, a leíró szempontok mellett érdemesnek tűnik röviden néhány normatív aspektust is említeni az ehelyütt vizsgált probléma kapcsán. Ugyanis, noha e kérdéskör kimerítő elemzésére itt nincs lehetőség, a vezetés formatív erejét hangsúlyozó felfogások és a konstruktivista megközelítés közti, a fentiek alapján főként a karizma esetén fennálló, mérsékelt „elektív affinitás” ábrázolható egy további probléma tekintetében is, ti. a moralista vezetésfelfogás elutasításának vonatkozásában, a „moralista” vád cáfolata mentén.

A vezetést morális cselekvésként leíró megközelítés lényegét foglalja össze az 1. táblázat. A morális vezető felelőssége ebben a felfogásban a „valóságra” nevelés, ami az „igazság” kimondását jelenti (*to tell the truth*) (Hargrove, 2001: 250.). A morális vezetés koncepció normatív követelményei a tartalmi elvárásokon túl, módszertani elvárásokat is megfogalmaznak: a tanítás (a vezetés) célja a nevelés legyen, retorikailag történetében a vezető konkrétan és informatívan fogalmazzon, az egyes közpolitikai intézkedéseket részletekbe menően magyarázza el az állampolgároknak. Ezzel szemben az „amorális” vezetés célja a manipuláció, absztrakt, homályos hitvallások és dogmák közvetítése révén. Vagyis a hatékony vezetés normatív és morális szempontból elutasítandó.

1. táblázat. A narratívaalkotás eszköztára a hatékony és morális vezetésben.

Hatékony („amorális”) vezetés	Morális vezetés
Az illúzió tanítása	A valóság tanítása
Manipuláció	Nevelés
Homályos	Konkrét
Dogmatikus (limitált információ)	Informatív
Absztrakt hitvallások	Gondosan elmagyarázott közpolitika

Forrás: Metz, 2017a: 242. és Hargrove, 1998: 42–46.

A morális vezetés normatív standardjaival szemben az alábbi ellenvetések fogalmazhatók meg. Egyrészt, a politikai vezetés konstruktivista felfogása alapján a vezető története egy társadalmilag és nyelvileg létrehozott valóságkonstrukció, így ez kizárja „a valóság” (értsd: igazság) tanításán alapuló koncepciót (ennek episztemológiai vonatkozásaihoz lásd: Schwandt, 2010; Blyth, 2013: 203.). Másrészt, éppen ezért, a konstruktivista érvelés szerint nem is lehet gondosan, aprólékosan elmagyarázni a „tényként” kezelt, „racionálisan” tervezett közpolitikai intézkedéseket, vagy legalábbis fennáll a vitatkozás és kétségbevonás reális lehetősége – hiszen a politika tényei nem önmaguktól, a cselekvőktől függetlenül állnak elő: egy-egy döntés, intézkedés politikai pozícióhoz kötődik, és mint ilyen, a cselekvés szándékának a kontextusában értelmezendő. Vagyis, egy politikai tény státusza egy adott cselekvő szándékának a függvénye; annak, hogy mit akar elérni, és ennek során hogyan értelmezi az adott tény, intézke-

dést, döntést. Harmadrészt, mindebből az következik, hogy a politikai vezető története nem az „illúzió tanítása”, hanem egy, a politikai cselekvéshez kötődő, *lehetséges* valóságértelmezés. Negyedrészt, az az érv, amely szerint a manipuláció és a hazugság a vezető bukásához vezet, a hatékony vezetéshez közelebb álló elitista demokráciakoncepcióban is értelmezhető: ti. a vezetés rezponzivitásáról, az állampolgári preferenciák iránti fogékonyságáról van szó.

Végezetül, érdemes röviden megvizsgálni azt is, hogy miként kapcsolódik össze a politikai vezetés normatív konstrukciója a történetalkotás problémájával. A karizmatikus vezető célja az, hogy sikeresen meggyőzze rendkívüli képességeiről és rátermettségéről a választókat (Metz, 2018: 112.). Mivel a politikát a kontingencia (lásd következő fejezet), az esetlegesség jellemzi, ezért ahhoz, hogy a karizma igazolást nyerjen, a politikai vezetőnek innovatív és kreatív módon (Schumpeter, 1987; Schabert, 2013) kell értelmeznie és formálnia a cselekvés során felmerülő problémákat, kihívásokat, és azokat hatékonyan kell megoldania. Vagyis, e normatív szempontok szerint a történetalkotás státusza a politikai vezetésben az, hogy a vezető alkotó módon értelmezze a valóságot, azonosítsa a problémákat, jelölje ki és vegye számba a célokat és eszközöket. E normatív aspektusok tehát a valóság olyan narratív konstrukcióját igénylik, amelyben a vezető diszkurzív szerepek és jelentések létrehozásával a rendteremtés értelmezési keretét alkotja meg. E vezetés-konstrukció tehát nem csak a népakarat előállítását és a közvélemény manipulációját (Schumpeter, 1987; Körösenyi, 2016: 211.) kívánja meg normatív szinten a hatékony vezetőtől, de azt a (szintén konstruált) képességet is, hogy meggyőző valóságértelmezést alkosson a bizonytalan állapotok leküzdésére.

Ahogy a vezérdemokrácia leíró aspektusainál is, úgy e vezérközpontú teoretikus keret vezetőképe és a konstruktivista megközelítés között a normatív szempontok kapcsán is fennáll egyfajta „elektív affinitás”: nem pusztán a morális vezetés-koncepció elutasítása jelent közös vonzódási pontot, de a történetmesélés státusza és szerepe is erősíti a „rokonlelkűséget”.

POLITIKAI VEZETÉS ÉS KONTINGENCIA

A magyarországi politikai vezetés-kutatásban megkülönböztetett érdeklődés figyelhető meg a politikai vezetés és politikai helyzet problémája iránt. Különösen fontos elméleti és empirikus kutatási irányt jelöl a politikai vezetők válsághelyzetben való elemzése, vizsgálata, amely témában a közelmúltban jelent meg egy tanulmánykötet *Viharban kormányozni. Politikai vezetők válsághelyzeteiben* címmel (Körösenyi, 2017a).

Túl azon, hogy a politikai vezetés kutatásának ezen iránya kapcsolódik a vezetés és válság nemzetközi szakirodalomban is tárgyalt tudományos diszkurzusához (ehhez lásd: Boin–t Hart, 2003; Boin, 2009; de Clercy–Ferguson,

2017; Orr, 2009; 't Hart–Tindall, 2009), illetve maga az empirikus vizsgálódások során alkalmazott analitikus keret nem csak a magyar, de a nemzetközi tudományos diskurzus részévé is vált (lásd: Körösényi et al., 2016), a hazai irodalom jelen írás szempontjából releváns mozzanata a politikai helyzet és kontingencia-problematika összekapcsolásában ragadható meg. Vagyis abban, amit Oakeshott híres hajózás metaforájában így ír le: „a politikai tevékenység során az emberek parttalan és feneketlen tengeren hajóznak”, ahol a cél „borulás nélkül felszínen maradni” (Oakeshott, 2001a: 166.).

Mindez az „elektív affinitás” tekintetében azért érdekes, mert a kontingencia a konstruktivista megközelítésnek is az egyik központi problémája (Parsons, 2018: 82–83.) – azaz, a bizonytalan, kiszámíthatatlan politikai közegben felértékelődik a vezetők szerepe, akik történetükben értelmezik, magyarázzák és formálják a politikai helyzetet. Ily módon a kontingencia sajátos érintkezési, vonzódsági pontot jelöl a vizsgált probléma, illetve az elemzés során alkalmazott elméleti pozíció között.

Kontingencia, helyzet, cselekvés

(1) *Kontingens politikai helyzet.* A politikai helyzet kontingens jellege azt jelenti, hogy a helyzet nem egy objektív, *ex ante* létező, tárgyiasítható valóság, struktúra; nem olyan állapot, amely a társadalmi folyamatok alakulásának eredménye, s amire a politika szereplői kiszámítható módon (ti. feltételezve azt, hogy a helyzet ugyanazt jelenti számukra) reagálnak – ellenkezőleg, a politikai helyzet esetleges, bizonytalan közeg, amely már önmaga is választások és értelmezések, reflexiók terméke (Oakeshott, 2001b: 175–176.). A helyzet jellegének illetően meghatározását adja a vezérdemokrácia is, s ezt összekapcsolva az előző fejezetben ismertetett, a politikai cselekvés indítékára és tudásra vonatkozó előfeltevéseivel, elmondható, hogy a politikai helyzetnek ez a megközelítése nyújt lehetőséget a mérlegelésen és az alternatív döntések meghozatalán alapuló politikai cselekvés számára (Körösényi, 2003: 14–17). Továbbá a helyzet egy másik értelemben sem eleve adott, ti. nem ugyanazt jelenti mindenki számára (uo.). A politikai helyzet interszubjektív interpretációk és jelentésadási folyamatok terméke, amely folyamatok a vezetők narratív konstrukcióiban (valóságértelmezéseiben) öltenek testet (Árpási, 2018: 104.).

E megközelítésben tehát a politikai helyzet kontingens jellege kapcsán két meglátás tehető: egyrészt, mivel a helyzet nem ugyanazt jelenti mindenki számára, azt a politikai szereplők eltérően értelmezik; másrészt azonban, mivel a helyzet maga is választások, mérlegelések és értékelések terméke, a reflexió egyben meg is előzi a „szituációt” (Körösényi, 2003: 17.). Következésképp, a politikai helyzet egy további értelemben sem tekinthető eleve adott, objektív állapotnak: a helyzet észlelése, értelmezése, majd definiálása, nyelvi megkonstruálása egy dinamikus, a szereplők és értelmezéseik között létrejövő viszonyrendszer).

Ebben a társadalmilag (nyelvileg és nyilvánosan) konstruált helyzetben a kiszámíthatatlan, esetleges, *ex post* jelleget a lehetőségek helyzetértékelés révén történő feltárása (is) adja: az eltérő célrendszerek, aspirációk és jövőképek függvénye, hogy az adott szereplő miként konstruálja meg a politikai és társadalmi valóságot. Vagyis, a helyzetmeghatározás, illetve a cselekvésre vonatkozó terv kialakítása (a „mi a probléma” és a „mi a teendő” kérdések megválaszolása) a politikai vezető azon mérlegelésének a terméke, amely a dolgok jobb vagy rosszabb állapotának elérésére vagy elkerülésére való törekvést alakító meggyőződések foglalta magában (Oakeshott, 2001b: 191.). A politikai vezetés konstruktivista felfogása szerint tehát a politikai helyzet nem definiálható, értelmezhető a helyzet-reflexió–válasz három lépésből álló automatizmusával. Így noha egy adott helyzet mint tény „realitásként” való elismeréséről politikai közmegegyezés alakulhat ki, az eltérő intencionalitású politikai cselekedetek más-más jelentésviszonyokat (amely jelentések önmaguk is esetleges értelemadások termékei) tárhatnak fel e tényekből (Szabó, 2016: 118–119.).

Ennek illusztrálására hozható fel egy összehasonlító esettanulmány következtetése. Míg Theresa May brit miniszterelnök, Nicola Sturgeon skót, valamint Carwyn Jones walesi első miniszterek devolúcióról szóló narratívájukban a Brexit-népszavazás *tényét* és eredményét nem vonták kétségbe (e tekintetben közmegegyezés jött létre a referendum megtörténtét illetően), az érvelésükbe belépő meggyőződések eltérő értelmezést alakítottak ki, és a valóságról alkotott történeteket más-más irányokba terelték. Így a helyzet Maynél az egységes és közös cselekvést, Sturgeonnál a westminsteri elit felelőtlenségét, Jonesnál pedig az alkotmányos konfliktus lehetőségét jelentette (Árpási, 2018: 120–122.). Vagyis, a népszavazás tényéből eltérő jelentésviszonyokat tártak fel a vezetők, s ezek az értelemadások, mint a politikai helyzetre vonatkozó mérlegelések, reflexiók, narratív konstrukciókban öltöttek testet. Mindez jól ábrázolja a politikai helyzet megkonstruálásának és a cselekvési terv kialakításának történetalkotás révén megvalósuló alternatív módozatait.

(2) *Kontingencia a politikai cselekedetekben.* A kontingencia-probléma cselekvéssel való összefüggése kapcsán jelezni kell, hogy az nem valamiféle alternatív megközelítése a kontingencia és helyzet fent vizsgált problematikájának. Arról van szó, hogy míg az előző pontban a kontingencia külső adottságot jelentett (amennyiben azt – a helyzetet – egy olyan külső konstitutívnek fogjuk fel, amire a vezetők narratívájukban is mint külsődleges – de értelmezésükbe bevont – tényezőre utalnak), addig a cselekvés kapcsán a vezetők politikai helyzetet értelmező tetteinek kontingens jellegéről van szó (ami tehát nem *exogén*, hanem az ítélőképességgel összefüggő *endogén* tényező).

A cselekedet kontingens jellege röviden azt jelenti, hogy – eltekintve néhány („radikális” konstruktivista megközelítésben persze konstruált és idézőjellel ellátott) kényszerítő határesetről (ez az arisztotelészi *bios*) – a politika szférájában mindig lehet másként cselekedni (Szabó, 2016: 76.). Itt tehát a

kontingencia elsősorban nem bizonytalanságot vagy meghatározatlanságot, hanem lehetőséget, a másként cselekvés lehetőségét jelenti. Egy adott cselekedet vagy tett értelmezésére pedig nem csak utólagosan és kívülről kerülhet sor – a cselekedet maga is egy értelmezés, választás, elköteleződés egy adott tett mellett, azaz: kiválasztott cselekedet.

Összességében, a politikai cselekvés és a helyzet kontingens természetének értelmezése a vezetés és történetalkotás konstruktivista perspektívájából nézve azt jelenti, hogy – Paul Ricoeur nyomán megfogalmazva – az esemény és a helyzet nem eleve adottként létezik, hanem megtörténik – a történés nyelvi megfelelője pedig az annak egységét létrehozó leíró elbeszélés, a narratíva (Sohajda, 2002: 190–192.). A történet elbeszélése persze nem csak leírása az eseményeknek, hanem értelmezése és konstruálása is (Szabó, 2016: 125.), így a politikai helyzet is egy olyan kontingens állapot, amely önmaga is értelmezések és választások terméke, ennyiben tehát nyelviileg konstruált valóság.

Válsághelyzet és politikai vezetés

Körösényi András és szerzőtársai a politikai vezetést válsághelyzetben vizsgáló írásukban egy olyan analitikus keretet vázolnak fel, amely a „hagyományosnak” számító strukturalista és konstruktivista forгатókönyvek mellett egy voluntarista koncepciót is beemel a vizsgálódásba: ez lényegét tekintve annak a lehetőségnek a figyelembe vételét jelenti, amikor a vezető nem csak formálja, de ő maga találja ki és alkotja meg a válságot (Körösényi et al., 2016, 2017). A továbbiakban az alfejezet ezen analitikus tipológia nyomán vizsgálja az „elektív affinitást”: azt, hogy a vezetők narratívája milyen formatív erővel bír krízis alakításában. Ehhez e rész három problémát jár körül: (1) a válság és kontingencia, (2) a válságdefiníció és a történetalkotás problémáját, (3) valamint a válság forгатókönyveit.

(1) *Válság és kontingencia*. A nemzetközi és a hazai irodalom a válsághelyzetet egy olyan állapotként jellemzi, ahol a kontingencia szintje rendkívül magas (Boin–t Hart, 2003; Kuipers, 2006; Körösényi et al., 2017). Tovább finomítva a válságdefiníciót, a politikai helyzet egy hármas kritériumcsoport mentén fenyegetést (*episodes of threat*), sürgős cselekvést (*urgent action*) és bizonytalanságot (*uncertainty*) jelent (Boin–t Hart, 2003: 544.). Az említett tanulmányukban Körösényi és szerzőtársai a politika rendkívüli állapotára a bizonytalanságként értelmezett kontingencia-meghatározást alkalmazzák (szemben a normál állapottal, ahol az meghatározatlanságot [Schedler], kockázatot [Knight] jelent), amelyet – Kari Palonen nyomán – a politikai cselekvéssel való összefüggésében ketté bontanak a „machiavelli pillanatra” (vö. Pocock, 1975) és a „weberi pillanatra” (Körösényi et al., 2017: 14.). A kontingencia az előbbi értelemben a cselekvés számára *exogén* fenyegetésként jelenik meg

(háttérkontingencia), míg az utóbbi esetében a cselekvés *endogén* elemét képezi (operatív kontingencia) (uo.). Ehhez érdemes hozzátenni, hogy az előző alfejezet hasonlóképp foglalkozott a kontingencia kétféle megközelítésével, ti. a cselekvés mint értelmező folyamat esetleges (*endogén*), valamint a reflexiók és mérlegelések eredményeként létrejövő helyzet *ex post* (de mint ilyen, külső konstitutív, vagyis *exogén*) jellegével.

(2) *Fenyegetés, cselekvés, bizonytalanság*. Válsághelyzetben a történetalkotás révén megvalósuló értelmezésnek és jelentésadásnak jelentős szerepe van (Körösényi et al., 2017: 17; Hall, 1993). Egyrészt, rendkívüli helyzetben a vezetettek a probléma megoldását, és az állapotok stabilizálását várják el (Boin–t Hart, 2003: 545), így megnő a vezetők szerepe (és a kreatív cselekvés, értelmezés lehetősége). Másrészt, noha egy válság adott esetben gazdasági vagy pénzügyi krízisként *exogén*, külső fenyegetést jelent, épp a bizonytalanság (háttérkontingencia) megnövekedett szintje miatt lesz lehetősége a vezetőnek értelmezni a helyzetet, és narratívájában megkonstruálni a valóságot (válságot). Tehát a politikai vezetőnek egy külső sokkra vonatkozó reflexiója is – különböző mértékben, de – már önmagában involválja az (operatív) kontingencia általi cselekvést, a „weberi pillanat” *endogén* mozzanatát. Harmadrészt, a politika „normál” állapotához való visszatérés nem feltétlenül a válság előtti uralkodó paradigmához, tehát a korábbi állapotokhoz való visszatérést jelenti; a vezető a válság kihasználása (Boin et al., 2009) révén megkérdőjelezheti a fennálló gondolati és nyelvi struktúrákat, így valóságértelmező narratív kerete a politikai cselekvés és valóság új nyelvi tényeit, diszkurzív szótárát hozhatja létre. A kérdés az, hogy miként kerülhet erre sor?

2. táblázat. Válság és vezetés lehetséges forgatókönyvei.

		Háttérkontingencia szintje alacsony	magas
Operatív kontingencia szintje	alacsony	A – normál állapot	B – válság mint exogén sokk
		Nincs exogén sokk	<i>Strukturalista forgatókönyv</i>
	Kontingencia mint meghatározatlanság	Válsághelyzet: exogén sok	
	Nincs kényszer a gyors döntésre, innovációra	Kontingencia mint bizonytalanság	
magas	D – endogén válsággenerálás	Nincs innováció, konvencionális vezetés	C – újradefiniált válság
	<i>Voluntarista forgatókönyv</i>		<i>Konstruktivista forgatókönyv</i>
	Válsághelyzet: endogén válsággenerálás		Válsághelyzet: exogén sokk és endogén válsággenerálás
	Kontingencia mint bizonytalanság (cselekvés által)		Kontingencia mint bizonytalanság
		Innováció, új intézmények	Innovatív válságmenedzselés

Forrás: Körösényi–Illés–Metz, 2017: 18. alapján

(3) *A válság forgatókönyvei.* A válságfogalom és politikai cselekvés konvencionális felfogását ábrázolja a B negyed, ahol az *agency* szerepe leértékelődik a strukturális kihívásokkal szemben, amennyiben innovatív cselekvés hiányában a vezető csak „követi” az eseményeket. Azonban egy „mérsékelt” konstruktivista álláspont alapján még egy olyan technokrata vezető esetében is fontos a történetalkotás, aki a válságot bevett, ismert eljárások és módszerek, technikai útmutatók révén kezelhető, megoldható problémaként értelmezi (lásd Grint, 2005: 1473.): hiszen szerepfelfogása, értelmezésének intencionalitása formálja és hozza létre az *exogén* tényezőként felfogott válsághelyzetet.

Az „elektív affinitás” szempontjából érdekesebb azonban a C és D negyed. A konstruktivista forgatókönyv (C negyed) esetén a politikai vezető válságnarratívája formatív erővel bír. Ez azt jelenti, hogy egy, a személyes mandátumát széles felhatalmazásként értelmező politikai vezető a „konkrét” krízist egy átfogó, rendszerszintű válságnarratívába helyezve a *status quo* kontingencia általi (*endogén*) felbontására és új paradigma kialakítására tehet kísérletet (az empirikus összehasonlításhoz lásd: Illés, 2016; a rekonstruktív vezető elemzéséhez lásd: Körösényi et al., 2018). Ily módon a vezetői lokális értelemadásnak (a történetmesélésnek) a korábbi gondolati tradíciókhoz (Bevir–Rhodes, 2005, 2016) kötődő nyelvi, diszkurzív szótárak formálásában játszott szerepe felértékeli a politikai cselekvő (*agent*) szerepét, aki számára a válság nem csak fenyegetést, de főként az innovatív cselekvésre való lehetőséget jelent.

A politikai vezető a legnagyobb cselekvési szabadságfokkal a voluntarista forgatókönyvben (D negyed) rendelkezik. Ebben az esetben nincs külső sokkhatás, fenyegetés, hanem maga a vezető teremti meg, ő találja ki a válsághelyzetet (Körösényi et al., 2016: 92. és 99.). Az *endogén* válsággenerálásban különösen fontos a helyzet megkonstruálása, és a választók meggyőzése a válságról, mint „realitásról”. E koncepcióban a vezető tudatosan tartja magasan a kontingencia szintjét, s célja nem annak leküzdése, hanem fenntartása az akár közpolitikai, akár intézményi reformok és változtatások legitimálására.

Különbség a C negyedhez képest, hogy ott (az eredetileg külső, de narratív konstrukcióban értelmezett) válság egy olyan helyzetet teremt, ahol egyrészt az új paradigma létrehozása kockázatosabb (Boin–t Hart, 2003: 548–550.), másrészt az állampolgárok a vezetőtől a normál állapot megteremtését, így a bizonytalanságként értelmezett kontingencia felszámolását várják. Ezzel szemben a D negyedben a tudatos krízisgenerálás miatt nő meg a vezető tere arra, hogy történetében olyan valóságot konstruáljon, amely révén úgy tudja a választók valóságképét formálni a válsággal kapcsolatban, hogy azok ne a normál helyzet mihamarabbi megteremtését követeljék. Következésképp, a voluntarista forgatókönyv esetén a vezetőnek lehetősége van elsődleges értelmezési keretet kialakítania a válságról, s a válság narratíva általi permanenssége – meggyőzés és manipuláció révén – létrehozhatja a követni készséget,

s igazolhatja a vezér karizmáját, nem mindennapi képességeit (amely, adott esetben rutinizálódhat).

Figyelembe véve a politikai vezetés és válsághelyzet problémáját vizsgáló hazai irodalmat, e problémakör olyan elméleti és empirikus területet jelöl, ahol a szociálkonstruktivista elméleti pozíció és a politikai vezetés között fennáll, akár erősebb formában is, az „elektív affinitás”. A történetalkotás szerepét és jellegét vizsgálva látható volt, hogy a konstruktivista és voluntarista foratókönyvekben megfogalmazódnak a politikai valóságra, mint jelentésszerű valóságra vonatkozó szociálkonstruktivista előfeltevések egyfelől, miközben a politikai vezetők kiemelkedő szerepet játszanak e valóság nyelvi-diszkurzív alakításában másfelől: az innovatív válságmenedzselés, a válság kihasználása, valamint a krízis kitalálása olyan elméleti lehetőségek és fogalmi kategóriák, ahol a narratívaalkotás formatív erővel bír.

POLITIKAI VEZETÉS ÉS DISZKURZÍV SZEMLÉLET

A konstruktivista megközelítés és a diszkurzív szemléletű politikatudomány közti kölcsönös vonzódást, affinitást némiképp tautologikus volna magyarázni. Hiszen egyfelől a két megközelítés a társadalmi és politikai valóságra vonatkozóan (általánosan) nagyon hasonló előfeltevésekből indul ki (főként az interszjektív értelem- és jelentésadási folyamatok központi szerepe emelhető ki), másfelől pedig a hazai diszkurzív-interpretatív szemléletű tudományos irányzatot tágabban a szociálkonstruktivizmuson belül lehet elhelyezni (Szűcs, 2010: 23.).

A magyarországi kutatások vonatkozásában természetesen elsősorban a Szabó Márton nevéhez köthető (heideggeri-gadameri hermeneutika szemléleti alapján álló) diszkurzív politikatudományi iskolát kell említeni – jelezve persze azt, hogy egyrészt a teljes szakirodalom „beemelése” jócskán szétfejténe a tanulmány kereteit, így e helyütt Szabó két kötete jelent hivatkozási alapot (2003, 2016); másrészt pedig, hogy Szabó munkássága tematikája szerint nem kötődik kifejezetten a hazai politikai vezetéskutatáshoz. Ugyanakkor a politikai vezetéssel foglalkozó magyarországi vizsgálódások is kiemelt érdeklődést mutatnak részben a diszkurzív, tágabban az interpretatív szemlélet iránt (Illés, 2016; Illés–Körösi, 2017; Körösi et al., 2018; Metz 2017a, 2018) – tematikájuk szerint különösen a válságkonstrukciók és -narratívák elemzése kapcsán –, ezért módszertani felfogását és szemléletét tekintve lehet beszélni hangsúlyos irányról.

Így e rész a politikai vezetés és történetalkotás konstruktivista felfogásának, illetve a hazai, diszkurzív szemlélettel dolgozó vezetéskutatási munkáknak az érintkezési pontjait vizsgálja, feltételezve azt, hogy a szociálkonstruktivista

és diszkurzív megközelítés között szorosabb kapcsolat áll fent. A fejezet (1) a diszkurzív szituáció kategóriáit, (2) a diszkurzív kormányzás koncepcióját, (3) a rekonstruktív vezetést, valamint (4) a válságnarratívák néhány diszkurzív stratégiáját elemzi.

(1) *A diszkurzív szituáció kategóriái.* A politizálás összetett helyzeteként felfogott diszkurzív szituációk beszédcselekvések révén létrejött, változó (valóság)konstrukciók, amelyek elemzése négy egymáshoz kapcsolódó kategória mentén történhet (Szabó, 2003: 215–230.). A *kritérium* olyan beszédcselekvés, amelyben a beszélő determinálja saját beszédét; rögzíti azt a közeget, amelyből a beszéde folyik vagy következik. Medgyessy Péter számára 2002 őszén a kiszámíthatóság és számonkérhetőség volt fontos – ezt Szabó példájában (a beszédcselekvés logika alapján) megbízhatósági kritériumnak nevezi. Tulajdonképpen a *mi a probléma*, illetve a *mi a helyzet* kérdéseire adott válasz jelenti a kritériumot: milyen okok, motívumok, szándékok készítették a beszélőt (a vezetőt) megszólalásra, valamint milyen jelentésviszonyokat tár fel az általa megnevezett (cselekvő beszédével ezáltal konstruált) politikai valóságból. Ez utóbbi részmegjegyzés vezet el a második kategóriához, a *feltételhez*, amely nem más, mint „a kritériumhoz rendelt érvényességi elem”. A feltétel(ek) révén konkretizálják és bontják ki, értelmezik a szereplők a kritériumot, létrehozva ezzel a beszédszituációt. Az előző példánál maradva, ez a száznapos program, intézkedési terv kidolgozása, amely lehetővé teszi a számonkérhetőséget. A feltételek azonban nyitottak: mint arról fentebb már volt szó, a cselekvésként felfogott értelmezési folyamat kontingens, azaz mindig lehet másként is cselekedni. Így a kondíciók – melyek révén értelmezik a szituációt – nem mindenki számára ugyanolyan fontosak, a feltételek rivalizálnak egymással, sőt némi érvényességi elem státusa megváltozhat: lehet belőle kritérium. A *diszkurzív eljárás* „a kritérium és a feltétel együttes használata során követett metódus, amelyet a beszélő az adott kritériumhoz kapcsolódó feltételek használatában valósít meg” (uo.). Végül, a negyedik kategória a *diszkurzív stratégia*, mely azt mutatja meg, hogy miként formálódik a beszédszituáció a kritériumok és feltételek viszonyát alakító különböző eljárások által; vagyis azt, hogy milyen irányba megy a diskurzus. Noha terjedelmi okok korlátozták a bővebb kifejtést, e szempontok révén talán némileg sikerült összefoglalni az előző fejezetekben a narratívák szerepéről és státusáról mondottakat. Ami a hazai vezetéskutatásban elvégzett empirikus munkákat illeti, Illés Gábor egy 2016-os cikkében e kategóriák szerint elemezte és hasonlította össze Bajnai Gordon és Orbán Viktor válságnarratíváját (lásd: Illés, 2016).

(2) *A diszkurzív kormányzás koncepciója.* A politikai vezetéssel foglalkozó hazai munkák egy része, mint ahogy az az előző fejezetben látható volt, a („mérsékelt”) konstruktivista megközelítés megfontolásait is beépíti analitikus vizsgálati keretébe. Ezen túlmenően azonban, e kutatások nem pusztán

a szituáció jelentésadás általi formálását ismerik el, hanem azt a diszkurzív institucionalizmus és kormányzás koncepciójával összekapcsolva, kiterjesztik a közpolitika–alkotás szférájára is. Vagyis azt vizsgálják, hogy rendkívüli, válsághelyzetben milyen szerepe van az eszméknek és a cselekvésnek, a narratív konstrukcióknak a közpolitikai paradigmaváltásban (Illés–Körösényi, 2017: 139).

A konstruktivista felfogáshoz e problémakör kapcsán közelebb áll a struktúra–cselekvés–vitában a cselekvő szerepét hangsúlyozó Martin B. Carstensen ún. *bricoleur* alakja (Carstensen, 2011). E szerint az eszmék nem külső struktúrák, sokkal inkább a szereplők által szabadon variálható gondolati erőforrások – ez teszi lehetővé, hogy a cselekvők egy adott paradigmán akként tudjanak kívül gondolkodni, hogy azt „szerszámosládaként” felhasználva, kreatív és innovatív módon legyenek képesek cselekedni (Illés–Körösényi, 2017: 142–143.). A *bricolage*-felfogás koncepciójában a történetalkotás problémája az eszmék harmadik szintjén válhat relevánssá: a filozofikus eszmék (politikai nyelvek, ideológiák) jelentik a diskurzusban megjelenő általánosabb elképzeléseket, amelyek eszközt jelenthetnek a közpolitikai megoldások (első szint) és a programatikus eszmék (második szint) legitimálására. A szerzőpáros szerint Orbán Viktor gazdaságpolitikájának fontos eleme volt a történetalkotás, amellyel igazolni kívánta heterodox lépéseit. Ezen túlmenően, ez a cselekvőorientált modell fontos következményekkel jár a diszkurzív kormányzás koncepciójára nézve is. Ugyanis e megközelítés az eszmék és közpolitikai paradigmák vezető általi, interszubjektív interpretációk és diskurzus révén való alakítását, formálását emeli ki (Schmidt, 2002; 2010); „a diszkurzív kormányzás a kormányzás implicit mechanizmusaira utal, amelyek a politikai nyelv narratíváin, vezérmotívumain és stratégiai metaforáin nyugszanak” (Korkut et al., 2015.).

A *bricoleur* alakjának és a diszkurzív kormányzásnak a koncepciója tehát kirajzol valamiféle szoros kapcsolatot a politikai vezetés konstruktivista felfogásával, különös tekintettel a történetek, narratív konstrukciók szerepének, valamint átfogóan a cselekvés diszkurzív mozzanatának vonatkozásában. Azonban e koncepció beemelése a hazai irodalomba némi „letérést” jelent a főáramot képző vezércentrikus és a cselekvés voluntarizmusát, a vezetés *leadership* jellegét hangsúlyozó felfogástól, amennyiben a diszkurzív institucionalizmus esetében inkább a *governance*- (kormányzás) probléma interpretatív megközelítéséről van szó (hozzá kell tenni ugyanakkor azt is, hogy az Illésék által is hivatkozott Carstensen és Schmidt éppen a cselekvők szerepét értékelik fel, amely tovább bonyolítja a problémát).

(3) *Rekonstruktív vezetés*. A hazai kutatások vonatkozásában egy másik elemzési keretet jelent Stephen Skowronek rekonstruktív vezetés-koncepciójának konstruktivista olvasata. Illés, Körösényi és Metz (2018) Orbán Viktor rekonstruktív vezetői stílusát, tevékenységét elemezte Skowronek *order-*

shattering, order-affirming és *order-creating* kategóriáival. A skowroneki analitikus keret konstruktivista értelmezése abból a szempontból sajátos, hogy a nemzetközi szakirodalom Skowroneket a politikai vezetéskutatás ún. kontextualista megközelítéséhez (*contextual analysis/approach*) sorolja (t Hart, 2014). Noha ez a szemlélet a situációs tényezők elemzésére helyezi a hangsúlyt (t Hart–Uhr, 2008: 13.), és azt vizsgálja, hogy a környezet hogyan és mikor formálja a politikai vezetés lehetőségeit (t Hart, 2014), addig e vezetés-elméleti felfogásban két olyan tendencia kezd kirajzolódni, amelyek a hazai diskurzus sajátosságai szempontjából mindenképp érdekeseek. Egyrészt, a kontextualista irodalomban sokáig meghatározó kontingenciaelméleteket elkezdtek felváltani a cselekvést felértékelő elméleti-fogalmi keretek (Riker, 1986; Skowronek, 1993), másrészt, a korábbi determinista előfeltevésekkel szemben, a kontextualista elemzésekben egyre inkább előtérbe kerül az interpretatív szemlélet (Hajer, 1993; t Hart, 2014).

E ponton tehát általánosan is, ám e helyütt konkrétan a skowroneki koncepció konstruktivista olvasata kapcsán rajzolódik ki egyfajta párhuzam a hazai diskurzus alapvetően vezérközpontú, illetve a nemzetközi szakirodalom ún. kontextualista szemlélete között. Ennek egyik eleme az ágencia (a politikai vezető) szerepének a felértékelése a környezettel szemben, másik mozzanata pedig a társadalmi-politikai valóság jelentésszerű valóságként való értelmezése. A rekonstruktív vezető elméleti keretének hazai akceptálása szempontjából mindez úgy merül fel, hogy a politikai rezsimnek nem a társadalmi igények mentén történő átalakulását, hanem a politikai vezető formatív erejét és diszkurzív képességeit, eszközeit hangsúlyozza az átalakításban. Vagyis, Skowronek konstruktivista olvasata teret nyit a vezetői voluntarizmus előtt, ahol a politikai vezető értelem- és jelentésadási tevékenysége nyomán állnak elő a választói igények az átalakításra (vagy terelődik el a figyelem bizonyos átalakításokról), s ebből a szempontból lehet ennek az értelmezésnek, olvasatnak a kapcsán a magyarországi kutatások sajátosságai nyomán megjelenő kölcsönös vonzódásról, affinitásról beszélni.

(4) *Válságnarratívák*. A politikai vezetéssel foglalkozó nemzetközi és hazai szakirodalom egyaránt kiemelt érdeklődést mutat a válsághelyzetek iránt, s noha erről a problémáról bővebben már volt szó, hasznosnak tűnhet a válságnarratívákban megjelenő néhány diszkurzív elem, stratégia, illetve a rendkívüli helyzetekről alkotott vezetői történetek rövid vizsgálata. E helyütt tehát nem a krízisben történő vezetői értelemadás szerepe, hanem a válságnarratívák analitikus értelmezése az érdekes. (Meg kell jegyezni persze, hogy a fenti három diszkurzív szemléletű koncepció empirikus „alkalmazása” is valamilyen válsághelyzet vizsgálatához kötődik.)

Metz (2017a, 2018) Orbán Viktor migrációs válságról szóló narratíváját Grint (2001, 2005) analitikus szempontjai szerint vizsgálta. E megközelítésben a ve-

zetőnek öt kérdésre kell választ adnia a történetében: a *kik vagyunk mi* az identitásépítéssel, a *hol vagyunk most* a helyzetdefiniálással, a *mit szeretnénk elérni* a vízióalkotással, a *hogyan szeretnénk elérni* a taktikaalkotással, végezetül a *miért kívánjuk mindezt elfogadni* kérdése és az arra adott válasz a követők mobilizálásával függ össze (Metz, 2017a: 241.).

A demokraci elméleti részben már említett, és Metz által is vizsgált karizmatikus vezető narratív konstrukciójában rendkívüli képességek birtokosaként és a rendteremtés értelmezési keretével kíván fellépni, ezért a helyzetet (a válságot) egy fenyegető, kiszámíthatatlan állapotként definiálja. Mivel a vezető célja a bizonytalanság leküzdése és új rend alapítása (Metz, 2018: 130.), ezért taktikájának része a politikai cselekvés tétjének fokozása oly módon, hogy noha háborús fenyegetettség reális lehetősége nem áll fent, a válságból fakadó kihívásokat biztonságiasítja (Buza et al., 1998; Eriksson, 2002.). Ebből következik a követőkkel kialakított viszony sajátos jellege: a válságot története révén formatív módon alakító politikai vezető az alapvető nemzeti (állami) érdekeket és értékeket egzisztenciálisan fenyegető válságot helyezi a középpontba (Metz, 2017a: 212.), s így képessé válhat arra, hogy mobilizálja és integrálja a politikai közösség szélesebb csoportjait (ez az ún. *rally around the flag* jelenség; t Hart–Tindall, 2009: 17.). Mindebből jól látható, hogy (különösen a karizmatikus) vezetői történetekben milyen diszkurzív stratégiák jelennek meg a válság értelmezésére és a követők meggyőzésére – illetve, hogy miként jelenik meg a konstruktivista megközelítés és a vezetés formatív ereje közti „elektív affinitás”.

ÖSSZEFOGLALÁS

E dolgozat a politikai vezetés magyarországi politikatudományi kutatásának tudományos diskurzusához kívánt hozzájárulni. A hazai vezetés kutatási munkák fókusza alapján csoportosított három irány főként elméleti és részben empirikus meglátásainak vonatkozásában vizsgálta a politikai vezetés és történetalkotás konstruktivista felfogását. A dolgozat célja az volt, hogy egyrészt átfogó képet adjon a hazai kutatások állásáról és legfontosabb konzekvenciáiról (*rendszerező-strukturáló* célkitűzés), másrészt pedig, hogy mindezt egy sajátos olvasatot adó konstruktivista értelmezési keretbe illessze (*elméletileg újító* célkitűzés).

Az *elméletileg újító* szándék abban ragadható meg, hogy az írás a konstruktivista módszertani és elméleti szemléletmód, illetve a vezetés formatív erejét hangsúlyozó megközelítés között fennálló, egyfajta „rokonlelkűség” vagy kölcsönös szimpátia értelmében vett „elektív affinitást” próbálta meg ábrázolni a hazai kutatások vonatkozásában – tisztázva ezzel egy konstruktivista vezetés-elméleti pozíció alapjait. Ez az „elektív affinitás” arra a két előfeltevésre épült,

hogy egyrészt a társadalmi és politikai valóság egy jelentésszerű valóság, másrészt pedig, hogy a valóság nyelvi-diszkurzív alakításában nem mindenki egyenlő mértékben vesz részt: ami felvetette a politikai vezetés, valamint a vezetői történetalkotás problémáját. A tanulmány szerint ennek alapján a vezérdemokrácia karizmatikus vezetőképe kapcsán egyfajta mérsékelt, a kontingencia-probléma és a válsághelyzetben történő politikai vezetés tekintetében erősebb, végezetül a diszkurzív-interpretatív szemléletű „módszertan” esetén egyértelmű „elektív affinitás” áll fent a politikai vezetés és a konstruktivista szemléletmód között.

Természetesen felmerül a kérdés, hogy ez a hazai szakirodalmat jellemző kölcsönös vonzódás, szimbiózis mivel magyarázható, és miért vannak jelen a vázolt tendenciák erőteljesebben a hazai, mint a nemzetközi diskurzusban? Egyrészt, míg a nemzetközi szakirodalomban az esszencialista intézmény- és pozícióközpontú vizsgálatok „dominálnak”, addig a magyarországi vizsgálatokban a weberi módszertani individualizmus alapján a cselekvés (és a cselekvő) voluntarizmusa jelenik meg. Vagyis, a hazai politikai vezetéskutatási munkák a vezetés *leadership* jellegével, és nem *governance*-problémával foglalkoznak. Ebből következik a bemutatott hangsúlyos irányoknak a szociálkonstruktivista felfogáshoz való sajátos viszonya, hisz míg a nemzetközi irodalomban például a *core executive* elmélet interpretatív értelmezése (Dunleavy–Rhodes, 1990; Rhodes, 1995; Elgie, 2011) inkább a kormányzásra (*governance*) fókuszál, addig a magyarországi irodalomban a jelentésszerű társadalmi és politikai valóság nyelvi alakításában a vezető bír formatív erővel – így a történetalkotás vizsgálata éppen erre a sajátos *leadership* jellegre világít rá. Ilyen értelemben az „elektív affinitás” segíthet megérteni a hazai kutatók sajátosságait.

Ugyanakkor rá kell mutatni arra is, hogy e Webertől átvett fogalmi kategória adott esetben torzíthatja, nehezítheti is a megértést. Különösen igaz lehet ez a vezérdemokráciára, amely a perszonalizációt, az elnökösödést és a képviselői intézmények hanyatlását objektív adottságként kezeli, így a konstruktivista feltevések részint csak implicit módon jelennek meg. Továbbá a hazai diskurzusban jelen vannak olyan politikai vezetéskutatási munkák is (Boda, 2013; Csizmadia, 2006a, 2006b; Körösenyi et al., 2015, 2017; Körösenyi–Patkós, 2017), amelyek a kölcsönös szimpátia értelmében vett „elektív affinitás” fogalmával nem, vagy csak nehezen volnának értelmezhetőek. Mégis, az írás által alkalmazott szociálkonstruktivista vizsgálati keret átfogó képet tud nyújtani e releváns és komplex kortárs hazai politikatudományi, politikaelméleti téma-terület uralkodó elméleti megközelítési sajátosságairól és meghatározó, hangsúlyos kutatási irányiról.

IRODALOM

- Árpási Botond Gergely (2018): Devolúció és Brexit. Politikai vezetés és történetalkotás a vezérmokrácia tükrében. *Politikatudományi Szemle*, XXVII. évf., 3. sz., 102–129. <https://doi.org/10.30718/poltud.hu.2018.3.102.129>
- Bennister, Mark (2012): *Prime Ministers in Power: Political Leadership in Britain and Australia*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Bennister, Mark–t Hart, Paul–Worthy, Ben (2015): Assessing the Authority of Political Office-Holders: The Leadership Capital Index. *West European Politics*, vol. 38., issue 3. 417–440. <https://doi.org/10.1080/01402382.2014.954778>
- Bevir, Mark (2005): *New Labour. A critique*. London–New York, Routledge.
- Bevir, Mark (2007): Social Constructivism. In: Bevir, Mark (ed.): *Encyclopedia of Governance*. Thousand Oaks–London–New Delhi, Sage. <https://doi.org/10.4135/9781412952613.n495>
- Bevir, Mark–Rhodes, R. A. W. (2005): Interpretation and its others. *Australian Journal of Political Science*, vol. 40., issue 2. 169–187. <https://doi.org/10.1080/10361140500129974>
- Bevir, Mark–Rhodes, R. A. W. (2016): Interpretive political science: mapping the field. In: Bevir, Mark–Rhodes, R. A. W. (eds.): *Routledge handbook of interpretive political science*. London–New York, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315725314>
- Blasi, Anthony J. (1991): *Making Charisma: The Social Construction of Paul's Public Image*. New Brunswick–London, Transaction Publishers.
- Blondel, Jean (1987): *Political Leadership: Towards a General Analysis*. London–Beverly Hills. Sage.
- Blyth, Mark (2013): Paradigms and Paradox: The Politics of Economic Ideas in Two Moments of Crisis. *Governance*, Vol. 26, Issue 2, 197–215. <https://doi.org/10.1111/gove.12010>.
- Boda Zsolt (2013): Politikai vezetés és kollektív cselekvés. *Politikatudományi Szemle*, XXII. évf., 3. sz., 73–89.
- Boin, Arjen–t Hart, Paul (2003): Public Leadership in Times of Crisis: Mission Impossible? *Public Administration Review*, Vol. 63, Issue 5, 544–553. <https://doi.org/10.1111/1540-6210.00318>
- Boin, Arjen (2009): Crisis leadership in terra incognita: why meaning making is not enough. In: t Hart, Paul–Tindall, Karen (eds.): *Framing the Global Economic Downturn: Crisis Rhetoric and the Politics of Recessions*. ANU Press. <https://doi.org/10.22459/fged.09.2009.13>
- Boin, Arjen–t Hart, Paul–McConnell, Alan (2009): Crisis exploitation: political and policy impacts of framing contests. *Journal of European Public Policy*, Vol. 16, Issue 1, 81–106. <https://doi.org/10.1080/13501760802453221>
- Brunczel Balázs (2013): Hogyan jött létre a győztes mandátuma? In: Soós Gábor–Körösényi András (szerk.): *Azt tették amit mondtak? Választási ígérek és teljesítésük, 2002–2006*. Budapest, MTA TK PTI.
- Buzan, Barry–Waeber, Ole–de Wilde, Jaap (1998): *Security: A new framework for analysis*. London, Lynne Rienner.
- Carstensen, Martin B. (2011): Paradigm Man vs. the Bricoleur: Bricolage as an Alternative Vision of Agency in Ideational Change. *European Political Science Review*, Vol. 3, Issue 1, 147–167. <https://doi.org/10.1017/s1755773910000342>

- Choi, Naomi (2007): Interpretive Theory. In: Bevir, Mark (ed.): *Encyclopedia of Governance*. Thousand Oaks–London–New Delhi, SAGE. <https://doi.org/10.4135/9781412958660.n232>
- Csizmadia Ervin (2006a): Politikai vezetők és politikai környezet. I. Miniszterelnöki változásmo-
dellek Európában és Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, XV. évf., 2–3. sz., 25–52.
- Csizmadia Ervin (2006b): Politikai vezetők és politikai környezet. II. Magyar miniszterelnökök egy
változásmélettükében. *Politikatudományi Szemle*, XV. évf., 4. sz. 5–40.
- de Clercy, Christine–Ferguson, Peter A. (2016): Leadership in Precarious Contexts: Studying Political
Leaders after the Global Financial Crisis. *Politics and Governance*, Vol. 4, Issue 2, 104–114. <https://doi.org/10.17645/pag.v4i2.582>
- Dunleavy, Patrick–Rhodes, R. A. W. (1990): Core Executive Studies in Britain. *Public Administration*,
Vol. 68, Issue 1, 3–28. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.1990.tb00744.x>
- Elgie, Robert (2011): Core Executive Studies Two Decades On. *Public Administration*, Vol. 89, Issue
1, 64–77. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.2011.01899.x>
- Elgie, Robert (2015): *Studying Political Leadership. Foundations and Contending Accounts*. Basingstoke,
Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-1-137-34708-4>
- Erdélyi Ágnes (1988): Megértő társadalomtudomány – angolszász módra. In: Winch, Peter: *A tár-
sadalomtudomány eszméje és viszonya a filozófiához*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Eriksson, Johan (ed.) (2002): *Threat Politics*. Aldershot, Ashgate.
- Fairhurst, Gail T.–Grant, David (2010): The Social Construction of Leadership. A Sailing Guide.
Management Communication Quarterly, Vol. 24, Issue 2, 171–210. <https://doi.org/10.1177/0893318909359697>
- Gardner, Howard (2011): *Leading Minds: An anatomy of Leadership*. New York, Basic Books.
- Grint, Keith (2001): *The Arts of Leadership*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199244898.001.0001>
- Grint, Keith (2004): Constructivism. In: Goethals, George R.–Sorenson, Georgia J.–Burns, James
MacGregor (eds.): *Encyclopedia of Leadership*. Thousand Oaks–London–New Delhi, Sage. <https://doi.org/10.4135/9781412952392.n64>
- Grint, Keith (2005): Problems, problems, problems. The social construction of ‘leadership’. *Human
Relations*, Vol. 58, Issue 11, 1467–1494. <https://doi.org/10.1177/0018726705061314>
- Grint, Keith (2014): Social-Constructionist Analysis. In: Rhodes, R. A. W.–t Hart, Paul (eds.): *The
Oxford Handbook of Political Leadership*. Oxford, Oxford University Press.
- Gyulai Attila (2007): Egy diszkurzív stratégia értelmében felfogott igazságról és hazugságról. *Pol-
itikatudományi Szemle*, XVI. évf., 2. sz., 105–122.
- Gyulai Attila (2010): A rendkívüli kormányzás retorikája. In: Sándor Péter–Vass László (szerk.):
Magyarország politikai évkönyve 2009-ről. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja
Alapítvány.
- Hajdú András (2017): Politikai vezetés és válságkezelés az első Merkel-kormány idején. In: Körösenyi
András (szerk.): *Viharban kormányozni. Politikai vezetők válsághelyzetekben*. Budapest, MTA TK
PTI.
- Hajer, Maarten (1993): Discourse Coalitions and the Institutionalization of Practice. In: Fischer,
Frank–Forester, John (eds.): *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*. Durham,
NC, Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9780822381815-003>

- Hall, Peter A. (1993): Policy Paradigms, Social Learning, and the State: The Case of Economic Policymaking in Britain. *Comparative Politics*, Vol. 25, Issue 3, 275–296. <https://doi.org/10.2307/422246>
- Hargrove, Erwin C. (1998): *The President as Leader: Appealing to the Better Angels of Our Nature*. University Press of Kansas.
- Hargrove, Erwin C. (2001): Presidential Power and Political Science. *Presidential Studies Quarterly*, Vol. 31, Issue 2, 245–261. <https://doi.org/10.1111/j.0360-4918.2001.00169.x>
- Helms, Ludger (2005): *Presidents, Prime Ministers, and Chancellors: Executive Leadership in Western Democracies*. Basingstoke–New York, Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230502918>
- Helms, Ludger (ed.) (2012): *Comparative Political Leadership*. Basingstoke–New York, Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137264916>
- Illés Gábor (2016): Válságkonstrukciók. Orbán Viktor és Bajnai Gordon válságértelmezésének összehasonlítása. *Replika*, 98. sz., 47–65.
- Illés Gábor–Körösényi András (2017): Ortodoxia, heterodoxia, cselekvés: Bajnai Gordon és Orbán Viktor válságkezelése, 2009–2014. In: Körösényi András (szerk.): *Viharban kormányozni. Politikai vezetők válsághelyzetekben*. Budapest, MTA TK PTI.
- Kalyvas, Andreas (2002): Charismatic Politics and the Symbolic Foundations of Power in Max Weber. *New German Critique*, Issue 85, 67–103. <https://doi.org/10.2307/3115177>
- Korkut, Umut–Mahendran, Kesi–Bucken–Knapp, Gregg–Cox, Robert Henry (2015): *Discursive Governance in Politics, Policy and the Public Sphere*. Basingstoke, Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137495785>
- Körösényi András (2003): Politikai képviselet a vezérdemokráciában. *Politikatudományi Szemle*, XII. évf., 4. sz., 5–22.
- Körösényi András (2005): Political Representation in Leader Democracy. *Government and Opposition*, Vol. 30, Issue 3, 358–378. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2005.00155.x>
- Körösényi András (2007): A demokratikus elitizmus konszenzusán túl. *Politikatudományi Szemle*, XVI. évf., 4. sz., 7–28.
- Körösényi András (2016): Joseph Schumpeter: egy realista demokráciaelmélete. In: Szűcs Zoltán Gábor–Gyulai Attila (szerk.): *A hatalom kódében. Bevezetés a realista politikaelméletbe*. Budapest, MTA TK PTI–L'Harmattan.
- Körösényi András (szerk.) (2017a): *Viharban kormányozni. Politikai vezetők válsághelyzetekben*. Budapest, MTA TK PTI.
- Körösényi András (2017b): Weber és az Orbán-rezsim: plebiszciter vezérdemokrácia Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, XXVI. évf., 4. sz., 7–28.
- Körösényi András–Hajdú András–Ondré Péter (2015): Politikai vezetők: kormányfői karrier és teljesítmény. In: Körösényi András (szerk.) *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, MTA TK–Osiris.
- Körösényi András–Illés Gábor–Metz Rudolf (2016): Contingency and Political Action: The Role of Leadership in Endogenously Created Crisis. *Politics and Governance*, Vol. 4, Issue 2, 91–103. <https://doi.org/10.17645/pag.v4i2.530>

- Körösényi András–Illés Gábor–Metz Rudolf (2017): A politikai vezetők válsághelyzetekben: fogalmi-elméleti keret és kutatási kérdések. In: Körösényi András (szerk.): *Viharban kormányozni. Politikai vezetők válsághelyzetekben*. Budapest, MTA TK PTI.
- Körösényi András–Illés Gábor–Metz Rudolf (2018): Broadening the limits of reconstructive leadership: Constructivist elements of Viktor Orbán's regime-building politics. *British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 20, Issue 4, 790–808. <https://doi.org/10.1177/1369148118775043>
- Körösényi András–Ondré Péter–Hajdú András (2017): A 'Meteoric' Career in Hungarian Politics. Applying the Leadership Capital Index. In: Bennister, Mark–Worthy, Ben–t Hart, Paul (eds): *The Leadership Capital Index: A New Perspective on Political Leadership*. Oxford–New York, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198783848.003.0005>
- Körösényi András–Patkós Veronika (2017): Variations for Inspirational Leadership: The Incumbency of Berlusconi and Orbán. *Parliamentary Affairs*, Vol. 70, Issue 3, 611–632. <https://doi.org/10.1093/pa/gsx004>
- Kuipers, Sanneke (2006): *The Crisis Imperative*. Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.1515/9789048503926>
- Metz Rudolf (2017a): Határok nélkül? Orbán Viktor és a migrációs válság. In: Körösényi András (szerk.): *Viharban kormányozni. Politikai vezetők válsághelyzetekben*. Budapest, MTA TK PTI.
- Metz Rudolf (2017b): A politikai vezetés három arca. A vezetés értelmezési lehetőségei a demokráciában. *Századvég*, 85. sz., 69–90.
- Metz Rudolf (2018): *A politikai vezetés három arca. A vezetés értelmezési lehetőségei és gyakorlatai a demokráciában*. Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Politikatudományi Doktori Iskola. <https://doi.org/10.14267/phd.2018033>
- Oakeshott, Michael (2001a): Politikai képzés. In: Uő: *Politikai racionalizmus*. Budapest, Új Mandátum.
- Oakeshott, Michael (2001b): Politikai diskurzus. In: Uő: *Politikai racionalizmus*. Budapest, Új Mandátum.
- Orr, Kevin (2009): Local government and structural crisis: An interpretive approach. *Policy & Politics*, Vol. 37, Issue 1, 39–55. <https://doi.org/10.1332/147084408x349747>
- Pakulski, Jan–Körösényi András (2013): *Toward Leader Democracy*. London, Anthem Press.
- Pakulski, Jan–Higley, John (2008): Towards Leader Democracy? In: t Hart, Paul–Uhr, John (eds.): *Public Leadership. Perspectives and practices*. ANU Press. <https://doi.org/10.22459/pl.11.2008.04>
- Parsons, Craig (2018): Constructivism and Interpretive Theory. In: Lowndes, Vivien–Marsh, David–Stoker, Gerry (eds.): *Theories and Methods in Political Science*. 4th Edition. Palgrave Macmillan.
- Pocock, John G. A. (1975): *The Machiavellian Moment. Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press.
- Rhodes, R. A. W. (1995): From Prime Ministerial Power to Core Executive. In: Rhodes, R.A.W.–Dunleavy, Patrick (eds): *Prime Minister, Cabinet and Core Executive*. London, Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-1-349-24141-5_2
- Riker, William (1986): *The Art of Political Manipulation*. New Heaven, Yale University Press.
- Sartori, Giovanni (1999): A vertikális demokrácia. In: *Demokrácia*. Budapest, Osiris.

- Schabert, Tilo (2013): *A politikai méltóságáról és jelentőségéről*. Budapest, Századvég.
- Schmidt, Vivien A. (2002): *The Futures of European Capitalism*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0199253684.001.0001>
- Schmidt, Vivien A. (2010): Diszkurzív institucionalizmus: az eszmék és a diskurzus magyarázó-ereje. *Századvég*, 15. évf., 57. sz., 35–78.
- Schumpeter, Joseph (1987): *Capitalism, Socialism, Democracy*. London, Unwin.
- Schwandt, Thomas A. (2010): Three Epistemological Stances for Qualitative Inquiry. Interpretivism, Hermeneutics, and Social Constructionism. In: Bevir, Mark (ed.): *Interpretive Political Science I*. London–New York, Sage.
- Skowronek, Stephen (1993): *The Politics Presidents Make*. New Heaven, Yale University Press.
- Sohajda Ferenc (2002): Eset és esemény. A konkrétum történeti vizsgálatának lehetőségei és jelentősége. In: Szekeres Ferenc (szerk.): *A történelem szerszámládája*. Budapest, L'Harmattan.
- Stoppard, Tom (1986): *Jumpers*. London, Faber and Faber.
- Szabó Márton (2013): *A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések*. Budapest, L'Harmattan.
- Szabó Márton (2016): *Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*. Budapest, Osiris.
- Szántó András (2017): Válságkonstrukció kontingens helyzetben: Sócrates válságkezelése. In: Körösnéyi András (szerk.): *Viharban kormányozni. Politikai vezetők válsághelyzetekben*. Budapest, MTA TK PTI.
- Szántó András (2018): Schumpeter empirikus demokráciaelmélete. Az állampolgári politikai tudás mint a demokratikus elszámoltathatóság feltétele. *Politikatudományi Szemle*, XXVII. évf., 2. sz., 29–52. <https://doi.org/10.30718/poltud.hu.2018.2.29.52>
- Szűcs Zoltán Gábor (2010): *Az antallai pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban 1989–1993*. Budapest, L'Harmattan.
- 't Hart, Paul (2014): Contextual Analysis. In: Rhodes, R. A. W.–'t Hart, Paul (eds.): *The Oxford Handbook of Political Leadership*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199653881.013.011>
- 't Hart, Paul–Tindall, Karen (2009): Public leadership and the social construction of economic catastrophe. In: 't Hart, Paul–Tindall, Karen (eds.): *Framing the Global Economic Downturn: Crisis Rhetoric and the Politics of Recessions*. ANU Press. <https://doi.org/10.22459/fged.09.2009.16>
- 't Hart, Paul–Uhr, John (2008): Understanding Public Leadership. An Introduction. In: 't Hart, Paul–Uhr, John (eds.): *Public Leadership. Perspectives and practices*. ANU Press. <https://doi.org/10.22459/pl.11.2008.01>
- Tucker, Robert C. (1968): The Theory of Charismatic Leadership. *Daedalus*, Vol. 97, Issue 3, 731–756.
- Winch, Peter (1988): *A társadalomtudomány eszméje és viszonya a filozófiához*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom I*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Yanow, Dvora (2007): Narrative Theory. In: Bevir, Mark (ed.): *Encyclopedia of Governance*. Thousand Oaks–London–New Delhi, Sage. <https://doi.org/10.4135/9781412952613.n337>

RECENZIO

Laki Mihály

A Nemzeti Együttműködés Rendszere a világjárvány előtt

Zsiger Ádám

A velünk maradó ellenség

Csizmadia Ervin

Lehet-e megítélés nélkül beszélni a politikai vezetésről?

A NEMZETI EGYÜTTMŰKÖDÉS RENDSZERE A VILÁGJÁRVÁNY ELŐTT

Laki Mihály

(MTA doktora, emeritus kutató)

A recenzió beérkezett: 2020. május 7., véglegesítve: 2020. október 2.

(Brave New Hungary. Mapping the „System of National Cooperation”. Edited by János Kovács Mátyás and Balázs Trencsényi, Lexington Books, Lanham–Boulder–New York–London, 2020)

A könyv alapjául szolgáló interdiszciplináris kutatást igazi profik tervezték és szervezték. Kovács és Trencsényi sikerrel vonták be a 2010 utáni magyarországi változások leírására és elemzésére létrehozott kutató, elemző csapatba a társadalomtudományok számos képviselőjét. Neves történészek, jogászok, politológusok, szociológusok, közgazdászok, filozófusok jegyzik a kötet 18 tanulmányát. Többségük hosszabb ideje a Nemzeti Együttműködés Rendszere (NER) kiépülésének és működésének fontos részterületeit kutatja, elemzi, itt közreadott tanulmányaikban az eredményeiket összegzik. De olvashatunk esettanulmányt a CEU elleni kormányzati támadásról (szerző: Enyedi Zsolt). Nemzetközi összehasonlítás, a lengyelországi (Radoslaw Markowski) és romániai (Silvia Marton) folyamatokról készült alapos elemzések is segítik a magyar történet értelmezését.

A szerkesztők nemcsak a magyarországi társadalmi és gazdasági folyamatok iránt érdeklődőknek, de a kapitalizmus összehasonlító kutatásával és az illiberális rendszerekkel foglalkozóknak is ajánlják a könyvet. Azzal kecsegtetik az olvasót, hogy nem akármilyen esetet ismerhet meg alaposan és részletesen: „Manapság az elemzők jelentős része Magyarországot az illiberális demokráciák, Törökország, Szingapúr és Oroszország, vagy a hibrid rezsimek, mint Kazahsztán, Azerbadzsán közé sorolja.”¹ Nem volt ez mindig így: „A kilencvenes években Magyarország volt a konszolidált liberális demokráciák iskolapéldája. Ma a szakirodalom gyakran országunkat a fordított átmenet modelljeként említi. Hogyan kerülhetett sor ilyen riasztó változásokra a huszonegyedik században, az 1989-es forradalmak után két évtizeddel, néhány évvel azt követően, hogy az ország csatlakozott az Európai Unióhoz?”²

A NER fontos alrendszeireinek 2010 utáni kiépülését bemutató tanulmányok gyors és radikális változásokról tudósítanak. Akár egy kirakós játék ele-

mei, jól mutatják a hatalom új birtokosainak fontossági sorrendjeit és értékeit. Az elmúlt 10 évben a NER mindennapi jelenlétét, működését állampolgárként, kutatóként átélő, megfigyelő számára is új tanulságokkal szolgál az alkotmánycsere, az új alaptörvény bevezetésének története. A történeti elemzésből kiderült, az alaptörvény a tömeges, folyamatos és radikális szabályozás-változtatás egyik fontos eleme volt. Mi magyarázza a nemzetközi viszonylatban is „extrém legalizmust”? A kényelmes, kétharmados parlamenti többség ugyanis akár a kényelmesebb, komótosabb törvénykezésre is módot adott volna. *Uitz Renáta* fontos megállapítása, hogy a jogszabályok, törvények, a Nemzeti Együttműködés Nyilatkozata és az Alaptörvény segítette az új rendszer nyelvének (szókészletének, mondatszerkezetének) kialakításában. A megújított nyelv csakúgy, mint a szabályok, hivatkozási alapul szolgálhattak a gazdasági, társadalmi szereplők közötti vitákban. A feszített ütemű jogalkotás hozzájárult a rendszer stabilizálásához – jó példa erre a választási rendszer szabályozása. Hozzátehetjük: a tömeges és feszített határidőkkel dolgozó jogalkotás ronthatta a törvények és rendeletek minőségét. A jogalkotó ezért gyakran kényszerült a hibák kijavítására, a hiányosságok kiküszöbölésére – gondoljunk itt az Alaptörvény nyolc módosítására. Eközben számos lehetőség kínálkozott az érdekbeszámításra és -érvényesítésre. És a 2010 után egyes jelentős és radikális bel-, kül- és emlékezet-politikai fordulatok jogalkotási vonzata sem elhanyagolható.

Jelentős szabályozási és még több szabályértelmezési munkával járt a NER és a civil társadalom közötti viszonyok újragondolása és rendezése. Az Orbán Viktor vezette Fidesz hosszú menetelését a hatalomba – *Adam Michnik* kifejezésével a kúszó puccsot – döntő mértékben segítették a jobboldali és szélsőjobboldali civil szervezetek (polgári körök, hagyományőrök stb.).³ Az egyik tanulság: a civil világ feletti ellenőrzés nélkül aligha működtethető az új rendszer. Miközben a kormány továbbra is támaszkodott (hallgatólagosan elfogadva vagy eltűrve) a jobboldali – esetenként a szélsőjobboldali civil mozgalmak támogatására, az elmúlt tíz év a kormánynak nem kedves – független vagy ellenzéki civil szervezetek elleni harc jegyében zajlott. Bevonva ebbe a sajátos jogszabály-értelmezésbe a kormánypárti média mellett az ügyészséget, esetenként a rendőrséget is. A helyzet az idővel inkább romlott. „A civil társadalom és a politika kapcsolata továbbra is erősen vitatott és ellentmondásos. Ez az inherens meghatározatlanság a jelenlegi kormányt nemcsak mélyen aggasztja, de erősen ösztönzi a civilek kritikai kapacitásának fékezésére és ellenőrzésére. A 2015-ös menekült- és migrációs válság óta a kormány élve a lehetőséggel, fokozta a szigorú intézkedéseit a kormányt bíráló civil csoportokkal szemben és migrációellenes harcának részévé tette őket.”⁴

Az új viszony kialakítása a határon túli magyarokkal is jelentős jogalkotási munkát igényelt. A rezsim szakított az 1990–1992-es, Antall József által vezényelt szomszédország-politikával, amely feltételezte, hogy az alapszerződés-

sek és az EU-csatlakozások nyomán légiesített határok, a magyarok kulturális autonómiája, önálló politikai szervezetei és a magyar állam figyelme és támogatása biztosítja a határon túli magyar közösségek fennmaradását, fejlődését. A NER nem érte be ennyivel: „A nemzeti lét igazi útja a nemzetállam, ezért a magyar államnak minden magyar államává kell válnia.”⁵ Az ambiciózus cél immár a nemzet egyesítése. Ezt a nehezen definiálható célt szolgálta az Állandó Magyar Értekezlet, továbbá az első Fidesz-kormány alatt elfogadott, és a magyar nemzetiségűeknek különleges jogokat biztosító „státustörvény.” A 2010-es választási győzelem után létrehozott Nemzetpolitikai Államtitkárság, az erdélyi magyar politikai elit számos tagjának gyors karrierje a magyarországi államigazgatásban és kulturális intézményekben, a magyarok területeknek szánt transzferek összevonása a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.-ben jól példázzák a nemzetegyesítés fideszes változatát.

A terv legnagyobb hatású és jelentőségű eleme a kettős állampolgárság. Sok százezer magyar anyanyelvű román, ukrán, szlovák szerb állampolgár döntött úgy, hogy felveszi a magyar állampolgárságot, hogy korlátozásokkal ugyan, de tagja lesz a magyarországi politikai közösségnek.⁶ A szavazatokban mért haszon nem elhanyagolható, az erdélyiek szinte csak a Fideszre szavaztak a legutóbbi választásokon.

Jelentősen megváltozott az állam és az egyházak viszonya is 2010 után. Az 1989-es köztársaság törvényei biztosították a szabad vallásgyakorlást, felszámolták a kommunista pártállam egyházfelügyeleti hatóságát, az Állami Egyházügyi Hivatalt. Az alkotmány egyenlőnek tekintette a 100 főnél nagyobb egyházakat és gyülekezeteket.⁷ A 2010-es alaptörvény preambuluma közvetve szakít a vallási semlegesség elvével, amikor erőteljesen hangsúlyozza a keresztény vallás (egyházak) ezer éves cselekvő jelenlétét a magyar társadalomban. A semlegesség sérül, az egyházak, vallási közösségek közötti különbségtétel szabályaiban: a történelmi egyházak kiemelt státust és ezzel pénzügyi támogatást kapnak. Példák: az egyházi iskolák pozitív diszkriminációja, ingyen átadott ingatlanok. A politikai haszon: a katolikus és a református egyház nem tiltja a Fidesz-párti szószéki agitációt, a kormányzati akciók melletti mozgósítást.

A szép új Magyarország talán legfontosabb jelszava, célja a munkaalapú társadalom. Ezt a gyanús múltú célt egyfelől a munkaerőpiaci szabályozás, másfelől a jóléti rendszerek átalakításával kívánta elérni a NER.

A 2010-es kormányprogram egy millió új munkahely létrehozásával számolt. Már az első hónapokban indult a jogszabály változtatásokkal kombinált erőteljes kampány, amelynek célja, hogy „visszavezessék a munka világába” azokat, akiket a magyar felső középosztály meghatározó csoportjai a segélyeken élők, dologtalanok közé sorolnak. A terv teljesítéséhez átalakították az oktatási rendszert – a gimnáziumokkal szemben a szakmunkás képzést pre-

ferálták. A Munka Törvénykönyvében – a rugalmasság növelésének jelszavával – a szakszervezetek működési feltételeit nehezítve és a munkavállalói jogok egy részének elvonásával kívánták megvalósítani a célt. A legfontosabb lépés a közmunkarendszer felállítása volt. *Köllő János* tanulmányából megtudjuk, hogy 2015-ig csökkent a munkanélküliség, ám ez nem a munkahelyteremtés, hanem a tömeges közmunka és a külföldi munkavállalás következménye volt, 2015 után – a gazdasági fellendülés időszakában – 420 ezerrel nőtt a foglalkoztatás, és ezt már nem a stagnáló, lassan növekvő közmunka és külföldi munkavállalás magyarázza. Sikertörténet a közmunka? *Köllő* szerint csak részben: még a gyors gazdasági növekedés éveiben sem szívta fel a munkaerőpiac a képzetlen fiatalokat. Az első években a képzetlenek magas munkanélküliségi rátája kínálati oldali probléma volt, amit egyfelől a megfelelő munkabérek, másfelől a közmunka kezelte. Az ilyen politika, hajlamos nem integrálni, inkább elválasztani a képzetleneket és a társadalom többi részét.

A munkaalapú társadalomhoz új szemléletű szociálpolitika illett. Az első radikális lépés a magánnyugdíjpénztárak államosítása volt – amit kevés kivétellel, különösebb ellenkezés nélkül elfogadtak az érdekelt százezrek. A Fidesz állam és ideológia vezényelte munka alapú társadalmában erősen csökkent a rokkantsági nyugdíjra, segélyekre jogosultak köre, a juttatás időtartama. A rendszer illetékes vezetői „megkülönböztették az ‘egészséges’ ‘jó erőben levő’ ‘keményen dolgozó’ népességet a ‘munkaképtelenektől’, a ‘nem dolgozóktól’, az utóbbiakat kiszorítva a társadalombiztosítási rendszerből.”⁸ Eközben az úgymond keményen dolgozók jelentős kedvezményeket kaptak – jelezve az érdekelt társadalmi csoportoknak, hogy aki átlép a munka világába és szorgalmas, jól jár ebben az új világban.

A résztanulmányokból fokozatosan kiderülnek a szándékok, fontossági sorrendek, és részben a működési módok. A képet tovább finomítják a sajtószabadság korlátozásáról,⁹ az állami tulajdon növeléséről¹⁰ szóló írások. A szerkesztők jó érzékkel a leíró elemzések mellett közreadtak a rendszer természetéről szól elméleti – inkább metaelméleti – írásokat is. *Magyar Bálint* tömören, áttekinthetően összefoglalja gondolatait a magyar „maffiaállamról”, amely nem ideológia, hanem haszon vezérelte rendszer. Nem a nyugati piacgazdaság és demokrácia valamiféle deviáns formája, hanem „saját logikával, dinamikával és szereplőkkel rendelkező független társadalmi helyzetállapot. A maffiaállamot a politikai és gazdasági elitcserével egyidejűleg hozzák létre a fogadott politikai család hasznára/javára, amely piramisszerű ellentettje a liberális demokráciákat irányító uralkodó elitnek. A megszilárdult rendszerben a kereskedelem nem a résztvevők közötti önkéntes együttműködésen alapul, hanem a fogadott politikai család kezdeményezte politikai szolgáltatások és gazdasági javak transzferjeiből tevődik össze.”¹¹

A Magyar Bálinttal vitatkozók szerint az Orbán-rendszer leírásánál és megértésénél egyéb tényezőket is figyelembe kell venni. *Stephen Holmes* szerint:

„Orbán politikai sikerének egyik forrása, hogy képes megszólítani 1989 veszteseit, hangsúlyozza és hangot ad szenvedéseiknek.” A volt kommunisták meggazdagodását elfogadni nem tudók és nem akarók százezrei, „Akik magukat a liberális politika veszteséinek tartják, természetesen vonzódnak egy önjelölt vezérhez, aki kimondja a kendőzetlen igazságot a liberális képmutatásról. És aki azt ígéri, hogy megvédi az érdekeiket...”¹² *Váradi Balázs* pedig az Orbán-kormányoknak a maffiaállam logikájába nem illő, esetenként akár szavazat veszteséssel is járó működési elemeivel illusztrálja, hogy a NER nem magyarázható egytényezős modell alapján. Egy példa: „A rendszer számos olyan változást intézményesített, amelyek célja egy hagyományosabb, konzervatívabb, vallásosabb életstílus újra bevezetése és támogatása [...] Ezek a lépések az EU-átlagnál kevésbé vallásos magyar lakosság többségében nem voltak népszerűek.”¹³

A bemutatott fejezetek többsége a jelentős fordulatok és új fontosságok mellett a politikai és gazdasági haszonszerzésről is szólt. De találtunk példát a könyvben a Magyar Bálintot bírálók által hangsúlyozott, ideológia vezérelt kormányzati akciókra is. Ezek közül viszonylag kevés jogi-szabályozási tevékenységgel járhatott a huszadik századi magyar történelem újraértékelése. 2010 után, az egymást követő két gazdasági visszaesés mélypontjain sem lassult a magyar történelem emblematisz tereinek, azok elsősorban 1944 előtti állapotának rekonstruálása, a kommunista múlt tárgyainak (szobrok, emléktáblák, utcanevék stb.) eltüntetése. Itt aligha a pénzszerzésre szervezett maffiaállam logikája működött. Különösen nagy visszhangot váltottak ki a magyar Holokauszt újra értelmezésével összefüggő kormányzati akciók és programok. Az értelmezési vita középpontjába a budapesti Szabadság téren felállított emlékmű került. Ennek a történetét dolgozza fel *Laczó Ferenc*.

Volt-e valamiféle forgatókönyv, mesterterv, vagy az elfogadott értékek, célok és a rugalmas alkalmazkodás esetenként változó kombinációi magyarázzák a 2010 utáni gyökeres változásokat? Az intézmények és jogszabályok magyarországi mértékkel mérve rendkívül gyors és tömeges átalakítása – a társadalom és a gazdaság igencsak különböző területein – alapos előkészítésre utal. A Fidesz értelmiségi szövetségeseinek 2008–2009-es konferenciáiról tudósító kiadványok címeiből – „Új államalapítás” – még inkább a felszólalások hangnemből és tartalmából is valamiféle forgatókönyvre, radikális – napjainkban is ható – változtatási szándéokra következtethettünk.¹⁴ Az új, nem várt, tervezett gondok – például a menekült-kérdés – viszont sajátos, menet közbeni tanulást, probléma-kezelést igényeltek.¹⁵

Az összefoglaló tanulmány szerzőinek vállalt bizonytalansága szorosan összefügg ezekkel a dilemmákkal. „Feltételeztük, hogy a NER kiterjesztése sok rögtönzésen alapult és a reálpolitika cikcakkjait mutatja.”¹⁶ Kovács és Tencsényi zavarba ejtően sokféle ideológia, politikai stílus, gazdasági stratégia egyidejű jelenlétét érzékelik: „az összeragasztott összetevők: autoriter és kol-

lektivista hagyományok, benne konformizmus, reménytelenség, inercia és hasonlók, önvédelem a külső, ismeretlen Másikkal szemben” „újrászakralizált tömegpolitika antimodernséggel kombinálva”. Egy másik értelmezés, de a kombináció továbbra is szokatlan: „kettős hibrid keveréke a politikai antiliberálisnak, némi gazdasági szabadságnak és a szimulált, lepusztított demokrácia nyomorának.”¹⁷ És a gazdaságban: egyfelől unortodox megoldások, a nemzeti kapitalisták támogatása, újraállamosítás és korporatív intézmények felállítása. „Mindez kombinálva olyan intézkedésekkel, amit más kontextusban, mint kifejezetten neoliberalist írának le: az egykulcsos adó bevezetése, a jóléti költségek csökkentése, a közmunka kiterjesztése.”¹⁸

Kovács és Trencsényi tudatják az olvasóval: nem vesznek részt a NER-t elemzők definíciós versenyében. Szerintük Orbán és a Fidesz nem hasonlít megvetett kommunista elődeihez, nem „építenek”, mint ők, egy megálmodott rendszert – esetünkben illiberális államot vagy diktatúrát. Az 1989-es köztársaság, a liberális demokrácia és piacgazdaság pragmatikus felszámolására, tagadására csupán azért kerítettek sort, hogy ne legyen esély a visszafordulásra, hogy ne lehessen megdönteni a Nemzeti Együttműködés Rendszerét. Hatalmas propagandagépezet, elfogult választási reformok, a civil társadalom tőlük független intézményeinek szétverése, a remélt vagy tényleges szövetségesek (történelmi egyházak, határon túli magyarok, egyes magyar nagyvállalkozók) kiemelt támogatása szolgálja ezt a célt. A két szerkesztő és összefoglaló író szellemes megfogalmazásában a NER vezetői a liberális demokrácia nem egy, hanem számos vörös vonalának átlépését mérlegelték. „A konkrét helyzet konkrét elemzése” során hol kerülték a vörös vonal mögötti működés kockázatát, hol vállalták az előnyeiket. Elfogadjuk az elegáns érvelést, hogy nem sok sikerrel járt a még befejezetlen NER besorolása a társadalomtudósok és közírók által kedvelt vagy éppen kitalált fogalmak alá. De – és ezt Kovács és Trencsényi sem cáfolják – a Fidesz működtette NER-ben jellegzetes szándékokat, hajlamokat és indulatokat figyelhetünk meg. A konszenzus kerülése, a folyamatos központosítás vagy a balliberális értelmiségiek és intézményeik szenvedélyes támadása – csak egy-egy példa a hajlamokra és az indulatokra. Egy további kutatás során éppen ezek leírása és rendszerezése vezethet a NER kielégítő leírásához és – talán – megnevezéséhez.

A 2020 januárjában megjelent könyvben a koronavírus-járvány és következményei – természetesen – említésre sem kerülhettek. A járvány első fél éve – a rendkívüli körülmények – jórészt a „járt utat a járatlanért el ne hagyj” népi bölcsességének (?) a szellemében zajlottak. Nem változott a Fidesz-államnak a határon túli magyarokhoz, az egyházakhoz fűződő viszonya, maradtak a hatalom gyakorlásának intézményi keretei. A járvány megfékezését célzó jogszabályok a folyamatos központosításról, az önkormányzatok és a civil szervezetek kompetenciáinak további elvonásáról szólnak. A munkaalapú társadalom ideológiája továbbra is érvényes: a számos termék és szolgáltatás iránti

kereslet drámai csökkenése miatt munkanélkülivé válók, a csődbe ment kis-vállalkozók támogatására szánt, juttatott összegek jelentősen elmaradtak az európai átlagtól. A Fidesz-közeli vállalkozók támogatása és az állami beszerzés előnyei sem csökkentek. Az akadémiai világban erősödött a kormány kedvelte értelmiségi csoportok térnyerése.

A könyv utolsó oldalán az összefoglaló tanulmányt író szerkesztők – meglehetősen könnyelműen – a rendszer jövőjét vázolták. A lehetséges kimenetek: konszolidáció vagy összeroppanás. A rendszer – a járvány alatt – nem különösen tanulékonyak, de működőképesnek bizonyult. A második hullám azonban meglehetősen rossz állapotban találta a magyar gazdaságot. Még élesebb helyzetben majd zajlik a tesztelés: kiderülhet, hogy mennyire tanulékony a NER, mit dobnak el könnyedén és mit mentenek minden erővel a hatalom birtokosai.

JEGYZETEK

- ¹ “Currently a substantial number of analysts put Hungary under the heading of ‘illiberal’ democracy, next to Turkey, Singapore and Russia, or among ‘hybrid regimes’ like Kazakhstan and Azerbaijan.” (1. oldal)
- ² “During the 1990’s Hungary was used as a textbook example of consolidated liberal democracy. Today, scholarly literature often refers to our country as a model of an ‘inverse transition’. How could these alarming changes materializing in the twenty-first century, two decades after 1989 revolutions and a few years after the country joined the EU?” (2. o.)
- ³ Greskovics Béla (2017): *Rebuilding the Hungarian Right through Civil Organization and Contention: The Civic Circles Movement EUI Working Paper, RSCAS 2017* (37. o.)
 “Civil society’s links to politics remain highly contested and controversial. The current government has been deeply troubled by this inherent indeterminacy, which has offered a strong incentive to contain and control the critical capacities of the civil society actors. Since the refugee and migration crisis in 2015 the government has also seized the opportunity to intensify the crackdown on civil groups critical of the government by making them an integral part of its anti-migration struggle.” (67. o.)
- ⁴ “The nation state is the authentic way of national existence, therefore the Hungarian state should become the state of all Hungarians.” (90. o.)
- ⁵ Az érzelmi azonosulás és a nem különösebben nagyvonalú gazdasági előnyök feledtették velük, hogy a kettős állampolgársággal búcsút inthettek a székelyföldi autonómiának. Józan ésszel nem elképzelhető, hogy a román állam elfogadna egy autonóm területet, tartományt (valójában enklávét), benne több százezer magyar állampolgárral.
- ⁶ “The right includes free choice or acceptance of religion or other conviction.”
- ⁷ “The elimination of the disability pension scheme explicitly aimed at the creation of a strong division between the ‘healthy’ ‘able-bodied’ population and the ‘disabled’ and ‘non-working’ population, pushing the latter out of the social insurance system.” (232. o.)

⁸ Haraszti Miklós tanulmánya

⁹ Mihályi Péter tanulmánya

¹⁰ "... it is traded as an independent social setting with its own internal logic, dynamics and actors. The mafia state established via the parallel replacement of the political and economic elite for the benefit of the adopted political family, a single-pyramid counterpart to the ruling elite of liberal democracies. In the established system trade is not based on the voluntary cooperation of economic actors, but it is initiated by the adopted political family, resulting in transfer of political services and economic goods." (286. o.)

¹¹ "Those who see themselves as the losers of liberal politics naturally gravitate toward a self-appointed 'leader' who speaks the unvarnished truth about liberal hypocrisy and promises to defend their interests." (299. o.)

¹² „The regime has instituted a number of changes that they claim are meant to reintroduce and foster a more traditional, more conservative, more religious lifestyle... These measures have been unpopular with the bulk of the population, which is less religious than the EU average.” (308. o.)

¹³ Laki Mihály: Nemzeti diskurzus. *Buksz*, 2010. Tavasz, 2. évfolyam 1. szám, 24–32.

¹⁴ Melegh Attila tanulmánya

¹⁵ Kovács–Trencsényi, 379.

¹⁶ „... a dual-hybrid mixing political anti-liberalism with some economic freedom and the dire straits of simulated (depleted) democracy.” (383. o.)

¹⁷ „Unorthodoxy was combined with measures that in other contextus would be describe as expressly neoliberal, such introducing a flat income tax, cutting welfare expenditure and extending workfare.” (410–411. o.)

A VELÜNK MARADÓ ELLENSÉG

Zsiger Ádám

(Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, Modern Filozófia Doktori Program)

A recenzió beérkezett: 2020. november 16., véglegesítve: 2020. december 9.

(Horváth Szilvia–Gyulai Attila (szerk.): Dialógus, vita, diskurzus: Tanulmányok Szabó Márton diszkurzív politikatudományáról. Társadalomtudományi Kutatóközpont – Politikatudományi Intézet/L'Harmattan, Budapest, 2019. 254 oldal.)

A L'Harmattan Kiadó kötete olyan konferencia-előadásokon alapul, amelyek az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetében hangzottak el 2017-ben. Az akkor 75 éves Szabó Mártont és életművét méltató találkozó az általa kimunkált diszkurzív szemléletmód köré szerveződött, ugyanakkor a kötetből kiérezhető a szabói diskurzusteremtés mitizálása is. Az életutat a jelentősebb teljesítmények felől újrairó, kiigazító kultuszképződéssel szemben (is) fontos gesztus a szerkesztők, Horváth Szilvia és Gyulai Attila által Szabó Mártonnal készített életinterjú közzélése, amelyből rálátás nyílik munkásságának korai szakaszaira is. A mítoszképző törekvések azonban nem korlátozódnak a szabói életpálya sematizálására. A diszkurzív gondolkodásmód történetét is perszonalizálják, azaz Szabó fellépésével és máig tartó munkásságával azonosítják. A mítoszteremtés persze nem csupán a visszatekintést, hanem a reprezentációt is szolgálja: az egykor az ellenségképződés elemzéséből kisarjadó elmélet az ellenkánon hangján szólal meg, amennyiben – Cs. Kiss Lajossal szólva – az „objektivista-esszencialista és aktivista szemlélet képviselőivel” (54.) szemben határozza meg magát.

A kötet írásai számára az „ellenségproblematika” biztosítja a közös nevezőt és többnyire a közös ellenséget is. Ez azonban rendkívüli flexibilitása és hatóköre miatt nem csupán a szövegek alaphangját befolyásolja. Elméleti szempontból fontosabb, hogy diszkurzív határt is szab a kritikai és felfogásbeli különbségek érvényesíthetőségének. Ennek pontosabb megértéséhez szükséges látni azt, hogy nem csupán az ellenségképződés témája teremt kapcsolatot a kötet tanulmányai között, hiszen széleskörű igény az is, hogy a jelenséget formálisan ragadják meg. Ezért nem meglepő, hogy miután a formalizáló törekvések állandó struktúrákat feltételezve kapcsolják össze a térben és időben is eltérő jelenségeket, alapvető igazodási pontjait képezik a diszkurzív szemlélet mélyrétegeit megcélzó elemzéseknek is. Érdekesebb azonban, hogy az ellen-

ségképződés formalitása többnyire még a rá irányuló kérdezés irányát és módját is meghatározza. Ennek vélhető oka az, hogy mivel a diszkurzív felfogásban az ellenségképződés formalitásának alapjául szolgáló *barát-ellenség* kifejezés-pár *nem* fogalom, hanem egy nyelvileg kifejezett (logikai) reláció, így előbbinél kevésbé is kontextualizálható. Azaz, míg az olyan fogalmak, mint a „barát”, az „ellenség”, a „semleges” állandó szemantikai harc tárgyai a gyakorlati politikában és izgalmasan interpretálhatóak elméletileg, addig a „barát-ellenség” kifejezés-pár *immunis* a kívülről jövő értelmezésekre, azokat *ledobja magáról*. Ezt szándékosan cselekményesítve fogalmaztam meg, mert a kötetet olvasva valóban úgy tűnik, hogy a formalitás relációs státusza *szabja meg*, miként lehet róla szólni, írni, szemben a fogalmakkal, amelyek jelentését használatuk adja. *Logikai forma* és *fogalom* eminens különbségére rámutatva tehát érzékeltethető, hogy amint a diszkurzív politikatudomány önmaga felé fordulva saját alapvetéseivel foglalkozik, a fogalmi-nyelvi valóság mögötti eredendőbb viszonyokba ütközik, amelyek ugyan különböző irányokból megvilágíthatóak, azonban aligha haladhatóak meg. Úgy vélem, ebből a strukturális kényszerből adódóan kevésbé változatos a kötet annál, mint amit várhatnánk egy képzettségük, habitusuk, gondolkodási kultúrájuk tekintetében egyaránt sokszínű szerzőgárdától. A tanulmányoknak csupán szűk egyharmada nem foglalkozik kifejezetten az ellenségképződés formalitásával és az azzal több szempontból korreláló politikai-történelmi tény fogalmával.

Mindez elsősorban abban mutatkozik meg, ahogyan az egyes szerzők Carl Schmitt munkásságának a szabói elméletben betöltött szerepéhez közelítenek. Schmitt művei azért kiemelkedő fontosságúak a diszkurzív gondolkodási horizont elemzése szempontjából, mert a *barát-ellenség* kifejezés-pár és a politikum formalizálásának igénye is az ő írásaiból került át oda. A formális schmitti fogalomképzéshez való igazodás így a diszkurzív politikatudomány autonómiájának kérdését veti fel, amelyre a szerzők különböző válaszokat adnak. Ennek fényében a schmitti problémakör elsősorban a szabói politikatudomány autonómiájának kérdéseként fogalmazódik meg, amelyre az egyes szerzők különböző válaszokat adnak. Ez alól Derekas Győző *Geopolitika a társadalomtudományok nyelvi fordulata után* című írása képez kivételt, amennyiben Schmitt második világháborús szövegeire hagyatkozva fogalmazza újra tér és politikum viszonyát a klasszikus és a kritikai geopolitika vonatkozásában egyaránt, s így Szabó Mártonhoz is inkább inspirációért fordul.

Gyulai Attiláé az egyetlen olyan tanulmány (*A politikai diszkurzív fogalma. Szabó Márton Schmitt-értelmezése*), amely teljes terjedelmében a fenti kérdést öleli fel. Közelebről nézve Gyulai szerint a szabói elmélet három schmittiánus témához kapcsolódik: a politikai és a tudományos tudás elválaszthatóságához, a kivétel(es állapot) felől értelmet nyerő schmitti megismerésmódhoz és a *barát-ellenség* kritériumpár formalitásához. Állítása szerint Schmitt elméletének részleges átvételével a diszkurzív politikatudomány megörökli annak belső

dilemmáit is, ami végül a szabói elmélet státuszát is politikáivá változtatja. A politika autonóm megismerésére nézve a legfontosabb kérdés, hogy a *barát-ellenség* schmitti megkülönböztetése szó szerint értendő-e, vagy formális ellenpozícióként, mert csak az utóbbi esetben lehet a modern politika expanzív természetét általuk alátámasztani. A két alternatíva abból adódik, hogy bár az ellenfogalmi szerkezet csak a konkrét ellenségképződés folyamatából bontható ki, azáltal, hogy Schmitt intenzitáskritériumként fogja fel a *barát-ellenség* fogalmakat, felvethető, hogy nála az „ellenség” nem csupán az elméleti leírás tárgya, hanem minden fogalmi dichotómiát potenciálisan eleve politikainak fogott fel. Gyulai izgalmas szövegelemzésekkel mutatja meg, hogy Schmitt álláspontja nem tárható fel minden kétséget kizáróan, azt viszont állítja, hogy Szabó szerint Schmitt nem lép ki a nyelvi szempontú szemléleti keretből (azaz a második elképzelés mellett érvel). Szabó Márton szintén nem minősít minden fogalmi dichotómiát politikainak, ám megközelítése az utóbbi esetre jellemző ellentmondásokhoz vezet: a fogalmi formalizálás politikáról való leválaszthatatlanságához, a tudományos tudás politikának való kiszolgáltatottságához, és – ami a kötet többi értelmezésével leginkább vitatkozó állítása Gyulainak – a politikai megismerhetetlenségéhez, amelynek belső polemikus ellenfogalmi határoznak meg mindent, így a megismerésére irányuló tudományt is.

Cs. Kiss Lajos *Diszkurzív politikatudomány és reflexív államelmélet* című szövegében több síkon is elemzi a politikatudomány Szabó által véghezvitt nyelvi-hermeneutikai fordulatát. A rendkívül gazdag téma- és problémaanyagának kötelemeit éppen a szabói elmélet autonómiájára vonatkozó állításai képezik, amelyek Gyulaiétól eltérő megfontolásokhoz vezetnek el őt. Szerinte a szabói szemléletmód képes bármilyen paradigmával szemben kritikai távolságot tartani, miközben nem lép ki a politikatudomány szférájából. Eme kétirányú szemléli függetlenségre pillantva a *politika* és a *politikai* közötti distinkciót mind a szabói politikatudomány, mind a politikatudomány és az államelmélet kölcsönös viszonyában fontosabbnak tartja Cs. Kiss, mint a *Linguistic Turn* konzekvenciáit. Ám épp a szabói „szellemi horizont” általános jellemzéséből kiindulva maradnak láthatatlanok számára azok a mélyszerkezeti problémák, melyekre Gyulai elemzéseiről irányultak, azaz hozzá képest normativitás és formalitás konfliktusát lényegesen konfliktusmentesebbnek látja.

Az előbbi két, egymással szembeállított, ám Carl Schmitt kiemelkedő szerepében egyet értő interpretációhoz mérve érdemes szólni Pál Gábor írásáról, amelyben a szerző amellet érvel, hogy Szabó differenciált felfogása nem vezethető vissza Schmittre (*A politikai ellenségképzés és a politikai erőszak kérdésköre Szabó Márton írásaiban*). Közelebről nézve arra vállalkozik, hogy Szabó Mártonnak az ellenségképződés és a politikai erőszak kategóriáiról formált nézeteit azok koncepcionális súlya, az általuk lefedett további fogalmak differenciáltsága, végül pedig egymáshoz való viszonyuk mentén is feltérképezze.

Szerinte Szabó Mártonnál a kettő közül csak az ellenségképződés fogalomköre bír elméletalkotó erővel. Miközben rámutat az ellenségdiskurzusok fizikai erőszakot elfogadtató potenciáljának, a „harci cselekményekként” felfogott nyelvi performációknak, illetve az ellenségdiskurzusokként értett erőszaknak szabói vizsgálataira, amellett érvel, hogy az ellenségproblematika elméleti beágyazottsága szélesebb. Az ellenségképződés szabói témájának további kontextusai felé nyitja vizsgálatait Csepeli György és Karácsony András is. Csepeli az *Értelem, érzelem a politikában* című írásában Szabó Márton és Makkai János munkáit veti össze a két szerzőnek az ellenségképződés *politikait* meghatározó voltáról vallott nézeteiből kiindulva. A szerző részletesen tárgyalja gondolati párhuzamaikat és alkati különbségeiket, amelyek mentén ugyan felsejlenek a schmittiánus problémák, ám ezeket Csepeli nem explikálja. Karácsony András *A hatalom szemantikájában* a „nyelv uralása”-t úgy mutatja be, mint a demokratikus közélet hatalmi átrendeződésének alapvető közegét. A demokrácia „normálállapota” felől nézve, vagyis ahol a szemantikai harc nem léphet át valódi háborúba, a schmitti problémák szintén nem tűnnek különösebben érdekesnek.

Egyedül Horváth Szilvia dolgoz ki a szabói politikatudomány alapkérdéseire a schmitti problematikáról és részben az ellenségképződésről is leoldott értelmezést, aki az 1989-es rendszerváltásból származtatja a diszkurzív politikatudomány elméleti megalapozását (*Diskurzus, vita, konfliktus. Szabó Márton politikaelméletének néhány alapfogalmáról*). Horváth szerint ugyanis a szabói politikafelfogás hátterében álló fontosabb elemek (közösségelvűség, versengésszerűség, autonómia) a demokratikus vita – Szabó által akkoriban megtapasztalt – jelensége által kapcsolódnak össze. Ennyiben a diszkurzív politikatudományt az „ágensi tapasztalatok” fogalmi absztrahálásaként jeleníti meg. Igen bátor megközelítés ez, hiszen a részben általa készített életinterjúban Szabó Márton két ízben is tagadólag válaszol arra a kérdésre, hogy ő maga a rendszerváltás tapasztalatából eredezteti-e a diszkurzivitásról kialakított felfogását (232., 234.). Horváth a továbbiakban arra világít rá, hogy a (nyilvánossággal nem azonosítható) vita felől nézve nem húzható meg a demokrácia és a diktatúra pontos határa. A politikai akaratot reprezentáló és a demokráciát konstituáló vitaformák megkülönböztetése alapján azonban megfogalmazza, hogy az utóbbi évek demokratikus vitahelyzeteinek ellehetetlenítése azt mutatja, hogy „a demokrácia belépése a politikába kivételes pillanat és visszavonható” (143.). Ebből érthető meg annak jelentősége is, hogy Horváth a formális fogalomalkotást demokratikus közéleti tapasztalatokra vezette vissza. Ez ugyanis implicálja, hogy ha a diszkurzív politikatudományt döntően schmitti alapokon nyugvónak tekintjük – ahogyan azt a szerzők többsége vallja –, akkor a demokrácia hazai leépülésének *tapasztalata* felől nézve sokkal problémásabb az erre alapozott formális gondolkodásmód ünneplése, mint amikor azt „normatív” elképzelésekkel állítják szembe. Hiszen egészen mást jelent 1989 után a

schmitti fogalomalkotás formalitása mellett érvelni az általános demokratizálódás talaján állva, mint ma, amikor már szinte semmi sem érzékelhető az egykori demokratikus helyzetből. Tehát a kötet vonatkozó szövegeinek összességéből kirajzolódó képre érdemes úgy tekintenünk, hogy (szemben Horváth interpretációjával) a diszkurzív politikatudományban aligha játszott szerepet ez a tapasztalat, vagy (továbbgondolva felvetését) épp ellenkezőleg: a demokratikus tapasztalatvesztés egyik „nyertese” a mai diszkurzív szemlélet, amennyiben bármely normatív demokrácia-fogalommal szemben politikailag felhasználható, elfeledtetve ezzel, hogy egy demokratikus *tapasztalat* sosem formális.

Normativitás és formalitás problémacentrikus összetartozásának az eddigiektől eltérő vetületeit mutatja meg a kötet első három írása. A szerkesztők aligha véletlenül helyezték egymás mellé Kiss Lajos András, Gyáni Gábor és Böcskei Balázs írásait, hiszen még tanulmányaik címe is tartalmazza a „tény” kifejezést. Mivel a diszkurzív szemléletnek a politikai világ tény-referenciáit olyasmiben kell megjelölnie, amelyre minden normatív tény-értelmezés visszavezethető, ezért a normatív és a formális szemlélet közötti feszültség újratermelődik a (politikai) tény „objektivista” és „konstruktivista” fogalmi felletti vitában, amely csatlakozási lehetőséget is kínál az említett szerzőknek. A diszkurzív politikatudomány kapcsán azonban ez a vita nem nyitható ki annyira, amennyire a történelemelmélet azt lehetővé teszi – persze a kötetben erre is számos utalást olvashatunk. Ugyanis az életinterjúban maga Szabó is elhatárolódik a szélsőséges konstruktivizmustól. Másfelől ez az „objektivista” és a „relativista” pozíciókkal egyaránt nem azonosítható nézőpont nyitva hagyja annak lehetőségét, hogy a „konstruktivista-objektivista” tengely közepére tájolható diszkurzív szemlélet igényektől függően eltolható legyen a skála valamelyik szélé felé.

Az egyik törekvést ebben a tekintetben Kiss Lajos András képviseli, aki Szabó Márton politikai tény-fogalmát rekonstruálja (*A politikai tény: Megjegyzések Szabó Márton diszkurzív politológiájához*). Úgy látja, hogy az ilyen tény egyrészt mindazokkal a predikátumokkal rendelkezik, amelyekkel a narrativista történelem- és irodalomelmélet térhódítása óta a történelmi tény is, ám a politikai tény mégsem oldható fel *maradéktalanul* narratívákban. A szerző ezért arra a Szabó-féle distinkcióra irányítja a figyelmet, amelyet egyrészt a hétköznapi politika, másrészt az értelmező politikatudomány saját tényfogalmi között tehetünk – sőt tennünk is kell, ha szeretnénk elkerülni a tudományos megközelítésre leselkedő legnagyobb veszélyeket: a politikai spekulációt, az ideológiai elkötelezettséget és a burkolt agitációt.

Böcskei Balázs a „*Tények utániság*” mint a politika normális állapota című munkája Kisstől eltérően szélsőségesen konstruktivista irányba mozdítva értelmezi a diszkurzív politikatudomány tény-fogalmát. Ez abból adódik, hogy ő nem annak határaitra reflektál, hanem abból kiindulva ideológiakritikába fog, ami-

kor a Brexitet elutasítók, illetve az amerikai Trump-ellenesek „tények utáni politikáról” kialakított narratíváit kritizálja. Úgy látja, hogy ezek a felfogások nem képesek megküzdeni azzal a jelenséggel, hogy a győztesekkel újfajta, a közösségi médiában is átütő erővel megjelenő ténykonstrukciók jutottak érvényre. Böcskei tehát szélsőségesen szolipszisztikus felfogást vall: elfogadja, hogy „tény” az, amit valaki annak tart.

Gyáni Gábor írása arra mutat rá, hogy a tény fogalmát nem csak az objektív–konstruktív tengely mentén lehet elhelyezni, hanem az írott és a szóbeli tények különbségét is mérlegelni kell. A *Mitől és mennyire tényszerű a politika? Egy történész reflexiói* című írásának ugyanis éppen az a fő kritikai meglátása, hogy Szabó Márton némileg cambridge-iánus felfogása „csödöt mond” ott, ahol nem mérlegeli eléggé írott és beszélt kultúrák politikumainak különbségét. Gyáni szerint Szabó ugyan megkülönbözteti ezeket egymástól, ám azt is elfogadja, hogy lehetséges a beszéd szöveggé változtatása, s inkább az utóbbinak szán fontosabb szerepet a diszkurzív politikatudományban. Gyáni a „tömegtüntetés” példáján mutatja meg, hogy egy ilyen megmozdulásnál nem tudunk visszakövetkeztetni a tömeg valós „szándékára”, s így nem lehet szöveggént „olvasni” ehhez hasonló politikai jelenségeket.

Az ünnepi kötet fennmaradó írásait nem lehet közös szempontok szerint rendezni és bemutatni. Koroncai András a *Jelentések és elrendezések. A diszkurzív politikatudomány poszthermeneutikai szemmel* című szövegében a diszkurzív politikaelmélet hermeneutikai megközelítésmódját igyekszik pontosabban körülhatárolni. Koroncai a politika jelentésszerű voltát abszolutizáló szabói megközelítést kritizálja, mert szerinte „poszthermeneutikai” szempontból azonosíthatóak olyan, eminens módon nem jelentésszerű valóságkonstruáló elemek (terek és ezek el- és berendezései), amelyek – közelebbről meg nem világított módon – aktív entitásként maguk is cselekvően befolyásolják a politikum világát, s amelyeket a szabói elmélet nem vesz eléggé figyelembe.

Balogh László Levente *A politikai mítoszok narratív jellegről* írott tanulmányában Szabó Mártonnak az ideológiák és mítoszok összefonódásairól alkotott elképzeléseit pontosítja és gondolja tovább. Abból indul ki, hogy a mítoszokat a politikai ideológiák eszközeként elgondoló tudomány a két szféra bonyolult kölcsönviszonyát pusztán sematizálja és redukálja, holott a mitologikus és logocentrikus gondolkodási kultúrák elválasztása és egymással való szembefordítása szemléleti hiba és maga is mítosz. A politikai mítoszok ismérveit keresve arra mutat rá, hogy azok elsősorban a hatalom legitimálását és a közösségi identitást szolgálják. Ezek modern formáiról Marquarddal egybehangzóan állítja, hogy „monomitikusságuk”, azaz végletekig kiélezett dualizmusuk szemben áll az ókori görögség „polimitikus”, kiegyenlítésre törekvő fajtáival. Nem jelöli meg egyértelműen, hogy szerinte a modernitás milyen jelenségeiből erednek ezek az újabb keletű fejlemények, inkább csak rögzíti a modern állam és osztálytársadalom kialakulásának, illetve a mítoszok virágzásának

párhuzamosságát, emellett összefoglalja az utóbbiak alapjául szolgáló narratív struktúrák jellegzetességeit, típusait. Balogh szerint ugyan a mítoszok önmagukban neutrális és szerves részei a politikumnak, azonban paradox helyzetet teremt az a jellegzetességük, hogy egyfelől ronthatják a valóságészlelést, másrészt – összhangban a kritikai és a mitikus beszédmód elválaszthatatlanságának tézisével – bármely racionális politika rájuk van utalva, ha sikeres akar lenni.

Az ideológia fogalmának értelmezéséhez kapcsolódik Pap Milán is. A *Diskurzus és ideológia* című írásában egy hermeneutikai eredetű ideológia-értelmezést modellez, amelynek keretében a diskurzus fogalmát az ideológiakutatás gondolati eszközeként vizsgálja. Elsősorban a marxi eredetű ideológiakritikával szembehelyezkedve igyekszik megközelítését függetleníteni a hatalmi viszonyokra redukálástól, átfogóbb értelmezést keresve. Ennek keretében arra mutat rá, hogy az ideológiák nem csupán diskurzusokból állnak, hanem állítása szerint valamely ideológia politikai diskurzusai által ismerhető fel. Utóbbiak az ideológiák elméleti tartalmait kapcsolják össze a társadalmi struktúrákkal, s maguk a diskurzusok átalakulása egyben átírja az ideológiákat is. S mivel a modern kort az ideológiai „decentralizáció” jellemzi, Pap tézise szerint az ideológiák kereteit éppen a határdiskurzusok jelölik ki.

Nagy Ágoston *Kései reflexiók egy vitára. A kelet-közép-európai összehasonlító eszmetörténet-írás problémái* címmel közölt tanulmánya elsősorban a komparatív eszmetörténet-írás Trencsényi Balázs által felvetett programjából kinövő módszertani-szemléleti vita problémacentrikus elemzése, másodsorban bírálata. A vita egyik kérdése, hogy mennyiben egyeztethető össze egymással a cambridge-iánus eszmetörténet, a *Begriffsgeschichte* és a poszt-Annales szemantikai érdeklődésű iránya, a másik pedig az, hogy mennyiben integrálhatóak mindezek a hazai tudományba. Az ezekre adott Trencsényi- és Szabó-féle válaszokból kiindulva fogalmazza meg saját elképzelését a társadalomtörténet-írás gyakorlata és az annak eszközeként felhasználható elméletek tekintetében egyaránt. Egyfelől kiemeli, hogy a Szabó Márton által megragadott rendies jellegű „társadalomszervezeti műveltség” átalakulása, annak a premodernből a polgári állapotba való „megszüntetve megőrzése” képezheti a hazai eszmetörténet-írás orientációs pontját. A hazai szövegkorpusz jellegzetességeit (tömegességét, repetitív karakterét) fogalomtörténeti eszközökkel kívánja elbeszélhetővé tenni, ám egyúttal óv a követő jellegű tudományeszmétől, hogy csak annyit ismernek föl a kutatók saját problémáikból, amennyit az átvett elméletek megengednek.

A jelentéssel politikai valóságselemek szabói kezelése kapcsán fogalmaz meg kritikát a kötet zárótanulmányában Szűcs Zoltán Gábor is (*Politikai poétika*), aki a politikum poétikai értelmezhetőségének modelljét vázolja fel. Szűcs Arisztotelész *Poétikájára* támaszkodva a poétikát a *tragédia, mimészis, katharszis*

fogalmi hármásával leírható, a politikához való emberi viszony analógiájaként mutatja fel. Elképzelésének hátterében a politikában résztvevők motivációinak, érzelemvezérelt cselekvéseinek érzékeny figyelembe vétele rejlik. Szerinte ugyanis a *valószínű* és a *szükségszerű* arisztotelészi fogalmainak mentén formálódó, a fikció keretében megjelenő (politikai) igazság nem szűkíthető le intellektuális keretekre, miként azt a diszkurzív politikatudomány alapján vélnénk.

A jelentéssel valóságkonstrukciók szabói értelmezéseit érintő reflexiók – miként az látható Koroncai, Szűcs, részben Gyáni és Csepeli szövegeiből – kevésbé redukálhatóak olyan problémagócra, mint amelyet megfigyelhettünk a politika formális megragadhatóságát övező álláspontok mélyén. Azonban a tanulmányok tematikus blokkokba rendezése segíthetett volna érvényre juttatni a látszólag igen különböző megközelítések összetartozását, a vázolt nehézségek legtöbbször problémacentrikus tagolását. Ennek tükrében Szabó Márton teljesítményének erejét nem annyira a tiszteletére rendezett konferencia anyagának közreadása jelzi, inkább az abban szereplő tanulmányok mozaikjából összeálló kép. Ez azt mutatja, hogy Szabó nyolcvanadik életéhez közeledve sem csupán az egykori diskurzusalapító szerző, hanem mindmáig meghatározója annak. Abban a tekintetben mindenképp, hogy a tiszteletére kiadott kötet tág körből merítő megközelítései „előzetes egyeztetés nélkül” is egy irányba húznak, olyan összefüggések köré csoportosulva, amelyekből az évtizedek alatt kialakított szemlélet korlátai ugyan beláthatóak, de meghaladásuk lehetősége korántsem.

LEHET-E MEGÍTÉLÉS NÉLKÜL BESZÉLNI A POLITIKAI VEZETÉSRŐL?

Csizmadia Ervin

(Méltányosság Politikaelemző Központ)

A recenzió beérkezett: 2021. március 16., véglegesítve: 2021. március 20.

(Metz Rudolf: A politikai vezetés három arca. A vezetés értelmezési lehetőségei és gyakorlatai a demokráciában. Gondolat Kiadói Kör Kft., Budapest, 2020. 283 oldal.)

„Állj a sarkadra, viselkedj vezetőként és követni fognak” – hangzik el a Netflixen vetített és sokak által nézett, népszerű dán politikai sorozatban, a Borgenben. Aki látta a sorozatot, tudhatja, hogy párttársai tanácsolják ezt az egyébként roppant ambiciózus, ám átmenetileg elbizonytalanodó főhősnőnek, aki rövid hezitálás után ezt a tanácsot meg is fogadja, és pártját újra visszaviszi a politika centrumába. Persze filmen minden egyszerűbb. A való világban a politikai vezetés (mert hát valójában a sorozatban is erről van szó, ha ez nincs is ilyen tudományosan definiálva) ennél azért kicsit bonyolultabb.

Metz Rudolf kitűnő könyve – sok-sok, a témában írott előzmény után – éppen ezt a bonyolultságot mutatja be az olvasónak. Persze jó lenne, ha a politikai vezetőnek csupán a „sarkára kellene állnia”, s valóban mindent leegyszerűsítene, ha ezt a lépést a választók „követéssel” honorálnák. A politikai vezetés azonban – ezt a könyv nagyon módszeresen bemutatja nekünk – korántsem csak a vezető elhatározásáról és a követők csatlakozási szándékáról, hanem sok minden másról is szól. A könyv ebbe a nagyon összetett világba kalauzolja el olvasóját.

Az alábbiakban a következő lépésekben haladva mutatom be a művet. Először összefoglalom, mit gondol a szerző a politikai vezetés és a demokrácia szerves összetartozásáról. Utána bemutatom a szerző által megkülönböztetett három demokráciaelméletet és vezetés-koncepciót. A harmadik egységben kitérek arra, miképpen vizsgálja Metz a politikai vezetés gyakorlatát Angela Merkel és Orbán Viktor példáján. Végül összefoglalom a kötet jelentőségét és egyúttal néhány kritikai észrevételt is teszek.

(A vezetés státusáról a demokráciában) Induljunk ki abból, hogy a mainstream-demokráciaelméletek ma sem foglalkoznak súlyának megfelelően a politikai vezetéssel. Ezeket olvasva az olvasónak sokszor az a benyomása, a liberális

demokráciát nem is szükséges vezetni, elég csak működtetni. Valahol persze érthető ez a megközelítés, hiszen a kanonizált elméletek szerint a liberális demokráciát intézmények és normák hatják át és ezek szinte önmagukban biztosítják a rendszer működtetését. Sok tudós gondolja tehát úgy, hogy demokrácia és politikai vezetés egyenesen ellentétben állnak egymással. A szerző azonban könyve elején kijelenti: „A kötet érvelése arra az előfeltevésre épül, hogy a demokrácia és a vezetés közötti ellentét csupán látszólagos” (12. o.). Ez a kiindulópont lesz aztán kibontva a könyv során, bár mindjárt az elején találkozunk egy zavarba ejtő megfogalmazással: demokrácia nincs „helyesen felfogott” vezetés nélkül (uo.). Nem teljesen egyértelmű, mire gondol itt a szerző; nyilván nem arra (egész könyve ezzel ellentétes mondanivalót hordoz), hogy a „helyes” vezetést minden országra és helyzetre meg lehetne határozni. Sokkal inkább áll összhangban könyve mondanivalójával az az értelmezés, hogy a „helyes” vezetés azt jelenti, hogy *egy bizonyos* demokráciaértelmezésnek megfelelő (rövidesen látjuk, milyen demokráciaértelmezésekkel dolgozik a szerző). Ugyancsak az egész elemzést megalapozó kiindulópont, hogy a demokráciáról és a vezetésről alkotott elképzelés mindig attól függ: „egy adott politikai közösséghez tartozók” egy adott időben mit gondolnak a legjobb kormányformáról és a jó kormányzásról (uo.).

Nem az a kérdés tehát, hogy kell-e vezetés egy demokráciában (ez a szerző számára magától értetődő és ebben osztozik a recenzens is), hanem az, hogy „a vezetés mely formája lehet összeegyeztethető a demokrácia egy adott ideáljával” (16. o.). Ezt akár kulcsmegállapításnak is tekinthetjük, ugyanis egy ilyen kiindulópont nem megszokott a demokráciaelméletekben. A liberális demokrácia uralkodó elmélete például nehezen tud mit kezdeni azzal, hogy *különléle* demokratikus ideálok létezhetnek egymás mellett, s ezekhez különféle vezetési elképzelések tartoznak. Vegyünk csak egy példát *A vezetés megismerésének csapdái* című részből, ahol Metz arról ír, hogy az erős vezetéstől való félelem is lehet csapda, mert ez a félelem megakadályozhatja a probléma sokrétű megközelítésének igényét, és a kutatókat sematikus megközelítésekre ösztökélheti. Hogyan? Úgy, hogy miközben keressük a lehető legdemokratikusabb vezetést, azt a képet alakítjuk ki magunkban, hogy az csak egyféle-képpen érhető el, s ami ezen kívül van, azzal nem foglalkozunk vagy csak negatív címkéket aggatunk rá (41. o.). Ezzel szemben – mondja nekünk a szerző – „a kutató akkor jár el helyesen, ha a demokratikus vezetés problémáját többféle perspektívából értékeli”, azaz nem a *legjobb*, hanem a *leginkább lehetséges* megoldást keresi (45. o.). Nem egy megszokott megközelítés.

Ugyancsak nem megszokott az a megközelítés, amikor azt mondja, hogy szerinte az a jó, amikor a kutatók nem általános elméletet és univerzális fogalmi keretet adnak, és nem is az „objektív igazság” kimondását vállalják magukra. Ugyanis a vezetés társadalmilag konstruált tevékenység Ebből fakadóan a különböző társadalmak különféle politikai közösségei saját előtörténe-

tüknek és tapasztalataiknak megfelelően konstruálják meg a vezetésről alkotott elképzeléseiket (46. o.). Másképpen szólva: minden elmélet egy elképzelt világot alkot a politikáról (55. o.). Itt világosan előjön a könyv *konstruktivista* szemléletmódja: egyazon perspektívából kell szemlélnünk az objektív valóságot és annak szubjektív értelmezését (46. o.).

(*A három demokraci elmélet és vezetésfelfogás*) Már az eddigiekből is látható, hogy a szerző számára a politikai vezetés roppant összetett és soktényezős folyamat. A kötet II., III. és IV. fejezete van hivatva bemutatni a különféle vezetési ideálokat, szám szerint hármat. Ezek a demokratikus vezetés *morális* ideálja (deliberatív demokrácia); a vezetés *materiális* ideálja (aggregatív-pluralista demokrácia; és a vezetés *politikai* ideálja (vezérdemokrácia). Az olvasóban felmerülhet persze, hogy a bőven rendelkezésre álló klasszifikációk közül miért épp ezt a hármat választja a szerző. Itt a könyv viszonylag rövidre zár, és nem ad részletesebb magyarázatot döntésére. Az világos a könyvből, hogy a szerző számára túl szűk lenne mondanivalója kifejtésére, ha a demokráciát azonosítaná a liberális demokráciával, ám talán érdemes lett volna megemlíteni például a Notre Dame Egyetem híres demokráciakutatását, amelyben több tucat demokráciafajtát különböztetnek meg. De persze érthető, hogy ez utóbbit Metz nem vette alapul, hiszen egyáltalán nem biztos, hogy több tucat demokraci elmélethez kezelhető mennyiségű vezetéselmélet társítható. Így belátható, hogy olyan demokraci atípusokat keresett, amelyek esetében nem erőltetett a hozzájuk tartozó „szerves” vezetéselméletek elemzése.

A választás – mint maga a szerző fogalmaz: az „egyszerűség kedvéért” – Jan Pakulski és Körösenyi András 2012-es *Toward Leader Democracy* című könyvére, illetve a benne található hármas felosztásra esett és Metz ezekben a fejezetekben ezt a három elméletet mutatja be olvasójának. Viszont azonnal jelzi is a közöttük lévő különbségeket: az első kettőben (deliberatív és aggregatív demokrácia) a demokráciától függ a vezetés; míg a harmadikban (vezérdemokrácia) a vezetéstől a demokrácia (19. o.). Fontos megjegyezni azt is, hogy bár a három megközelítés önmagában nagyon kompakt elméletet fejt ki, de mégis csak *korlátozott* válaszokat tud adni a demokratikus vezetés problémájára. Hogy miért? Azért, mert valamennyi elképzelés a saját maga jóságát hirdeti és arra törekszik, hogy a rivális elképzeléseket diszkreditálja (20. o.).

Itt egy újabb fontos ponthoz érkeztünk, ahhoz, hogy a politikai *gyakorlatot* sokkal erősebben befolyásolják az elméletek, mint ahogy általában gondolni szokás. Ezzel a megközelítéssel a recenzens nagymértékben egyetért. Talán még a szerzőnél is erőteljesebben hangsúlyoznám azonban a tudósközösségnek a demokráciák formálásában játszott szerepét. Hiszen nyilvánvaló, hogy a különféle demokraci elméletek és vezetéselméletek *különböző* tudományos műhelyekből származnak.

Ami mármost a három demokráciaelméletet illeti: az első, ami feltűnik, hogy a szerző a vezérdemokráciát is demokratikus elméletnek tekinti, sőt mi több: ezt tekinti az egyetlen *politikai* elméletnek. Nem vagyok biztos benne, hogy ebben Metznek igaza van, de abban igen, hogy a vezérdemokráciával kapcsolatos álláspontja miatt sok kritikában lesz része. Hiába hangsúlyozza ugyanis, hogy nem akarja *megítélni* az egyes demokráciatípusokat, sokan biztosan ezt várnák. Mivel azonban a szerző nem ítéli meg (és pláne: el) ezt a demokráciatípust, s egyáltalán: demokratikusnak tekinti, sok olvasója szemében ez bizonyára a vezérdemokráciával való *egyvetértéssel* lesz azonos. A recenzens azonban úgy véli, akik így tesznek, azok tévesen vagy felületesen értelmezik a könyvet és figyelmen kívül hagyják a könyv már említett konstruktivista szemléletmódját.

A könyv aztán a három elmélet és vezetéskonceptió kapcsán újabb analitikus kategóriákat vezet be. Úgymint a politika bemeneti oldala, a politika folyamata, a kimeneti oldal és mindezek nyomán a vezetés koncepciója. Nem megyek bele ezek részletesebb bemutatásába. Aki egészen pontosan meg akarja érteni Metz logikáját, és érteni akarja, miért ezek az elemzési kategóriák kerülnek elő, azoknak nagyon ajánlom az *analitikai sorvezetőt* (53–60. o.). Ritka egy tudományos munkában, hogy egy tudós ilyen mértékben figyel arra, hogy olvasóinak biztos támpontokat adjon, és ez a megközelítés nagymértékben hasznos is, hiszen munkájának centrumában éppen az elmélet és a gyakorlat összekapcsolása áll. Itt pedig fontos az empirikus jelleg, amit csak biztos kategóriák segítségével tud elvégezni.

S ha már empíria, a recenzens bevallja, hogy a három demokrácia- és vezetéselmélet olvasása során végig ott motoszkált benne, hogy vajon ezek miképpen alkalmazhatók a magyar politikára. A következő fejezetben visszatérek erre, amikor Merkel és Orbán vezetéskonceptiójáról lesz szó, de itt arról a benyomásomról számolnék be, hogy a deliberatív demokráciáról/morális vezetésről írottak számomra kulcsot adtak például az SZFE tanárainak és hallgatóinak lázadására. 2020 őszén, a könyv megjelenése idején robbant ki az SZFE botránya, és a magamfajta politológus nagyon jó magyarázatokat talált erre Metz Rudolf friss könyvében. Hozzá kell tenni, hogy a szerző természetesen egy sort sem írtatott erről a válságról, hiszen könyvének kézírata nyilván jóval korábban készült el. Mégis nagyon érdekes volt olvasni az események sodrában.

Az első mindjárt az a kérdés, hogy egyáltalán alkalmazható-e az SZFE-re mindaz, amit Metz a morális vezetésről írt. Szerintem nagyon is. A könyvben például a szerző foglalkozik azzal, hogy a morális vezetés számára mennyire fontosak a végső értékek (például szabadság, egyenlőség, igazságosság – 74. o.). Ezek nagymértékben megjelentek az SZFE-s oktatók és diákok kommunikációjában. Aztán Metz vezetéselméletében *transzformatív* vezetőnek nevezi a morális értékekre rezonáns vezetőt, akinek feladata a követők politikába való beemelése (empowerment), hogy a polgárok is vezetővé válhassanak (78. o.).

Nem tudjuk igazán, hogy az SZFE-n voltak-e vezetők, az azonban egyértelműnek látszik, hogy végbement a politikába való beemelődés folyamata. Mint ahogy az is lényeges, hogy az empowerment keretében „a polgárok átveszik az ellenőrzést életük, a demokratikus politika és környezetük kritikai értelmezése felett” (79. o.). Ugyancsak rímelt az SZFE körüli jelenségekre az, amit Metz úgy ír le a morális vezetéselméletéről szóló fejezetében, hogy az érintettek nem csak szemlélői a folyamatnak, hanem társalkotói is (82. o.).

De ha az olvasó esetleg arra jutna, hogy itt csak a recenzens lát bele valamit a könyvbe, akkor vegyük csak Metz definícióját a deliberatív demokrácia hatalomfelfogásáról: „a hatalom problémája nem az, hogy miként lehet mások felett kontrollt gyakorolni, hanem az, hogy miként lehet az adott szituációt, problémát közösen kézben tartani és megoldani a hatalom segítségével”. Az vezessen, „aki épp az adott szituációhoz mérten a legrelevánsabb képességekkel és tudással rendelkezik”. A vezető tehát nem egyszerűen megosztja a hatalmát, hanem másokkal együtt létrehozza és fejleszti azt (84. o.).

Még egyszer hangsúlyozom: Metz a fenti sorokat nem a magyar esetet vizsgálva írta, hanem általában kívánta jellemezni a morális vezetéselméletet. Ám az általa leírtak – véleményem szerint – tökéletesen alkalmazhatók az SZFE esetére. Az SZFE oktatói is diákjai egy adott szituációban politikai helyzetben találták magukat, és erre a helyzetre a morális vezetéselmélet által leírtakra nagyon rímelő válaszokat adtak. Például a tekintetben, hogy az őket ért sérelmeket egy számukra elfogadhatatlan hatalom megnyilvánulásának tekintették. Kezdetből fogva úgy vélekedtek, hogy őket a regnáló hatalom el akarja lehetetleníteni, és ezzel szemben nekik ezzel szemben kell megszerveződniük. A „polgárok átveszik az ellenőrzést életük felett” elvének kimondása annak a morális hatalomfelfogásnak a lényege, amely szerint a vezetés nemcsak transzformatív, hanem *interaktív* is vezetők és vezetettek között. Azt akarom tehát érzékeltetni, hogy bár a külvilág számára az SZFE megmozdulásának a lázadó és ellenálló jellege volt domináns, Metz Rudolf könyvét olvasva arra a következtetésre juthatunk, hogy itt sokkal többről és mélyebb dologról is szó van: *két* vezetés-, hatalom- és demokráciafelfogás különbségéről.

Láthatjuk tehát, hogy a könyv észrevétlenül bár, de komoly támpontokkal szolgál hazai politikai események mélyebb és jobb megértéséhez. Nehezebb dolgunk lenne, ha egyes hazai pártok vagy pártvezetők vezetés koncepcióját próbálnánk jellemezni az olvasottak mentén. Ha azonban abból indulunk ki, hogy a szerző által említett három demokráciaelmélet közül a vezérdemokráciát bizonyosan nem lehet alkalmazni az ellenzékre, akkor azt mondhatjuk: az ellenzéki pártok demokráciafelfogása deliberatív vagy aggregatív-pluralista; vezetéselképzelése morális vagy materialista. Ez utóbbi esetben Metz a *tranzaktív* vezető kategóriáját használja. Ez a vezetés koncepció nagymértékben preferálja a politika formális pozícióit és a célracionális cselekvést. A vezetés itt nem egy uralkodó elitben összpontosul, hanem széles körben szétoszlik – dispersed

leadership – 100. o.). Az intézmények és procedúrák adottak; a vezető „gépezetként” működteti a politikai gépezetet (108.). Ha nagyon akarunk, erre is találhatunk példákat. Karácsony Gergely például főpolgármesteri győzelme után az ellenzéki oldalon szinte először mutatott fel vezetői erőnyeket, s ezek éppen a politika *gépezetkénti* működtetésében jelentek meg. De említhetjük az ellenzék egyre előrehaladottabb szervezeti koncentrációját. Mi ez, ha nem a vezetésnek, az összehangolt cselekvésnek burkolt elismerése azon a térfélen is, ahol nem szokás pozitívan nyilatkozni a politikai vezetésről?

Végül említsük meg a harmadik demokratikus vezetési ideált, a vezérdemokráciát. Azzal, hogy a vezérdemokrácia elmélete – írja Metz – a politikát formáló »vezér« köré épül, a demokrácia egy politikai értelmezése írható le” (116. o.). Azt hiszem, itt nem ártott volna egy bővebb indoklás (miért *csak ez* az elmélet politikai, s a többi miért nem). Talán az a magyarázat, hogy a *politikai* elmélet lényege, hogy itt minden egy ember vezetéséről szól, hiszen a demokrácia egy módszer vagy eszköz a kormányzásra alkalmas vezetők kiválasztására (116. o.). Ez az elmélet kifejezett repolitizálási szándékkal lép fel, és elutasítja a két másik normatív demokráciaelméletet (118. o.). A szerző részletezi Schumpeter és Weber vezérdemokrácia-elméletét, s megállapítja: a korai elmélet két életre hívója a modern állam (bürokrácia) létrejötte és a demokratisálódás (általános választójog, tömegpártok). Ezzel szemben napjaink vezérdemokráciáit három másik tendencia ösztökélte: a mediatizáció, a perszonalizáció és a pártok visszaszorulása (119. o.).

Láthattuk a fentiekben, hogy a morális vezetéselméletben az állampolgároknak milyen nagy szerep jut. Ezzel szemben a vezérdemokráciában (a látással ellentétben) az állampolgárok szerepe jóval korlátozottabb. A vezérdemokrácia elmélete pesszimistább az állampolgárok politikailag releváns képességeivel kapcsolatban (120. o.). Sőt az elmélet azt mondja, hogy az állampolgárok jobbára irracionálisak, érzelmek által vezéreltek (uo.). Eppen ezért „az állampolgári részvétel a vezetők szelekciójára, politikájuk szentesítésére korlátozódik, amelyet plebiszciter stratégiával és mozgósítással generálnak (121. o.). Ebben a felfogásban a politikai verseny hasonlít a monopolista versenyre, amelyben a „legitim kormányzó hatalomgyakorlása a vetélytársak időleges kizárását vonja maga után” (123. o.). S még az is jellemző, hogy nem létezik olyan közérdek, amellyel minden ember racionálisan egyet tudna érteni (uo.). Szemben azzal, hogy a transzformatív vezetés értékracionalitással bír, a tranzaktív pedig célracionalitással, a karizma (mint a karizmatikus vezetés alapja) „belső igazolást igényel, és egy jól meghatározható, a vezető által lehatárolt közönségnek szól” (134. o.).

(*Merkel és Orbán vezetése*) A három demokrácia- és vezetéselmélet után Metz Rudolf a kötet VI. fejezetében jut el oda, hogy két vezető politikai gyakorlatával foglalkozzon (a VII. fejezetben brit példán elemzi Theresa May kormányfő

és Jeremy Corbyn munkáspárti vezető politikai vezetését – e recenzióban nem tárgyalom külön). A fejezet célja bemutatni Angela Merkel és Orbán Viktor migráció kapcsán alkalmazott vezetési stratégiáját. A szerző világossá teszi, hogy két egymástól merőben eltérő stratégiát láthatunk, kezdettől fogva. S hogy itt is mennyire bonyolult kérdéssről van szó, öt különböző területen hasonlítja össze a két vezető által alkalmazott vezetési módot. Az első az identitásépítés, a második a helyzetdefiníálás, a harmadik a vízióalkotás, a negyedik a taktikaalkotás, az ötödik a követők mobilizálása (155–195. o.). Ami az identitásépítést illeti: a szerző megállapítja, hogy Merkelnél csak a menekültügyben vele egyetértők tartoznak a politikai közösségbe, míg ez a közösség zárt a vele egyet nem értők előtt (157. o.), Orbán viszont – talán a várakozásoktól eltérően – kevésbé tartja fontosnak, hogy leírja saját politikai közösségét (158. o.). A helyzetdefiníálás tekintetében Merkelnek van kötődése egy korábbi időszakhoz, 2005-höz, amikor Németországban már volt egy migrációs válság. Nagyon érdekes magyarázat, hogy a kancellár a menekültválság kapcsán előhívta a kollektív emlékezetből a 2. világháborút, amellyel implicit módon rámutatott a német társadalom kollektív felelősségére a válság rendezésében (163. o.). Orbán teljesen eltérő narratívát követ, amikor újkori népvándorlásokként definiálta a válságot, és a migráció mellett a terrorizmust is megemlítette: a terrorizmus növekedése a rossz európai menekültpolitikának köszönhető (165. o.).

Vízióalkotásban Merkel pragmatista és feladatorientált: „a konstruktív problémamegoldás alárendelődik a tranzaktív vezetésre jellemző közérdek kialakításának a céljának” (168. o.). Orbán víziója a válság okozta bizonytalanság leküzdésére irányul (169. o.). A taktika terén Merkel számára a fő kérdés (Schröderrel és Kohllal szemben), hogy integrálja a menekülőket a társadalomba, Orbán pedig ezt nem tartja lehetségesnek. Mobilizálás-ügyben pedig az a lényeges különbség, hogy míg Merkel tudott a követők érték- és érdekalapú kötődésére hivatkozni (s ez által növelni tudta követői táborát), addig Orbán csak a saját táborhoz szólt, kizárva ezzel a mobilizálás szélesítését (195. o.).

Ha az olvasó azt várná, hogy a szerző megítéli a két vezetőt, netán rangsort állít fel közöttük (s Merkel „jó” vezetőnek, míg Orbánt – ahogy az a közbeszédben megszokott – „rossz”-nak minősíti, az ismét csalódnai fog. Metz következetes marad, és itt is elhárítja azt a késztetést, hogy értékelje a két vezetőt. Csupán annyit szögez le, hogy a vezetők az adott kontextusban eltérő demokratikus vezetést kívántak megvalósítani (196. o.).

(A kötet összesített értékelése és néhány kritikai észrevétel) Először is szeretném megerősíteni, hogy Metz Rudolf kötete kiváló kutatói teljesítmény. Rendkívül nagyra értékelem, hogy egy a demokraciáelméletben elhanyagolt témát, a politikai vezetést állhatatosan igyekszik körüljárni és biztosítani a helyét a demokraciáelméleten belül. Azt hiszem, már eddig is nagyon komoly eredmé-

nyeket ért el, és – mint az az Összefoglalás és következtetések fejezetből kiderül – további komoly tervei is vannak.

E kötetet úgy foglalja össze, hogy célja egy elméletileg megalapozott tipológia felállítása volt, amely lehetővé teszi a téma empirikus vizsgálatát (239. o.). A bemutatott német, magyar és brit példa nagyon sok részlettel gazdagítja tudásunkat, és felhívja a figyelmünket arra, hogy a politikusok gyakorlati működésében mennyire meghatározóak azok az elméleti iskolák, amelynek nevében cselekednek. A három elmélet kapcsán fontos összefoglaló megállapítása, hogy „az elméletek eltérő premisszákat határoznak meg az állampolgárokról, a részvételre, a politika folyamatára, irányára és végeredményére vonatkozóan” (243. o.). Erőteljesen hangsúlyozza, hogy *mindegyik* elmélet hozzájárul a demokrácia politikai folyamatához, és „egyik típusra sem lehet azt mondani, hogy demokratikusabb vagy célravezetőbb lenne társainál” (245.o.). Ily módon a könyv a demokratikus vezetés plurális olvasatát adja olvasójának. Ez másképpen szólva azt jelenti, hogy a szerző szerint nem lehet *egy adott ország egészére* vonatkozóan általánosítható kijelentéseket tenni. „Az elemző csupán azt határozhatja meg, hogy egyik vagy másik demokratikus gyakorlat valószínűleg számításra alkalmasnak vagy érvényesülhet könnyebben az adott politikai közösségben és rendszerben” (248. o.).

A szerző eljut annak megállapításáig is, hogy azért alkothatunk támpontokat arról, hogy *bizonyos* vezetéstípusok hol, mikor és miért jelennek meg. Ilyen támpont *bizonyos* intézményi, politikai és kulturális feltételek jelenléte. Németországban például intézményesen stigmatizált a karizmatikus vezetés, míg Magyarországon „szinte elvárásnak bizonyul” (248. o.). Ez utóbbi szerintem azért túlzás. Végezetül oda konkludál, hogy a modern demokrácia fikciókat, hiedelmeket sűrít magába. „A fikciók közötti hézag azonban versenyt generál a szereplők között arra vonatkozóan, hogy meghatározzák a demokrácia és politikai vezetés ideáljainak tartalmát, amely könnyen polarizált elképzelésekhez vezethet” (250. o.). A fikciók nyilvánvalóan a politika, sőt az elméletalkotás szubjektív oldalát jelentik, amelyekkel sokkal jobban számolnunk kell, ha meg akarjuk érteni a demokrácián belül a politikai vezetés szerepét.

Áttérve a magam összegző véleményére, azt mondhatom: Metz Rudolf könyve nem pusztán bemutat három elméletet és több empirikus példát, hanem új elméletet tesz le a politikatudományi és a szélesebb közvélemény asztalára. Ez az elmélet arról szól, hogy a demokráciában az elméletek is emberi konstrukciók, s éppen ezért nem kell szükségszerűen választanunk közöttük. A recenzió már csak azért is támogatja ezt a megközelítést, mert maga is hasonlóan látja. Ugyanakkor négy észrevétel még ide kívánczok.

Az első: erénye a könyvnek, hogy rendkívül módszeres és nagyon sok kategóriával dolgozik. Ezek azonban nem mindig letisztultak, és olykor megnehezítik a könyv értelmezését. Említettem fentebb az analitikai sorvezetőt, va-

lamint az Orbán és Merkel kapcsán alkalmazott kategóriákat. Ezek egyszerre orientálják az olvasót (s teszik verifikálhatóvá kijelentéseit), ugyanakkor bonyolultabbá is teszik a szöveg megértését, s az olvasó időnként lemarad a szerző mögött a kategóriák azonosításában és a kategóriákhoz tartozó tartalmak felismerésében. Nem tudom, hogyan lehet a letisztítás műveletét elvégezni, de itt érezhető tartalékok vannak.

A második: a könyv talán takarékosabb bizonyos elméleti hátterek kifejtésében, mint kellene. Említettem fent a különféle demokraciáelméletek közötti választás kérdését. Szerintem jót tett volna a könyvnek egy bővebb tájékoztató arról, hogy miért éppen az a hármás klasszifikáció képezi a könyv alapját, ami, és e döntéssel esetleg milyen más értelmezési lehetőségek zárultak ki. Ugyancsak elbírt volna a könyv egy alaposabb kifejtést a konstruktivista szemléletmód témára való alkalmazásáról. Mint ahogy erősen fölkelte Metz olvasója érdeklődését, hogy a különféle demokraciáelméletek mögött milyen elméletalkotói-kutatói preferenciák állnak, és miért. Ezt is lehetett volna bővebben adagolni.

A harmadik: a könyvben szinte talán meg sem említődik a liberális demokrácia kategóriája, amely pedig egyértelműen napjaink uralkodó elméleti paradigmája. Vajon a szerző elméletébe hogyan illeszthető be a liberális demokrácia? Egy más absztrakciós szintről van szó? S a liberális demokrácia elmélete rokonítható a deliberatív-részvételi és az aggregatív-pluralista elmélettel? Nyilvánvaló például, hogy a liberális demokrácia optikájából a vezérdemokrácia *nem* demokrácia. Mindennek taglalására a szerző nemigen tér ki.

A negyedik s számomra talán a legérdekesebb probléma, hogy vajon a könyvben miért nem esik egyáltalán szó a *nemzeteken átvéelő* politikai vezetésről. E dimenzió hiányát szóvá tettem korábban, amikor a Körösesyi András által szerkesztett: *Viharban kormányozni. Politikai vezetők válsághelyzetben* (2017) című kötetéről írtam recenziót (*Politikatudományi szemle, XXVII. évf., 1. szám, 143–150.*). Bármennyire is érdekes tehát a demokraciáelméleteknek a politikai vezetésről szóló koncepciója, és a nemzeti politikai vezetők válságkezelése, a mai politika messze nem csak nemzeti keretek között zajlik. Jó lenne erről a globális vezetési szintről is elkezdenni gondolkodnunk, de legalábbis az Európai Unió vezetéséről, illetve a nemzeti vezetési szint és a nemzetfeletti közötti interakcióról. Nagyon buzdítanám a szerzőt, hogy jövőbeli kutatási programjába ezt a dimenziót is emelje be.

Itt meg is állok. S végül megerősítem, hogy a könyv magas színvonalú, rendkívül sokszempontú és nagyon elgondolkodtató. A tanulságok messze túlmutatnak a Borgenben elhangzó, a recenzió elején már idézett mondaton („Állj a sarkadra, viselkedj vezetőként és követni fognak”). Fürkésszük behatóan a politikai vezetés arcait!

ÚJ KÖNYVEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

2021. 2. negyedév

Összeállította: Kusztor Éva
Lezárva: 2021. május 15.

JOG, JOGTUDOMÁNY

B. SZABÓ Gábor, MENYHEI Ákos, SÁNDOR István: Az alapítvány
Történeti, tipológiai, működési, adózási és vagyonkezelési omnibus
HVG-ORAC, 2021. 376 p.

Jacob de BUCQUOI, Daniel DEFOE, Alexandre OLIVIER: Exquemelin:
Libertalia. Szabad kalózközösségek – az újkor első demokratikus
alaptörvényei. Atlantisz, 2021. 248 p.

GÁRDOS-OROSZ Fruzsina, LŐRINCZ Viktor Olivér (szerk.):
Jogi diagnózisok. A COVID–19-világjárvány hatásai a jogrendszerre
L'Harmattan, 2021. 376 p.

GOSZTONYI Gergely, MEZEY Barna (szerk.): Magyar alkotmánytörténet
Osiris, 2020. 556 p.

SZALAI ANDRÁS (szerk.): A közigazgatás tudománya és gyakorlata
HVG-ORAC, 2020.476 p.

POLITIKA, POLITIKATUDOMÁNY

BÍRÓ NAGY András [et al.]: Kádártól Orbánig
Noran Libro, 2021. 256 p.

T. S. ELIOT: Egy keresztény társadalom eszméje
Századvég, 2021. 136 p.

G. FODOR Gábor: Az Orbán-szabály. Tíz fejezet az Orbán-korszak első tíz
évééről. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért
Közalapítvány, 2021.

GEGESY Ferenc: Kádártól Orbánig
Kalligram, 2021. 376 p.

Stephen HOLMES, Ivan KRASZTEV: A fény kialszik.
A liberális demokrácia válságáról. Park Kiadó, 2021. 368 p.

KARÁCSONY András, Téglási András, Tóth J. Zoltán(szerk.):
Philosophus trium scientiarum. Pokol Béla 70
Századvég, 2021. 388 p. (Hungaria Aeterna)

Tim MARSHALL: A földrajz fogságában. Tíz térkép, amely mindent elmond
arról, amit tudni érdemes a globális politikai folyamatokról.
Park Kiadó, 2021. 364 p.

MARTON Péter: Covid–19. – Az egészségtelen politikák ragálya
Noran Libro, 2021. 120 p. (Progress könyvek)

MERNYEI Ákos, ORBÁN Balázs (szerk.): Magyarország 2020
50 tanulmány az elmúlt 10 évről. MCC Press, 2021. 1068 p.

PESTI Sándor: Magyarország külpolitikája 2010–2020
Gondolat, 2021. 179 p.

SEBŐK Miklós, RING Orsolya, MÁTÉ Ákos: Szövegbányászat
és mesterséges intelligencia R-ben. Typotext, 2021.

TAMÁS Gáspár Miklós: Antitézis
Pesti Kalligram, 2021. 456 p.

POLITIKATÖRTÉNET

APOR Péter: Forradalom a hátsó udvarban
Kollektív erőszak, antiszemitizmus és politikai átalakulás
Magyarországon 1945 után. Jaffa K., 2021. 320 p.

CSIFFÁRY Gabriella: Magyar politikusok az iskolapadban
Corvina, 2021. 496 p.

GÁJER László: Lord Acton. A politikai liberalizmus és a római katolikus
tanítás összeegyeztetésére tett kísérlet a 19. században
Gondolat, 2020. 277 p.

KÖNYVFIGYELŐ

RAJNISS Ferenc: Szálasi minisztere voltam
Noran libro, 2021. 288 p.

SZÁRAZ Miklós György: Székelyek. Történelemről és hagyományról, 2.
kiadás. Scholar, 2021. 272 p.

ZÁRUG Péter Farkas: Tudós-politikusok kora. Az MTA elnökök politikusi
mintája a dualizmusban. L'Harmattan, 2021. 220 p.

ZÉTÉNYI Zsolt: Trianon és az antalli ígéret
Kairosz, 2020. 138 p.

PUBLICISZTIKA, ÉLETRAJZ, INTERJÚ

DEZSÉNYI Péter: A Féknyúz Bajnokai
Medicina, 2021, 246 p.

FEKETE Éva: Lukács György. Késleltetett életrajz
PESTI Kalligram, 2021. 400 p.

HARGITTAI István: Jeremiás nyomában. Beszélgetések Komoróczy Gézával
Magvető, 2021. 721 p.

KOLIMÁR György: 100 esztendőnk fordulatai. 85 évem tanulságai, I-II.
Könyvklub, 2020. 564 és 560 p.

ORBÁN Balázs: A magyar stratégiai gondolkodás egyszeregye
Mathias Corvinus Coll., 2020. 204 p.

VÖRÖS Imre: Államcsínytevők
Noran libro, 2021. 324 p.

SZOCIOLÓGIA

FEJŐS Anna, SZIKRA Dorottya(szerk.): Támogatás és támadás
Női civil szervezetek az illiberális demokráciában. TK SZI, 2020. 135 p.

KOLLÁR Dávid, PILLÓK Péter: Értékelve. Társadalmi útikalauz stopposok-
nak. Századvég, 2021. 330 p.

Claudio LOMNITZ: A mi Amerikánk
Egy kelet-európai zsidó család útkeresése

PATAKFALVI-CZIRJÁK Ágnes: A székely zászló a politikától
a hétköznapokig. Napvilág, 2021.

ABSTRACTS

Eszter Farkas

ISSUE VOTING BEFORE AND AFTER A POLITICAL CAMPAIGN – RESULTS OF A LONGITUDINAL APPROACH

This study investigates the role of policy issues in shaping party preference during an electoral campaign, moreover, how media consumption patterns can influence this relationship. The subject of the analysis is the 2018 Hungarian parliamentary election campaign and it puts a particular emphasis on the issue of immigration, which has been the key element of the government's political communication since 2015. The analysis utilizes the longitudinal data from the research project entitled "*Participation, representation, partisanship. Electoral research 2018*". The main results of the analysis show that the significance of immigration increased during the electoral campaign and after the election, mostly Fidesz supporters indicated the topic as the most relevant policy issue in their party preference and that voters who consider immigration as the most important policy issue behind their party preference consume politics-related media content mostly from television and radio. The possibilities and limitations of discovering causal inferences in longitudinal researches are elaborated in detail.

Keywords: issue voting, campaign effect, longitudinal survey analysis

Gábor Illés

FROM BLAIR TO PERICLES: THE CONTEMPORARY REALIST VIEW OF POLITICAL JUDGEMENT AND THE 'GREEK REALISTS'

The article investigates how political judgement functions in a democratic setting, during crisis situations. It argues that the most elaborated contemporary realist concept of political judgement, that of Raymond Geuss, needs to be altered at two points to make it suitable to describe such situations. The first point concerns the relationship between ends and circumstances, the second the appropriate metaphor of political judgement. Starting out from two realist classics, Aristotle and Thucydides, the article argues that the Aristotelian

scheme of practical deliberatio and the metaphor of touch can enrich the realist concept of judgement, enhancing its empirical relevance. The author hopes that such an analysis might contribute to a more recent trend in contemporary political realism, one that focuses on positive theorizing instead of a critique of political moralism.

Keywords: political judgement, political realism, Raymond Geuss, Thucydides, Aristotle

László Levente Balogh
 HANNAH ARENDT ON PLATO AND ON THE TRADITION
 OF POLITICAL PHILOSOPHY

The post-World War II decline of liberal democracies and the rise of totalitarian regimes required the introduction of new methods based on new concepts in order to reappraise the „essence“ of politics. The new phenomena could not be fully grasped and described by the categories and concepts of the old tradition, but that did not mean that scholars should or could have given up the investigation of that tradition.

One of the most remarkable and effective tendencies of the several conceptual and theoretical reconsiderations of politics was the one stemming from contemporary German emigrants. Their thoughts were basically determined by the fact that totalitarian regimes were partially regarded as the outcome of modern political philosophy, they decided therefore to hark back to the roots of ancient political thought.

Hanna Arendt is described as a neo-Aristotelian political thinker, although Plato's role in her philosophy was as prominent as of Aristotle's. According to Arendt, the origin of those phenomena that placed philosophy against the *polis* and politics, and made hostility between them, can be discovered in Plato's philosophical thoughts.

Keywords: Hannah Arendt, Plato, tradition, politics and philosophy, truth and opinion

Szilvia Horváth
 THE IDEA OF THE CLASSICAL: ON A SOURCE
 OF CONTEMPORARY POLITICAL THEORY

In the course of the history of political thought, there is a return to classical sources from time to time – and this is true of contemporary political theory as well. The case can be labeled as neo-classical political philosophy when the classical is the primary form of theorization and not just a simple illustration.

The classical has a specific meaning here, and thus, deserves our attention. The meaning, function, and possibilities, as well as limitations, explore the method-like specificities of the classical. Although neo-classical political theory turns to a (certain) past, it is nonetheless a way of contemporary thinking, which, being open to both past and present, encompasses various directions of thought. My argument in the following analysis is that the main function of the classical is to open up new possibilities and opportunities; thus, a sort of theoretical invention. Besides invention, the meanings of the classical disclose more traditional meanings, or rather, emotions, like familiarity, and a sense of certainty that stand close to the eternal in the thinkers' imagination. The self-reflective task of the classical is to balance these two directions to maintain the conditions for neo-classical theorization in the future, and eventually, to support the conditions for open-ended and free thought.

Keywords: contemporary political philosophy, classical democracy, the concept of politics, Hannah Arendt, neo-Aristotelian political theory

Botond Árpási

THE NARRATIVE CONSTRUCTION OF POLITICAL LEADERSHIP
 Review Article on the Hungarian Literature of Political Leadership
 from a Social Constructivist Point of View

This article seeks to review the Hungarian literature on political leadership from a social constructivist point of view. The text is based on the premise that there is an 'elective affinity' between the constructivist mode of inquiry focusing on intersubjectivity and the approach emphasising the formative role of political leadership. This concept not only allows the structuring of the Hungarian literature, but it may nonetheless prove useful in grasping the unique features of the significant directions of this field on a theoretical level. Namely, the particularity of this discourse is its leader-centric focus on the one hand, while showing recurring constructivist premises on the other. All this, in a constructivist reading, means that political leaders play a formative role in the linguistic and discursive construction of our social and political reality, thus the meaningful social reality is greatly created via leadership narratives.

Keywords: Political leadership, social constructivism, storytelling

MEGJELENT

a Századvég folyóirat második száma.

A TARTALOMBÓL:

Előszó:
Molnár Attila Károly

Politikai kommunikáció:

Hönich Henrik:

„Szabad léssen elmélkedésével tett találmányait a nyelvnek és az írásnak tolmátsága által is világosságra hozni”. Politikai viták a nyilvánosság szükségéről és határaitól a Magyar Királyságban az 1790-es évek elején

Műhely:

Kiss Márton:

A Rákóczi-kultusz alakulásának száz éve (1920–2019)

Nagy Ágoston:

Az 1809-es ötödik koalíciós háború hivatalos propagandájának keretei a Habsburg Monarchiában

Hajdú András:

Helyi értékből globális sportvállalat. A nemzetközi siker kihívása Veszprém és a kézilabda kapcsolatában

Kiss Balázs – Szabó Gabriella:

Közös nosztalgiák. Magyar múltba vágyódás a közösségi médiában

Gyulai Attila:

A realizmus retorikája

Lányi Gusztáv:

Igazságok és i/gazságok. Politikai játszmák

Recenziók

Századvég Kiadó

1037 Budapest, Hidegkúti Nándor utca 8–10.,

e-mail: kiado@szazadveg.hu

CONTENTS

PUBLIC POLICY

- *Eszter Farkas*: Issue Voting Before and After a Political Campaign – Results of a Longitudinal Approach 7

POLITICAL THEORY

- *Gábor Illés*: From Blair to Pericles: The Contemporary Realist View of Political Judgement and the ‚Greek Realists‘ 27
- *László Levente Balogh*: Hannah Arendt on Plato and on the Tradition of Political Philosophy 47
- *Szilvia Horváth*: The Idea of the Classical: On a Source of Contemporary Political Theory 65

LOOKING OUT

- *Botond Árpási*: The Narrative Construction of Political Leadership. Review Article on the Hungarian Literature of Political Leadership from a Social Constructivist Point of View 87

BOOK REVIEW

- *Mihály Laki*: The System of National Cooperation before the Pandemic (Brave New Hungary Mapping the „System of National Cooperation“ 115
- *Adam Zsiger*: The enemy that remains with us (Dialogue, discussion, discourse: Studies on the discursive political science of Márton Szabó) 123
- *Ervin Csizmadia*: Is it possible to talk about political leadership without judgment? (Metz Rudolf: The three faces of political leadership) 131

BOOK WATCH 141

ABSTRACTS 145

TISZTELT LEENDŐ ÉS KORÁBBI SZERZŐINK!

Örömmel értesítjük Önöket, hogy a *Politikatudományi Szemle* 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett **DOI** megjelölést kap. Ezzel a lapunk nemzetköziesedik, mert a különböző keresőmotorok gyorsabban és hatékonyabban tudják cikkeinket megtalálni.

A DOI azonosítót a szerkesztőség **automatikusan** fogja **adni** az egyes cikkeknek. Felépítése a következő lesz: <https://10.30718/POLTUD.HU.2018.2.8>. A törtvonal előtti rész az ún. **DOI prefix**, amit **minden egyes cikk** megkap az előzetes regisztrációnk alapján. Ez tehát egy állandó elem. A POLTUD.HU utal a lapunkra, a többi rész viszont mindig változik, hiszen az aktuális lapszámhoz és oldalszámhoz igazodik. A DOI azonosító örök, ugyanakkor pénzbe kerül. A DOI-t a szerkesztőség szolgáltatásként nyújtja az Önök számára, ezért a költségeket saját maga állja.

Ezzel Önöknek, Tisztelt Szerzők, tehát nincs külön dolguk.

A DOI ugyanakkor kölcsönösségi, viszonyossági alapon működő rendszer, ezért elvárásokat fogalmaz a szerkesztőségekkel és a szerzőkkel szemben.

Tisztelettel kérjük Önöket, hogy ezentúl az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót** [például laptársunknál, a Socio.hu-nál a következő azonosítóról van szó: <https://10.18030/socio.hu.2018.1.69>]. Az egyes cikkek hivatkozását a következő helyen találja meg: <https://search.crossref.org/>

A CrossRef-regisztrációnk során, ami lehetővé teszi a DOI használatát, szerkesztőségünk vállalta, hogy elfogadja ezt a feltételt, azaz minden cikknél feltünteti a szakirodalmi hivatkozásokhoz tartozó DOI azonosítót. Kérjük tehát, hogy Önök is tegyenek eleget ennek az egyébként nem túl nagy kérésnek. Amikor készítik az irodalomjegyzéket, másolják be a vonatkozó cikkhez tartozó DOI azonosítót, és illesszék be a hivatkozás végére.

Kérjük, ne feledjék, mindig a teljes azonosító feltüntetésére van szükség!

Örüljünk együtt ennek az újdonságnak!

Üdvözlettel,

a *Politikatudományi Szemle* szerkesztősége

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.
2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000 karakter, recenziók esetén 15 000 bruttó (azaz szóközökkel együtt értendő) karakter. A kéziratok maximális terjedelme tanulmányok esetén 50 000, kivételes esetben 60 000 leütés, a recenzióké pedig 25 000 leütés lehet. Az egyes szakterületeket áttekinteni kívánó „state of the art” illetve a „review of article” műfajú szövegek esetében a minimális karakterszám 30 000 a maximális 50 000 bruttó leütés lehet.
3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@tk.mta.hu* címre elküldeni.
4. A kéziratnak tartalmaznia kell:
  - a. egy magyar szöveg-összefoglalót;
  - b. egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót (abstract);
  - c. kulcsszavakat, valamint
  - d. a szerző titulussát és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.
5. Szöveg közbeni kiemelésként *dólt betű* alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.
6. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknévét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalakat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138.).
7. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelölik (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjegyzet alkalmazható, amelyet – ha csak kis

számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

8. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10–15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

A Politikatudományi Szemle 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett DOI megjelölést kap. Kérjük szerzőinket, hogy az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót, így: <https://doi.org/>...**

9. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a) könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b) tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében: Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge, Cambridge University Press. 29–79.

c) folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 16, No. 2. April, 203–222. pp. <https://doi.org/10.1177/0951629804041119>

10. A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve, a szövegbe építve kérjük. A fekete-fehér ábrákat Excel formátumban, a közlés előtt kérjük mellékelni. A táblázat formázási szabálya:

1. táblázat. Cím.

elnevezés	adat 1	adat 2
párt 1	33,0	0,33
párt 2	34,0	0,34
párt 3.	33,0	0,33
Összesen	100,0	1,00

* megjegyzés.

Forrás:

11. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk.

12. Kézirat beérkezési és lehetséges közlési határideje.

beérkezési határidő	a közlés első lehetséges határideje
január 15.	első szám
március 15.	második szám
május 31.	harmadik szám
szeptember 15.	negyedik szám

A szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy az egyes cikkek közlési sorrendjét, maga határozza meg.

13. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

Folyóiratunk megvásárolható az alábbi könyvesboltokban,
ára 1590 forint, előfizetőknek 890 forint.

Előfizethető a szerkesztőség postacímén (*1453 Budapest, Pf. 25.*),
valamint a *posze@tk.mta.hu* e-mail címen.
Az előfizetés ára egy évre: 4100 forint.

ELTE BTK Könyv- és Jegyzetbolt
Bp., V., Múzeum krt. 6–8.

ELTE Könyvesbolt
Bp., V., Kecskeméti u. 10–12.

ÍRÓK BOLTJA
Bp., VI., Andrásy út 45.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
Bp., IX., Budapest, Tóth Kálmán u. 4.